

ЗМІСТ

НАША ОБКЛАДИНКА

- 1-а сторінка.* Знакові освітянські події.
2-а сторінка. Анонс номера.
3-я сторінка. Наші проекти у 2013: долучайтесь й робімо разом!
4-а сторінка. Державна премія – освітянам.

Держава і освіта

Економіка школи: загальні збори Академії

- Василь Кремень.* Концептуальні засади підвищення економічної ефективності освіти України в сучасних умовах.....4
Віктор Огнев'юк. Взаємодія освіти та соціально-економічної сфери суспільства11
Тамара Пушкарьова. Підвищення економічної ефективності освіти.....23
Від редакції. Економічні проблеми України: погляд юних науковців.31
Постанова Загальних зборів НАПН України.....34
Дні освіти і науки Російської Федерації в Україні
Проблеми та перспективи розвитку сучасної освіти: *круглий стіл учених РАО і НАПН України*35

Педагогіка школи

- Ірина Соколова.* Суперечності сучасного етапу розвитку системи безперервної освіти в епоху глобальних змін: пошук продуктивних рішень.....46
Світлана Стромська. Шляхи успішного виховання54
Дбаємо про здоров'я нації
Як подовжити життя й зробити його повноцінним і здоровим: теорія та практика
Миколи Амосова57
Здоров'язберігаюча школа: пошуки ефективної моделі
Іван Олійник. Концептуальні засади сучасної здоров'язберігаючої школи.....70
Михайло Курик. Питний режим – основа здоров'я школяра. Методичні рекомендації для працівників системи освіти78
Олексій Виговський. Натуральні соки: натуральні чи все-таки „хімія”82
Ольга Виговська. Соки свіжі та пакетовані: „за” і „проти”85

ДИРЕКТОР ШКОЛИ ЛІЦЕЮ ГІМНАЗІЇ

МОН, АПН, ВАК

Всеукраїнський
науково-
практичний
журнал

Свідectво про державну реєстрацію
Серія КВ № 3826 від 22 листопада 1999 р.
Серія КВ № 3826 від 9 березня 2004 р.

ФАХОВЕ ВИДАННЯ З ПЕДАГОГІЧНИХ,
ПСИХОЛОГІЧНИХ ТА ФІЛОСОФСЬКИХ НАУК

Постанови Президії

ВАК

У К Р А І Н И

№ 5 – 05/4 від 11 квітня 2001 року
№ 1 – 05/1 від 26 січня 2011 року
№ 1 – 05/2 від 23 лютого 2011 року

Головний та науковий редактор

Ольга ВИГОВСЬКА

Відповідальний редактор

Тетяна ГОДЕЦЬКА

Коректура

Олена ПАВЛОВСЬКА

Анотації англійською

Оксана ВОЙТКО

Бібліографічна індексація

Наталія ТАРАСОВА

Передвидавнича підготовка

Олексій ВИГОВСЬКИЙ

© О. Виговська, ідея та концепція
© О. Виговський, дизайн та оформлення
© „Директор школи, ліцею, гімназії”, 2012

ЗАСНОВНИКИ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ
І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. М.П. ДРАГОМАНОВА

ВИДАВНИЦТВО
„ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА“

ЦЕНТР СПРИЯННЯ
СУСПІЛЬНОМУ РОЗВИТКУ
ім. МИКОЛИ ПИРОГОВА

Передплатні індекси:
22953
23974

Редакційна рада

Голова **Василь КРЕМЕНЬ**

Віктор **АНДРУЩЕНКО**
Ірина **БАРМАТОВА**
Володимир **БЕХ**
Іван **БЕХ**
Оксана **БЕЛКІНА**
Надія **БІБІК**
Володимир **БОНДАР**
Тетяна **БОРЗЕНКОВА**
Маріана **БОСЕНКО**
Людмила **ВАЩЕНКО**
Ольга **ВИГОВСЬКА**
Микола **ГУЗИК**
Ірина **ГОРЕЦЬКА**
Ольга **ГРИВА**
Петро **ДМИТРЕНКО**
Лілія **ДОНСЬКА**
Олександра **ДУБОГАЙ**
Галина **ЄЛЬНІКОВА**
Олег **ЄРЕСЬКО**
Валентин **ЗАЙЧУК**
Іван **ЗЯЗЮН**
Людмила **КАЛІНІНА**
Людмила **КАРАМУШКА**
Володимир **ЛУГОВИЙ**
Олександр **ЛЯШЕНКО**
Василь **МАДЗІГОН**
Сергій **МАКСИМЕНКО**
Юрій **МАЛЬОВАНИЙ**
Валентин **МОЛЯКО**
Віктор **ОГНЕВ'ЮК**
Віктор **ОЛІЙНИК**
Іван **ОСАДЧИЙ**
Надія **ОСТРОВЕРХОВА**
Людмила **ПАРАЩЕНКО**
Павла **РОГОВА**
Світлана **РУДАКІВСЬКА**
Олександра **САВЧЕНКО**
Ганна **САЗОНЕНКО**
Василина **ХАЙРУЛІНА**
Наталія **ЧЕПЕЛЄВА**
Олена **ЧИНОК**
Микола **ШКІЛЬ**

Управління школою

Оксана Боднар. Технології управління аналітико-експертною діяльністю у сфері загальної середньої освіти регіону	88
Володимир Гончаров. Інформатизація управління розвитком освіти	94
Володимир Онопрієнко. Особливості менеджменту екологічної освіти	99
Пошуки ефективної моделі школи	
Борис Наумов. Методологічні питання побудови інноваційної моделі школи-поліцентру	106
Вітаємо	112

*Журнал рекомендовано до друку Вченою радою
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова
(протокол № 3 від 23 жовтня 2012 р.)*

УМОВИ ПУБЛІКАЦІЇ В ЖУРНАЛІ „Директор школи, ліцею, гімназії”

1. Статті мають бути написані спеціально для часопису „Директор школи, ліцею, гімназії” (ніде раніше не друківані і не надіслані до інших видань). Наукові статті повинні відповідати вимогам ВАКУ до наукових праць, а за тематикою – інтересам директорів шкіл та керівників середньої освіти.

2. Редакція залишає за собою право скорочувати, редагувати, а також структурувати статті, вносити зміни в їх назву.

3. За достовірність фактів, дат, назв і точність цитування несуть відповідальність автори.

4. Статті приймаються у вигляді файлів текстового редактора MS Word for Windows електронною поштою або на інших носіях.

5. Фотографії подаються в оригінальному вигляді або в електронних графічних форматах tif та jpg.

6. Дискети, рукописи, малюнки, фотографії та інші матеріали, надіслані до редакції, не повертаються.

7. Стаття має бути підписана всіма авторами і супроводжуватися авторською довідкою (вказати повне ім'я, по батькові та посаду), обов'язково стислими анотаціями укр., рос. та англ. мовами з виокремленням ключових слів також трьома мовами та УДК.

8. Авторські статті друкуються мовою оригіналу.

Електронна пошта редакції: director@oldbank.com

Адреса редакції: 03037, м. Київ, вул. Освіти, 6, к. 12.

Наш сайт: <http://director-ua.info>

<http://director.npu.edu.ua>

*Повний або частковий передрук матеріалів журналу
„Директор школи, ліцею, гімназії” можливий лише за
письмової згоди редакції.*

Підписано до друку 22.11.2012 р. Формат 70x100 1/16.

Папір офсетний. 9,5 умов. друк. арк. Наклад 1150.

Віддруковано на ЗАТ „Віпол”. Зам. 12-835

Свідчення про внесення до Державного реєстру:
серія ДК №752 від 27.12.2001 р.

Центр ССР ім. Миколи Пирогова

03037, м. Київ, вул. Освіти, 6, к. 12

Свідчення: ДК №1709 від 9.03.2004 р.

ДЕРЖАВА

І ОСВІТА

АКТУАЛЬНО!

У Раді Європи (22-23 листопада 2012 р., м. Страсбург, Французька Республіка) відбулося Друге регіональне засідання міністрів освіти з питань реалізації Європейського простору вищої освіти.

Обговорено питання співробітництва України з Радою Європи: у сфері молодіжної політики, вищої та загальної середньої освіти; щодо експертної підтримки законодавчих змін у сфері вищої освіти України в напрямі мовної підготовки вчителів, підготовки вчителів історії та навчання з питань реалізації прав людини.

Здобутки освіти України за останні роки дійсно повинні стати прикладом для багатьох країн.

Ірина Бокова,
Генеральний директор ЮНЕСКО

Актуальним є вдосконалення структури видатків суспільства і держави на освіту в межах освітніх рівнів і галузей.

Необхідно й надалі утримати досягнутий в попередні роки загальний обсяг фінансування освітньої сфери на рівні 7% ВВП.

Постанова Загальних зборів НАПН України
„Концептуальні засади підвищення економічної ефективності освіти України в сучасних умовах” (8 листопада 2012 р., м. Київ)

Держава
і освіта

УДК 37.014.54 :
37.091.3

**Василь
КРЕМЕНЬ**

Президент НАПН
України, академік
НАН і НАПН
України

Директор школи, ліцею, гімназії № 5'2012

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНО- МІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ОСВІТИ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ*

Проблема економічної ефективності є наріжним каменем сучасного стану освіти. У статті всебічно проаналізовано економічний аспект освіти, означено виклики сьогодення, що постають перед українським суспільством, національною освітою, а отже, і перед Національною академією педагогічних наук України. Виокремлено низку гострих суперечностей щодо підвищення економічної ефективності освіти, розвитку громадян, підготовки фахівців. У полі зору автора ефективність діяльності навчальних закладів, протиріччя, що наявні у фінансуванні галузі, а також шляхи вирішення нагальних проблем.

Ключові слова: економічна ефективність, структура освітньої системи, фінансування вітчизняної освіти, освітні округи, ефективні освітні технології.

Проблема підвищення економічної ефективності освіти щодо розвитку громадян, підготовки фахівців проявляється багатоаспектно через низку **гострих суперечностей**, з-поміж яких насамперед слід зазначити такі.

Перша суперечність (між видатками і віддачею) – між відносно високою за відсотком валового внутрішнього продукту фінансово-

економічною суспільною підтримкою освіти (на рівні кращих світових зразків – близько 7 % валового внутрішнього продукту, у 2011 р. це майже 90 млрд. грн.), з одного боку, а, з іншого боку, невиправданям очікувань громадян щодо якості освіти. За висновком ООН у 20-й ювілейній Доповіді з людського розвитку (2010 р.) в Україні лише 38 % громадян задоволені національною освітою, тобто значно менше, ніж в інших країнах, включаючи сусідні Білорусь, Польщу, Росію, Угорщину, не говорячи про розвинуті країни – лідери в освіті.

* Статтю підготовлено за доповіддю президента НАПН Кременя В.Г. на Загальних Зборах академії (8 листопада 2012 р., м. Київ)

Друга суперечність (між кількістю і якістю) – це невідповідність кількісних і якісних параметрів освітньої системи. Захоплення формальними кількісними показниками залучення до освіти різних груп населення створює ілюзію благополуччя в освіті, вуаляє частогусто її відверто низьку якість, а часом просто унеможлиблює піднесення цієї якості (наприклад, у вищій школі) через розпорощення фінансових, кадрових і матеріально-технічних ресурсів. І тільки в провідних університетах, де склалися наукові і педагогічні школи, відповідні освітянські традиції, підготовка фахівців є досить ефективною, до того ж тут є і нереалізовані можливості для її підвищення.

Третя суперечність (між освітньою структурою і структурою суспільних потреб) полягає у невідповідності рівневої і галузевої організації освіти, з одного боку, та потребами суспільної практики з іншого боку. Не сформована ланка професійної середньої освіти, не завершено становлення профільної старшої школи, деформована вища освіта, не гармонізовані міжрівневі освітні переходи, розбалансована галузева структура підготовки професійних кадрів. Все це значною мірою сталося через послаблення контролю центром і в регіонах процесу розвитку мережі закладів різних рівнів і типів, що мало місце в минулі роки.

Четверта суперечність (між кількістю персоналу та якістю праці в освіті) – це невідповідність між надто

ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ ЩОДО ОСВІТИ

По-перше, в умовах інноваційного типу суспільного прогресу, всеохоплюючої глобалізації, зростаючої конкуренції посилюється роль освіти у формуванні людини нового типу, відтак загострюється проблема ефективності, зокрема економічної, освітньої сфери та відповідної наукової рефлексії.

По-друге, Програмою економічних реформ на 2010-2014 роки „Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”, у відповідних щорічних національних планах дій, затверджених указами Президента України В.Ф. Януковича, посланнях глави держави до Верховної Ради України передбачається реформування освіти, підвищення її якості та конкурентоспроможності як умови перетворення України на країну-лідера, „зміцнення та розкриття потенціалу нашого людського капіталу”. Це також потребує всебічного аналізу економічної ефективності освітньої системи.

По-третє, в узагальнюючих фундаментальних працях учених НАПН України останніх років – Білій книзі національної освіти України (2010 р.), Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (2011 р.), у 5-томному Збірнику наукових праць академії до її 20-ліття (2012 р.) – виявлено чимало неефективностей економічного характеру в освіті, що потребують всебічного обговорення та системного осмислення.

По-четверте, для формування та здійснення державної політики у сфері освіти необхідні науково обґрунтовані практичні рекомендації щодо підвищення економічної ефективності освіти України в сучасних умовах з урахуванням нових національних потреб та міжнародного досвіду.

великою (за світовими і європейськими мірками) кількістю педагогічних і науково-педагогічних працівників (близько мільйона) та низькою продуктивністю роботи багатьох із них. Заробітна плата в закладах освіти не є конкурентоспроможною, заохочувальною і стимулюючою, за розміром вона знаходиться на 14 місці серед 18 видів і підвидів економічної діяльності. Як наслідок, в Україні недостатньо конкурентоспроможних зразків професійної досконалості. Навчальні досягнення учнів загальноосвітніх шкіл за результатами міжнародних обстежень у кращому випадку посередні, вища школа не досягає високих рейтингових позицій, не є привабливою для молоді із західних країн, викликає, як і професійно-технічна школа, нарікання від вітчизняних роботодавців.

П'ята суперечність (дослідницько-інноваційна) проявляється в тому, що у вищій школі працюють 80 % кандидатів і 90 % докторів наук, наявних у країні, натомість фінансування наукової та науково-технічної діяльності переважно спрямовується в інші інституції. У результаті за обсягами фінансування цієї діяльності (6,3 %) сектор вищої освіти поступається іншим – академічному (32,3%), підприємницькому (55,7 %), а в самій вищій школі на таку діяльність припадає менше 3 % від загальних асигнувань на утримання вищих навчальних закладів. З таким рівнем підтримки дослідницько-інноваційної діяльності сутність вищих навчальних закладів не відповідає їх заявленому статусу і задекларованій назві. Сьогодні університет без науки – це не університет.

Шоста суперечність (між державним управлінням і громадським самоврядуванням) – це відсутність органічного поєднання в державно-громадському управлінні на всіх шаблях освіти централізованих і децентралізованих підходів в управлінській діяльності, зокрема в управлінні фінансовими потоками, на засадах чіткого розмежування і взаємного деле-

гування управлінських повноважень, залучення до управління всіх зацікавлених осіб. Не створено умов, стимулюючих та заохочувальних норм щодо реалізації принципу багатоканального фінансування навчальних закладів.

Цей перелік протиріч можна було б продовжити. Він висвічує **центральну проблему – проблему якості в освіті та економічного забезпечення цієї якості.**

Як зазначалося, держава, суспільство за загальними обсягами здійснюють фінансування освіти на межі можливого. Зараз резерви щодо збільшення видатків майже вичерпані. Відтак, *економічну ефективність освіти можна підвищити, якщо, по-перше, вдосконалити структуру витрат і, по-друге, удосконалити структуру освітньої системи.*

Щодо **структури видатків**, то у світі, провідних країнах, зокрема Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), склалися перевірені практикою співвідношення між обсягами фінансування різних ланок освіти, а також між державним і приватним фінансуванням освітніх закладів. Крім того, вироблені певні пропорції в структурі видатків у межах кожного з рівнів освіти. На ці закономірності слід зважувати. З огляду на них необхідно критично подивитися як на фактичні співвідношення в обсягах фінансування освіти різних категорій молодого і дорослого населення, так і на структуру видатків у межах державного замовлення на підготовку одного учня, студента.

У такий спосіб важливо уточнити, скільки та яких молодих людей суспільство, держава **насправді спроможні гарантовано якісно навчати** в порядку тотального і обов'язкового охоплення, а скільки та яких громадян – на засадах подальшого, необов'язкового, конкурсного навчання.

Тут у нагоді може стати інструмент **Міжнародної стандартної класифікації освіти (МСКО)** та зібрані на її основі статистичні дані, що відображують світовий досвід організації освіти. На підставі МСКО має бути розроблена

НСКО – Національна стандартна класифікація освіти з прив'язкою до українських реалій. Ці проблеми всебічно обговорювалися на методологічному семінарі НАПН України.

За МСКО, яка діє з 1976 р. та оновлена в 1997 р. і 2011 р. та якою користуються країни ОЕСР, Європейського Союзу, нині оптимальною вбачається така **9-рівнева побудова освіти**:

- дошкільна освіта на двох підрівнях (**0 рівень**);
- початкова освіта (**1 рівень**);
- нижча (базова) середня освіта (як правило, обов'язкова) (**2 рівень**);
- вища (повна) загальна і професійна середня освіта (яка переважно необов'язкова) (**3 рівень**);
- післясередня невища освіта (**4 рівень**);
- вища освіта короткого циклу в межах першого (бакалаврського)
- рівня (здійснюється на базі завершеної середньої освіти) (**5 рівень**);
- вища освіта першого (бакалаврського) рівня (**6 рівень**);
- вища освіта другого (магістерського) рівня (**7 рівень**);
- вища освіта третього (докторського) рівня (**8 рівень**).

Саме таку структуру освітньої системи слід мати на увазі при розробленні Національної стандартної класифікації освіти, яку, на мій погляд, слід потім відобразити в нормах Конституції України та Кодексу законів про освіту.

Стосовно **фінансування** вітчизняної освіти за освітніми рівнями у відсотках до ВВП, то порівняно з країнами ОЕСР, в Україні виявляються певні диспропорції.

Так, на *дошкільну освіту* в Україні за 81-відсоткового охоплення дітей віком від 3 до 6 років витрачається 0,9 % ВВП, у країнах ОЕСР з охопленням понад 80 % дітей цієї вікової групи в середньому – 0,5 % ВВП.

На *загальну середню і професійно-технічну освіту* разом з *позашкільною освітою* в Україні – 3,4 % ВВП, у країнах ОЕСР – 4,0 %, тобто в Україні суттєве недофінансування середньої (загальної і професійної) ланки освіти. Ситуація дещо виправляється, якщо до ланки середньої професійної освіти віднести технікуми, училища,

коледжі, на які спрямовується 0,5 % ВВП, тоді разом по середній (загальній і професійній) освіті буде 3,9 % ВВП, що оптимально. До речі, таке віднесення природне, адже нині вищі навчальні заклади I і II рівнів акредитації здебільшого (на 60 %) готують фахівців на базі основної школи (9 класів), тобто вже, образно кажучи, однією ногою стоять у середній школі. І це правильно.

На *вищу освіту* в Україні виділяється 2,3 % ВВП, у країнах ОЕСР – 1,6 % ВВП. Знову таки ситуацію можна оптимізувати, якщо вищі навчальні заклади I і II рівнів акредитації вивести в ланку середньої (професійної) освіти, тоді на вищу освіту залишиться 1,8 % ВВП, що краще відповідатиме прогресивним макропропорціям.

Певне сукупне **недофінансування середньої і професійно-технічної освіти** в Україні можна значною мірою компенсувати шляхом укрупнення і концентрації середніх загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів. Адже в Україні функціонують понад 500 (або 27 %) шкіл I ступеня, в яких менше 10 учнів, близько 1,6 тис. (або 30 %) шкіл I-II ступенів, у яких до 40 учнів, 2,5 тис. (або понад 20 %) шкіл I-III ступенів, де до 100 учнів. Усього таких шкіл близько 4,6 тис., або майже кожна четверта. Навчання в цих школах надто витратне, якість з очевидних причин низька. Реальною є ситуація, коли директор подібної школи одночасно працює вчителем, бібліотекарем, бухгалтером, завгоспом, а вчитель викладає одночасно кілька предметів, частину з яких не за фахом. Дані зовнішнього незалежного оцінювання випускників шкіл стійко засвідчують серйозне відставання успішності сільських школярів. Наприклад, за показником осіб, які набрали 200 балів, сільська школа поступається міській в кілька разів. Натомість найкращі результати демонструють випускники профільних ліцеїв у містах. До речі, реалізація концепції профільної старшої школи

ВИКЛИКИ, що зумовили проведення Загальних зборів НАПН з економічної проблематики

Керівництво Міністерства освіти і науки, молоді і спорту впродовж останніх двох з половиною років послідовно нарощує зусилля, спрямовані на розв'язання такої комплексної проблеми, як економіка освіти. Зокрема, вони знайшли втілення в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки, що прийнята III Всеукраїнським з'їздом працівників освіти в минулому році.

Але проблем залишається багато. У ситуації, що склалася, з огляду на необхідність її найшвидшого виправлення, передовсім важливо звернути увагу на **два взаємопов'язаних аспекти економічної ефективності освіти**. *Перший* — це необхідні та достатні видатки для досягнення прийнятнього балансу кількості та якості в освіті. *Другий* — результативна віддача від їх використання самою освітою.

Однак зрозуміло, що **загальні пропорції і обсяги** виступають лише певною основою ефективного фінансового забезпечення освіти. Насправді ситуація може бути гармонізована в разі суттєвого підвищення видатків з розрахунку на одного учня, студента. Цього можна досягти зокрема через укрупнення університетів, академій, інститутів зі збереженням досягнутих загальних пропорцій і обсягів фінансування та збільшенням співвідношення кількості викладачів і студентів до прийнятих в розвинутих країнах норм.

На дослідження і розробки у вищій школі в Україні виділяється 0,046 % ВВП, у країнах ОЕСР — 0,45 % ВВП, або вдсятеро більше. Виправлення цієї деформації, яка унеможливує підготовку фахівців дослідницько-інноваційного типу, можна здійснити двома шляхами. *Перший* полягає в збільшенні в країні фінансування наукової та науково-технічної діяльності з нинішніх 0,73 % ВВП до 1,7 %, як того вимагає закон, і спрямування додаткових коштів у вищу школу. *Другий шлях* — це знову таки концентрація наявного ресурсу в зменшеній кількості укрупнених закладів. Для порівняння: Лісабонською стратегією (2000 р.) із створення Європейського дослідницького простору ставиться мета спрямувати на дослідження і розробки 3 % ВВП, тобто вчетверо більше ніж в Україні.

Баланс державних і приватних видатків, як показує досвід успішних країн, вирішальної ролі не грає, хоча існує тенденція до поступового збільшення частки приватних асигнувань на фахову підготовку, особливо на рівнях освіти, орієнтованих на ринок праці. Тут доцільно зважити на традиції державних зобов'язань, зокрема конституційних, щодо освіти громадян, ураховуючи, що професійна і вища освіта потенційно здатні значною мірою залучати кошти приватного сектора, окремих громадян, роботодавців.

Подрібною, а відтак видатковою та неефективною, є також мережа з 975 професійно-технічних училищ, середня кількість учнів у яких дорівнює 435 особам. Виправити ситуацію могло б *об'єднання систем професійно-технічної освіти та вищої освіти I і II рівнів акредитації* і створення на цій основі середньої професійної освіти, у багатогалузевих закладах якої готувалися б і кваліфіковані робітники, і молодші спеціалісти. Проблема модернізації та укрупнення з метою щільної інтеграції в економіку на місцевому рівні для цих закладів особливо актуальна. Її розв'язання дасть змогу розірвати порочне коло: недостатня якість підготовки

також сприяла б суттєвому підвищенню віддачі середньої освіти.

Вихід — у створенні освітніх округів з досконалими базовими навчальними закладами, наприклад, як школа-палац у селищі Седневі Чернігівської області. Адже школа за концепцією людиноцентризму передусім для дитини, а не для села. Негативна демографічна ситуація взагалі, у сільській місцевості зокрема, зростаюча потреба в забезпеченні доступу не до будь-якої, а саме до якісної, конкурентоспроможної освіти спонукають до формування повсюдної мережі зазначених округів. Нині округи територіально формуються різними темпами, їх кількість у розрізі регіонів коливається від 6 у Закарпатській області та Автономній Республіці Крим до 242 у Донецькій області, при цьому схожі області часто в кілька разів різняться за кількістю таких округів.

Успішне виконання в останній рік програми „Шкільний автобус” створює необхідні передумови для подальшої оптимізації мережі навчальних закладів.

Що стосується *початкової школи*, то, розуміючи її специфіку, зокрема вік дітей, доцільним є створення навчальних комплексів „дошкільний навчальний заклад — початкова школа”.

Важливим резервом зменшення видатковості навчальних закладів є **перехід на нові ефективні освітні технології**, зокрема із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій. Так, у світовій практиці

у шкільній освіті активно використовуються методи навчання, що побудовані на навчальній самостійності учнів і формують *ключову компетентність – здатність навчатися*. У професійно-технічній освіті – це навчання на сучасній технологічній базі передових виробництв або на власній розвинутій базі, якщо, зрозуміло, це крупний навчальний заклад, що налічує не кілька сотень, а кілька тисяч, а часто й понад 10 тисяч учнів. У вищій школі – це навчання через дослідження, самостійна контрольована робота студентів. У вищій школі ще, на жаль, домінують застарілі уявлення про провідну роль лекції в навчальному процесі, коефіцієнт корисної дії якої за педагогічними оцінками становить лише 10-20 %. Крім того, лекція формує обмежений спектр компетентностей.

Умовою і основою технологізації освіти є запровадження результатного, компетентнісного підходу, концепції вимірюваної якості, що передбачає оцінювання особистої успішності кожного, хто навчається. Все це має супроводжуватися створенням ефективних систем зовнішнього і внутрішнього забезпечення якості, постійного моніторингу навчальних досягнень, реалізації освітніх стандартів.

Широке застосування нових ефективних технологій навчання дасть змогу задіяти ще один резерв – **збільшити загальне співвідношення дітей і педагогів** (нині 9 : 1), учнів і вчителів (8 : 1), студентів і викладачів (12 : 1) до норм

робітничих кадрів і молодших спеціалістів, не заохочує роботодавців, та і окремих громадян, інвестувати в таку підготовку, а останнє не дає змоги осучаснити заклади. Наприклад, частка спеціального фонду бюджету, тобто самостійно зароблених коштів, у професійно-технічних училищах у 2011 р. становила лише 8 %, що менше, ніж навіть у дошкільних (12 %), позашкільних навчальних закладах (10 %), закладах післядипломної освіти (25 %), не говорячи вже про вищу школу III і IV рівнів акредитації (35 %). У технікумах, училищах, коледжах ця частка також невелика – 16 %.

Але ще більш **рознорозпорошені вищі навчальні заклади** всіх рівнів акредитації, кількість яких разом з їхніми позабазовими структурними підрозділами перевищує 2 тис. Зрозуміло, що якість підготовки в більшості з них не витримує критики. Наявність понад 1,2 тис. позабазових структурних підрозділів свідчить про одне – вищі навчальні заклади конкурують між собою передовсім за кількість студентів, а не за їхню якість. *Майже втрачено інтелектуальний відбір у вищу школу*, ліцензований обсяг прийому до якої у 2012 р. становив 2,4 млн. місць, на які знайшлося лише за різними підрахунками від 620 тис. до 800 тис. (або принаймні втричі менше) вступників.

Узагалі **відсутність системної переконливо-доказової аргументації**, що підтверджувала б *якість освіти у вищій школі, є болісною проблемою*. Не рятую ситуацію поява окремих університетів України в переліках, і то починаючи лише із 6-ї сотні, рейтингів „КьюЕс” (QS) і „Вебометрикс”. Адже, як досліджено вченими Інституту вищої освіти НАПН України, ці рейтинги за об’єктивністю значно поступаються більш авторитетним міжнародним рейтингам „Таймс” і „Шанхайський”, поки що недосяжних для України (хоча досяжних для багатьох країн-сусідів – Польщі, Росії, Туреччини, Угорщини). Наприклад, у рейтингу „КьюЕс” 70 відсотків балів можна заробити лише за доволі суб’єктивну репутацію закладу та просте співвідношення в ньому кількості студентів (нехай слабких) і викладачів (неважливо гарних чи поганих). Водночас з метою досягнення вершин досконалості якраз за об’єктивними критеріями на добровільне об’єднання заради синергії йдуть навіть потужні заклади Лондона, Парижа, Токіо, Хельсінкі.

Знижує суспільно-економічну віддачу **подрібненість професій**, за якими готуються кваліфіковані робітники – загалом таких професій понад 3 тис., однак фактично використовуються в професійно-технічній освіті близько 500, але й це забагато, доцільно за прикладом, скажімо, Німеччини, мати не більше 200-300 укрупнених інтегрованих професій.

Аналогічна ситуація у **вищій школі – майже півтори сотні напрямів і понад 500 спеціальностей підготовки фахівців**. У сфері підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, за що на чотири п’ятих відповідальні вищі навчальні заклади, кількість наукових спеціальностей також перевищує 500, до того ж вони здебільшого не стикуються з освітніми спеціальностями. Натомість МСКО пропонує лише 25 наскрізних для всіх рівнів освітніх галузей та 9 укрупнених їхніх груп, решта профілізацій відбувається в межах нерегламентованих спеціалізацій.

Так, у **дошкільній освіті**, де становлення людини відбувається найбільш швидкими темпами, **кваліфікація педагогічних працівників найменша** – лише половина з них має повну вищу освіту, до того ж не завжди за фахом. Серед учителів початкових класів таку освіту опанували 80 %, а чоловіки становлять 1-2 %.

розвинутих країн (у дошкільній і середній освіті — по 14 : 1, у вищій — 16 : 1). Це, у свою чергу, дало б змогу вище оплачувати працю, якісніше готувати та краще добирати меншу кількість педагогічного і науково-педагогічного персоналу. До того ж міжнародні дослідження навчальних досягнень школярів за програмою PISA (ОЕСР) вказують на відсутність вірогідної кореляції між успішністю та наповненістю класів. Відтак немає смислу, а також можливості далі повсюдно дрібнити класи, зокрема законодавчим шляхом. Високотехнологічний педагогічний процес відкриває шлях і до змен-

шення загальної кількості контактних (класних, аудиторних тощо) годин та збільшення часу на самопідготовку педагогічного і науково-педагогічного персоналу. Зрештою, треба навчати не числом, а високою фаховою компетентністю, достатньою методичною і технічною оснащеністю освітньої діяльності.

Очевидно, що системна реструктуризація освітньої сфери має з іншого боку доповнюватися **оптимізацією структури видатків** у межах окремих освітніх рівнів. Для зразка знову-таки можна звернутися до прогресивного досвіду 34 успішних країн ОЕСР. Якщо в Україні домінують видатки на заробітну плату (і то невисоку), комунальні послуги (і то частково), майже відсутні інвестиції розвитку, то в країнах ОЕСР видатки на освіту структуруються наступним чином.

Як у початковій, середній, післясередній невищій освіті разом, так і у вищій освіті поточні видатки становлять 91 %, капітальні — 9 %, тобто вагомі. З-поміж поточних видатків у першій групі освітніх рівнів витрати на заробітну плату працівників становлять 78 %, зокрема педагогічних кадрів — 62 %, інші видатки — 22 %, на рівні вищої освіти — на зарплату загалом 68 %, зокрема викладачів — 42 %, інші видатки — 32 %. Причому загальна величина видатків на підготовку одного учня, студента поступово зростає за рівнями освіти. В Україні річна вартість підготовки студента в університеті, академії, інституті, навпаки, у 1,3-1,7 раза менша ніж у технікумі, училищі, коледжі. Більше того, у гонитві за студентами вищі навчальні заклади часто в кілька разів занижують контрактні ціни навчання, порівняно і без того з невеликою вартістю підготовки за державним замовленням. Але бідний університет — це також не університет.

Зниження заохочувальної та стимулюючої ролі заробітної плати педагогічних і науково-педагогічних працівників призвело, з-поміж іншого, до кваліфікаційної, гендерної та вікової деформації в освітній системі. Це також має негативні наслідки для ефективності освіти.

Василь Кремень

Концептуальные основы повышения экономической эффективности образования Украины в современных условиях

Проблема экономической эффективности является краеугольным камнем современного состояния образования. В статье всесторонне проанализирован экономический аспект образования, отмечены вызовы настоящего, что встают перед украинским обществом, национальным образованием, а следовательно, и перед Национальной академией педагогических наук Украины. Выделен ряд острых противоречий относительно повышения экономической эффективности образования, развития граждан, подготовки специалистов. В поле зрения автора эффективность деятельности учебных заведений, противоречия, наличные в финансировании отрасли, а также пути решения неотложных проблем.

Ключевые слова: экономическая эффективность, структура образовательной системы, финансирование отечественного образования, образовательные округа, эффективные образовательные технологии.

Vasyl Kremen'

Conceptual Background for Raising Economic Effectiveness of Ukrainian Education in the Contemporary Situation

Economic effectiveness is the acute problem of the contemporary education. All range of economic aspects of education is analyzed. Challenges that face the Ukrainian society, national system of education and thus the National Academy of Pedagogic Sciences of Ukraine are defined. A number of sharp contradictions as for raising economic effectiveness of education, citizens' development, specialists' training is underlined. Author's attention is drawn to the effectiveness of educational institutions, contradictions in the financing of the branch and also to the ways of solving the most acute problems.

Key Words: economic effectiveness, structure of education system, Ukrainian education financing, education districts, highly-effective education technologies.

ВЗАЄМОДІЯ ОСВІТИ ТА СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ СУСПІЛЬСТВА

Держава
і освіта

УДК 37.013.42 :
37.014.54

У статті проаналізовано сучасний стан економічного розвитку освіти. Розкрито її залежність від практичних вимог і тенденцій розвитку суспільного виробництва. Виокремлено особливості фінансування освіти.

Проаналізовано випробування для української освіти й суспільства: демографічний виклик, неефективне використання людського капіталу, криза якості та ефективності освіти, недофінансування освіти та науки, відсутність прибутковості у сфері освіти.

Наводяться приклади успішного поступу конкурентноспроможних країн.

Ключові слова: економіка освіти, економічна ефективність, розвиток суспільного виробництва, фінансування освіти, розвиток особистості.

Освіта є важливою складовою національного багатства; як основа людського капіталу, вона найефективніший виробничий ресурс, який, на відміну від зношеної матеріально-технічної бази, постійно оновлюється, вдосконалюється, забезпечуючи сталий розвиток багатьох держав.

Це дало підстави Ф. Махлупу¹ зробити висновок про перехід до економіки знань. В сучасних дослідженнях *характерними ознаками економіки знань, або суспільства знань називають:*

домінування в структурі ВВП високотехнологічних галузей та інтелектуальних

послуг, значною часткою зайнятих у цих сферах;

формування переважної частки національного прибутку за рахунок інноваційної або технологічної ренти;

високий рівень капіталізації компаній, основна вартість яких формується завдяки нематеріальним активам, тобто інтелектуальної складової.

Для країн, які за своїм рівнем відносяться до економіки знань, властиві такі показники:

- частка доданої вартості, створеної високотехно-

**Віктор
ОГНЕВ'ЮК**

Ректор Київського університету імені Бориса Грінченка, академік НАПН України, доктор філософських наук

¹ Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США / Ф. Махлуп. — М.: Прогресс, 1966. — 462 с.

логічними галузями у ВВП, складає не менше 40 %;

- інвестиції у сектор знань складають не менше 10 % ВВП;
- у сферах високих технологій зайнятість перевищує 30 %;
- 35% усіх інвестицій припадає на інформаційні послуги та інформаційно-комунікативні технології;
- зростає питома вага міжнародного обміну знаннями і трансферу технологій.

Основа економіки знань: продуктивні знання (наука); якісна змістовна освіта; інформаційно-комунікаційні технології, які сприяють доступності для розповсюдження і використання знань; ефективна система впровадження гуманітарно-інтелектуального капіталу в результати виробничої діяльності.

Освіта дає змогу здійснювати наукові дослідження, які дають людині нові знання, вони трансформуються у технології та продукти наукоємного виробництва, стимулюють зростання продуктивності праці, зниження матеріало- та енергоємності, підвищення конкурентноспроможності суспільного виробництва, прискорюючи темп накопичення суспільного прибутку, змінюючи мотивації трудової діяльності, і тому виступають **фактором постіндустріального економічного зростання**.

За сучасних ринкових умов у суспільстві, в якому зосереджено вагомий гуманітарний капітал, вкрай необхідно здійснювати відповідні інституційні зміни для того, аби цей ресурс розвитку призвів до досить швидких позитивних загальноекономічних змін, задіявши процеси якісного структурного оновлення економіки та суспільства.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ОСВІТИ Й ЕКОНОМІКИ: ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ

Питання впливу освіти на соціально-економічну сферу суспільства стало ак-

туальним у період становлення капіталізму. В. Петті був одним із перших, хто відніс знання, набуті людиною, до її багатства та багатства суспільства. А. Сміт був переконаний, що капітал, вкладений у підвищення рівня знань і майстерності, приносить прибуток, а К. Маркс називав сукупність потреб, здібностей і творчих нахилів людини справжнім багатством суспільства. Відомий англійський економіст А. Маршалл пов'язував продуктивність праці з освітнім рівнем.

Перший практичний статистично коректний підрахунок економічної ефективності освіти на особистісному рівні здійснив Г. Беккер^{2,3}.

Для визначення доходу від вищої освіти вчений застосував таку методику: від довічних заробітків тих, хто закінчив коледж, він відняв довічні заробітки працівників, які закінчили лише середню школу. У статті витрат на навчання Г. Беккер виділив як важливий елемент „втрачені заробітки”, тобто дохід, недоотриманий студентами за роки навчання, що фактично вимірює вартість часу, витраченого на формування людського капіталу. Порівняння витрат на освіту і вигід від неї дає можливість підрахувати рентабельність вкладень у людину. За розрахунками Г. Беккера, у США віддача від вищої освіти становить 10-15 відсотків, що навіть перевищує показники прибутковості для більшості фірм.

Взаємозв'язок освіти й економіки досліджували також такі визнані вчені, як: Т. Шульц, Ф. Махлуп, Е. Денісон, Л. Робіне, М. Блауг, Я. Тінберген. У Радянському Союзі ці

² Becker G. The HR Scorecard. Linking People, Strategy and Performance / G. Becker, M. Huselid, S. Uirich. — Boston : Harvard Business School Press, 2001. — 368 p.

³ Капелюшников Р.И. Экономический подход Гери Беккера к человеческому поведению / Р.И. Капелюшников // США: экономика, политика, идеология. — 1993. — № 11. — С. 17-32.

питання досліджували С. Струмлін⁴, Р. Капелюшников,⁵ В. Жамін,^{6,7} В. Комаров⁸.

Упродовж останніх десятиліть в Україні почала формуватися наукова галузь економіки освіти. Найбільш відомими дослідниками людського капіталу в Україні є О. Грішнова⁹, В. Куценко¹⁰.

У Росії питання людського капіталу стали предметом наукових досліджень М. Башірової¹¹, С. Дятлова¹², В. Шетініна¹³.

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ОСВІТИ

Нові неокласичні дослідження у царині взаємозв'язків освіти й економіки здійснюють К. Ерроу, Е. Шешинські, П. Ромера та Ван дер Плюг. На жаль, ці наукові дослідження не стали затребуваними українським суспільством. А між тим **найрозвиненіші країни світу отримують майже 40 % валового національного продукту винятково за рахунок інвестицій в освітній рівень населення.** Інвестиції в систему освіти стають найбільш ефективними з огляду на загальну стратегію розвитку країни. **Узагальнення 20 різних оцінок окупності витрат на середню освіту показують, що ці величини змінюються в межах від 8 до 20%**¹⁴.

Норми віддачі від фінансових затрат вищих навчальних закладів у США після Другої світової війни становили 8-12 %, а норма прибутку реального капіталу наближалася до 4 %. Відтак, **у структурі валового національного продукту 25 – 70 % може становити віддача від інвестицій в освіту.** Кожна інвестована в освіту одиниця витрат, як правило, дає не менше чотирьох одиниць прибутку, вираженого в грошовій формі. **Підвищення освітнього рівня населення позитивно позначається на ефективному використанні матеріальних**

і людських ресурсів, створює оптимальні умови для інноваційного розвитку суспільства.

Саме освіта і наука можуть забезпечити інноваційний поступ суспільства, і в цьому розумінні освіта стає інноваційною, тобто вона постійно перебуває в процесі зміни методів, навчальних технологій і змісту відповідно до потреб трансформаційного суспільства. Закладені в освіті методи діяльності, способи вирішення проблем, творчий підхід сприяють переходу всього суспільства на ін-

⁴ Струмлин С. Г. Эффективность образования в СССР / С. Г. Струмлин // Народное образование. - 1962. - № 5. - С. 30-42.

⁵ Капелюшников Р. И. Концепция человеческого капитала (критика современной буржуазной политэкономии) / Р. И. Капелюшников. - М. : Наука, 1977. - 287 с.

⁶ Жамин В. А. Экономика и образование / В. А. Жамин, С. Л. Костянян. - М. : Знание, 1970. - 48 с.

⁷ Экономика народного образования : [учеб. для студ. пед. вузов / Жамин В. А., Костянян С. Л., Розов В. К., Усанов В. Н. ; под. ред. С. Л. Костяняна]. - 2-е изд. - М. : Просвещение, 1986. - 336 с.

⁸ Комаров В. Я. Эффективность и интенсификация непроеизводственной сферы / В. Я. Комаров, В. Д. Улановская. - М. : Экономика, 1987. - 158 с.

⁹ Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки : [монографія] / О. А. Грішнова. - К. : Т-во «Знання», КОО, 2001. - 254 с.

¹⁰ Куценко В. І. Людський капітал як фактор соціального захисту населення: проблеми зміцнення / В. І. Куценко, Г. І. Євтушенко // Зайнятність та ринок праці : міжвідомчий наук. збірник. ~ 1999. - № 10. - С. 136-145.

¹¹ Башірова М. Я. Роль образования в информационном обществе / М. Я. Башірова // Вестник Оренбургского государственного университета. - 2005. - № 7. - С. 10-22.

¹² Дятлов С. А. Рабочая сила в системе рыночных отношений / С. А. Дятлов. - Санкт-Петербург : Изд-во Санкт-Петербургского университета экономики и финансов, 1992. - 116 с.

¹³ Шетинин В. П. Человеческий капитал и неоднозначность его трактовки / В. П. Шетинин // МЗиМО. - 2000. - № 12. - С. 42-49.

¹⁴ Марцинкевич В. И. Образование в США: экономическое значение и эффективность / В. И. Марцинкевич. - М., 1967. - С. 191.

новаційну модель розвитку. Завдяки цьому в багатьох країнах світу зросла тривалість загальної освіти.

У розвинутому суспільстві освіта має забезпечувати оптимальне, найефективніше використання людських ресурсів. За цих умов потрібен насамперед високий рівень технологічних знань. У промислово розвинутих країнах на 1000 жителів припадає в середньому 85 інженерно-технічних працівників, зокрема у Швеції – 261, у Норвегії – 231, у Швейцарії – 202. На жаль, в Україні не тільки скорочено кількість підготовлених інженерів, а, насамперед, через технологічну відсталість вузів, знижено якість такої підготовки, що негативно позначається на технологічній конкурентноздатності економіки.

Сучасний робітник повинен освоїти цілу низку нових технологічних операцій, щоб у разі потреби забезпечити стабільність та неперервність роботи підприємства. Так, на заводах Форда з прийнятих на роботу після 1991 р. 97 % мають вищу освіту. При цьому потенційні робітники складають іспити з англійської мови, математики, уміння спілкуватися. В Україні не тільки скоротилося промислове виробництво, але й не спостерігається зацікавленість роботодавців у підготовці висококваліфікованих робітників, вони не турбуються про те, чи вміють спілкуватися їхні співробітники.

Сьогодні, оскільки ХХІ століття є століттям інформаційних технологій, уміння користуватися ними є одним з важливих показників освіченості. Цьому має сприяти інформатизація і комп'ютеризація освіти.

ФІНАНСУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВИТИ

Однією з причин відсталості української освіти є її неефективне фінансування. **Унікальність освіти** з точки зору ефективності капіталовкладень у неї полягає в таких особливостях:

- людина з одного боку і держава з іншого, фінансуючи освітянські

послуги та розвиток освіти, здійснюють інвестування, прибуток, від якого отримується все життя, є невід'ємним та довічним надбанням;

- фінансування освіти поєднує інтереси людини та всього суспільства;
- освіта як сфера вкладання фінансових ресурсів є найприбутковішою як для людини, так і держави;
- ефективне фінансування освіти створює механізм для підвищення конкурентоспроможності економіки в цілому і особи-здобувача освіти.

Економічну ефективність освіти, а отже, і її спрямування у майбутньому, визначають практичні вимоги і тенденції розвитку суспільного виробництва. Приклади з історії: початок освітянських реформ (ХІХ та початок ХХ століття) – наближення України до рівня європейської держави; перетворення за кілька десятиріч років (за часів СРСР) України в державу, що володіє високими технологіями та розвинутою промисловістю. **Підпорядкованість освіти цілям економічного розвитку є важливим фактором економічного зростання провідних країн світу.** Найяскравіше це ілюструє досвід Японії, Південної Кореї, Сінгапуру, Тайваню.

Роль ефективного фінансування є вирішальною. Оскільки результат освіти також можна назвати товаром, то існують відповідні ринки з його купівлі-продажу. Навчальні заклади більшою мірою, ніж інші виробники, орієнтуються на споживача, оскільки їхній товар є індивідуалізованим, а між оплатою і віддачею існує тривалий часовий проміжок.

Первинним джерелом коштів на освіту є новостворена вартість. Кінцевим споживачем освітніх послуг також є сфера формування новоствореної вартості – виробництво. Відтак, здатність національної економіки виділяти фінансові ресурси на освіту залежить від тенденцій та розмірів фор-

мування новоствореної вартості національним виробником.

Виходячи з цього, **головним фактором попиту на освіту є стан розвитку національного виробництва.**

Слід відзначити такі **особливості фінансування освіти:**

- Визначальна роль держави, вплив якої сприяє або, навпаки, гальмує формування попиту на освіту з боку всіх споживачів, спрямовує його у потрібне русло.
- Похідний характер попиту на освіту, який залежить від основної цілі споживача та попиту на результат його основної діяльності.
- Інтегрованість ринку освітніх послуг в економічну систему, залежність його кон'юнктури від стану і тенденцій оточуючого економічного середовища.
- Значна диференційованість споживачів освіти, їх цілей, задач, платоспроможності викликає неоднорідність товару, що веде за собою появу багатоманітних способів його купівлі-продажу. Адекватність їх застосування є фактором ефективності фінансування, а значить, і попиту на освіту.
- Наявність зворотного зв'язку між станом розвитку економіки і обсягами фінансування освіти.

Зростаючий попит на основний товар (послугу) веде до зростання попиту на спеціалістів, які його виробляють (тобто мають відповідну освіту). За умови ефективного впровадження набутих знань це веде до зростання прибутку від основної діяльності, зростання доданої вартості в країні, отже, до прогресуючого зростання попиту на освіту (за умови сприяння відповідного законодавства). Крім того, найвищу додану вартість приносять галузі, у яких витрати на освіту і науку є вирішальними для їх розвитку: комп'ютерна техніка, авіабудування, космічні дослідження та ін. І навпаки, спад основної діяльності відбивається у зменшенні фінансування освіти, що на сучасному етапі

веде до втрати конкурентноспроможності та поглиблення рецесії.

Виходячи з вищенаведеного, фінансування освіти являє собою цілісну систему, що об'єднує взаємопов'язані елементи, яка перебуває у динамічному розвитку під впливом зовнішнього економічного середовища. Водночас, воно є дієвим інструментом впливу на цей розвиток. *Однією з головних проблем є розробка критеріїв ефективності фінансування освіти* в цілому та його окремих механізмів. Інтегральна оцінка ефективності потребує використання узагальненого якісного критерію, який відобразатиме рівень ціледосягнення в контексті основних цілей державної економічної, соціальної та промислової політики. Розкриваючи більш детально цей критерій, слід зупинитися на таких проблемах:

- Структура джерел коштів та механізмів фінансування, яку слід розглядати, виходячи з цілей державної економічної політики. Йдеться про забезпечення висунутих державою цілей відповідними реалізаційними фінансовими механізмами.
- Аналіз внутрішнього організаційно-процедурного механізму фінансування спрямований на вибір оптимальних форм та методів фінансування, які реалізують конкретні цільові настанови державної освітньої політики.
- Оцінка ефективності стимулюючої функції, спрямованої на збільшення притоку ресурсів у сферу освіти з позабюджетних джерел фінансування.
- Оцінка впливу результатів освітньої діяльності на економічний розвиток.

За роки незалежності в Україні зросла кількість закладів освіти, зокрема вищої, що свідчить про ріст доступності освіти. З'являються різні форми власності у сфері освіти, форми навчання, механізми фінансування, нові спеціальності.

КОНКУРЕНТНОСПРОМОЖНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ

Взірцем у цьому сенсі є Швеція: вона має триваллий період сталого розвитку, там найкраще в Європі йдуть справи з розширенням доступу населення до інформації, відкритістю економіки, фінансовою інфраструктурою, високими очікуваннями та ефективними системами підтримки шкіл, які передбачали заохочення вчителів і директорів шкіл до прийняття на себе відповідальності за успіхи кожного учня. Розлогі змістовні приписи щодо того, чого мають навчати вчителі, були замінені концентрованим набором цілей освіти, в яких формулювалося, що учні повинні вміти, а створення середовища навчання і визначення змісту освіти, яке найкращим чином має допомагати учням досягти цих цілей, було залишено на розсуд шкіл.

Школи з комплексним та індивідуалізованим навчанням замінили у Фінляндії централізовану шкільну систему. У результаті вдалося подолати поширене уявлення про те, що погані учнівські оцінки є наслідком того, що учителям дістаються погані учні. Шкільне співтовариство усвідомило: діти, які відчувають труднощі в навчанні, не підвищують свої досягнення до тих пір, поки будуть відчувати, що у вчителя сформувалися стосовно них більш низькі очікування, ніж щодо їх однокласників. Відійшло в минуле переконання, що суть допомоги відстаючим учням полягає в тому, щоб давати їм „більше того ж самого”.

Реформа передбачала, щоб вчителі та школи вирішували проблеми, а не перекладали їх на інших. Це вимагало перетворення професії вчителя в одну з найбільш кваліфікованих, у якій, як і в інших професіях, потрібна здатність „встановити проблему” та на основі наявних фактів вибрати необхідні практичні прийоми, знаходити шляхи вирішення. Відтак до вчителів повернулося почуття професійної гордості. Система освіти заохочувала вчителів і школи до постійного розширення репертуару педагогічних стратегій, індивідуалізувати навчання для всіх учнів, домагатися прийняття інноваційних підходів до формування розкладу, використовувати диференційовані стратегії набору персоналу. Вона також стимулювала появу професійної етики, яка передбачає, що діти приходять до класу, маючи різні набори знань і умінь, а також різні здібності, прагнення і що в підсумку потреби кожної молодої людини необхідно оцінити, а його / її таланти – розвинути за допомогою різноманітних стратегій навчання.

Фінські школи отримали ефективну систему підтримки, яка сприяла появі шкіл, здатних стимулювати і поширювати інновації, співпрацювати з чиновниками в галузі освіти та з іншими закладами, забезпечувати різноманітність програм, розширення спектру послуг та підтримку місцевих жителів.

Наявність інноваційних шкіл допомагає пояснити найбільший успіх Фінляндії – високі показники учнів, стабільні та передбачувані у всій системі освіти. За останніми даними PISA, роз- ►

У той же час, *Україна поступово здає свої позиції на світовому ринку*, насамперед на ринку високотехнологічної продукції, якісна освіта для якої є вирішальною. Втрачено або стрімко втрачається науковий потенціал, оборонна промисловість, машино-, транспорто- та літакобудування, космічні технології, де ще недавно Україна посідала вагомі позиції в світі.

Якість освіти, а відтак ефективність її фінансування, суттєво знизилася. *Будучи країною з чи не найбільшою часткою населення, що має вищу освіту, сьогодні Україна посідає останні місця в Європі за часткою наукомісткої продукції у ВВП, рівню медичного обслуговування, корупції в державних установах, правоохоронних та судових органах, тривалості життя, дитячої смертності, дитячого та дорослого алкоголізму, захворюваності на СНІД, побутових злочинів, смертності на дорогах, еміграції дієздатного населення (заробітчанства), торгівлі людьми, сексуального рабства, споживання наркотичних речовин. Такою є якісна оцінка вирішального впливу неефективності освіти на суспільне та економічне життя.*

Є очевидною наявність однієї з найбільш болісних кризових складових – криза якості та ефективності освіти та її впливу на розвиток економіки.

ДЕМОГРАФІЧНА КРИЗА

Негативно впливає на сферу освіти демографічна криза. Упродовж останніх

десятиліть в Україні спостерігалися тривожні демографічні процеси: зменшення народжуваності, постаріння населення, зростання в ньому частки залежних груп, нестабільність шлюбів, збільшення позашлюбної народжуваності та кількості сімей без батька. Тільки декілька останніх років дають підстави думати про зародження позитивних тенденцій з народжуваністю. **Уперше з'являються регіони, в яких народжуваність стала перевищувати смертність.**

Демографічні зміни суттєво позначаються на кількості випускників, а відтак і на ринку праці. Якщо на початку нинішнього століття з 9-х класів українських шкіл виходило понад 700 тис. випускників, то, починаючи з 2013 року, їх кількість буде меншою від 400 тис. **Чим це обернеться для системи освіти? Насамперед суттєвим скороченням набору до старшої школи.** За попередніми розрахунками у 2014 році не буде укомплектовано понад 15 тис. старших класів, а відтак суттєвого скорочення зазнає учительський персонал. **Найменша кількість учнів в українських школах припала на 2010-11 н.р. — 4 млн. 434 тис.** й упродовж наступних років, враховуючи скасування переходу на дванадцятирічну шкільну освіту, ситуація практично не поліпшиться. Відтак мережа шкіл в Україні має розраховуватися на наявну кількість учнів, звісно, що при цьому необхідно враховувати диспропорції між мешканцями міст і сіл, а також потребу у школах різних типів та ступенів, але за

кид результатів учнів у різних школах склав менше 5 %.

Відтак **найбільш успішні системи освіти**, включаючи фінську, мають щось **спільне**: у них **акценти зміщено з управління ресурсами і змістом освіти на досягнення більш високих результатів**. Вони перейшли від безсистемного навчання до встановлення **єдиних високих вимог, від одноманітності системи — до визнання різноманіття та індивідуалізації навчання**. Акцент на наданні освіти змінився **акцентом на виборі освіти, школи перейшли від бюрократичного підходу до децентралізації повноважень і орієнтації на результат, від розмов про рівність — до забезпечення рівності**. Найголовніше, що **акцент було зроблено на створенні „багатої знаннями” освітньої системи, в якій вчителі та директори шкіл діють як партнери і володіють повноваженнями діяти необхідною для цього інформацією та доступом до ефективної системи підтримки своєї діяльності в частині реалізації змін**.

Чимало є тих, які бояться надавати школам більше свободи, оскільки це, на їх переконання, **приведе до збільшення відмінностей між школами, а тим самим до більшої нерівності в результатах навчання**. Звичайно, такий ризик є, але практика показує, що з ним можна впоратися. Наприклад, як вже було відмічено, у Фінляндії школам надається значна свобода в організації середовища навчання і управлінні ресурсами, але при цьому їм **вдається утримувати розкид в якості навчання між школами в межах 5 % загальної варіації результатів учнів**. Підсумком є те, що **батьки можуть покластися на високі та стабільні стандарти у всій шкільній системі. На противагу цьому деякі з найбільш централізованих систем освіти, в тому числі й система освіти України, демонструє високі відмінності в результатах між школами. Це показує, що однакові ресурси у шкіл не перетворюються автоматично в однакові результати навчання**. Ще недавно системи освіти могли оголошувати про досягнення рівності, коли всі школи функціонували однаково. Тепер **рівність необхідно оцінювати за ступенем рівності результатів, що досягаються**.

Міжнародні зіставлення показують, що **розкид результатів учнів та відмінності в результатах між школами, як правило, вищі в країнах, де у ранньому віці здійснюється жорсткий вибір між типами програм і шкіл**. Вони також показують, що **наслідки соціальної кластеризації більш значні в шкільних системах з диференційованими типами шкіл, ніж в системах, де програми в різних школах мало розрізняються**.

Наприклад, у німецькій системі дітей ще в 10-річному віці ділять на групи, які отримують професійну або академічну освіту. У результаті **німецькі діти, батьки яких висококваліфіковані „білі комірці”, мають вчетверо більше шансів потрапити на шлях, що веде до університету, ніж ті, чий батьки відносяться до „синіх комірців” або займають посади, що не потребують високої кваліфікації, навіть якщо учні в ранньому віці демонструють однакові успіхи в навчанні**. ▶

Немає сумнівів у тому, що подібні проблеми настільки глибоко вкорінені в національних традиціях та філософії, що змінити їх надзвичайно складно. **Німецькі чиновники успішно просували освітні реформи на багатьох фронтах, але ухилилися від вирішення проблеми нерівності, закладеної в систему освіти. Подібний стан справ спостерігаємо у Франції, яка відмовляється публікувати результати PISA щодо соціальної нерівності між школами.**

Диференціація за рівнем доходів населення у Фінляндії найнижча з усіх розвинених країн. Звичайно, і в Фінляндії є вчені, юристи, лікарі, вчителі – з одного боку, а також шофери, продавці, слюсарі та сантехніки – з іншого. Але кожен фінський учитель знає, що ціннісні та нормативні установки в сім'ях його учнів цілком схожі, чого не скажеш про Україну.

Нині у фінському суспільстві панує позитивне ставлення стосовно поетапного переходу всієї шкільної системи до соціально-інклюзивних шкіл, які покликані інтегрувати в загальному потоці слабких і сильних учнів, а також дітей з будь-якими порушеннями розвитку. Ця політика почалася в 70-х роках, а останню спеціальну школу закрито у Фінляндії кілька років тому. До закінчення загальної середньої обов'язкової освіти (до 9 класу) усі діти навчаються разом.

Однією з переваг такої інтеграції є те, що вона сприяє соціальній консолідації суспільства.

З інтегративним підходом пов'язана необхідність розробляти особливі форми і методи навчальної роботи, що мають узгоджуватися з палітрою різних потенціалів навчальних досягнень учнів. Крім вчителів, які володіють різноманітним методичним репертуаром, в школах працюють фахівці, що вміють індивідуально працювати з дітьми.

Введення курсів за вибором на початковому етапі реформ швидко увійшло в протиріччя з ідеєю рівності, було визнано педагогічно непродуктивним, і його скасували. До речі, у Швеції диференціація дітей за ознакою навчальних досягнень законодавчо заборонена. Школам не дозволяється вести відбір дітей на спеціальні курси з інтенсивного вивчення того чи іншого предмета. Вчителі вважають це абсолютно правильним з педагогічної точки зору.

Ідея рівноправності розуміється в скандинавських країнах більш радикально, ніж в інших країнах Європи, де вона також проголошена центральним елементом освітньої політики. У Фінляндії ідея рівності включає в себе не тільки рівність шансів, але й рівність результатів. Це означає, що всі учні, незалежно від початкових здібностей, сприятливих чи несприятливих для навчання соціальних умов, повинні отримувати до кінця 9 класу однаково високій освітній рівень. Фінська школа влаштована так, щоб забезпечити рівність результатів. Ось у чому секрет її успішності та високих показників в PISA.

Саме приклад Фінляндії показує, як має взаємодіяти освіта із соціально-економічною сферою суспільства, як, **роблячи освіту ключовим елементом реформ, можна змінити суспільство.**

будь-яких обставин оминати скорочення мережі шкіл навряд чи можливо. З урахуванням зазначеного, навіть при збереженні співвідношення між учителями і учнями 1:10, кількість учителів у найближчі роки скоротиться щонайменше від 50 до 120 тис. Важливо, щоб процес упорядкування мережі та скорочення кількості вчителів не був хаотичним і відбувався на основі планованих компенсаційних заходів.

РІВЕНЬ ОСВІТИ ТА РІВЕНЬ ОПЛАТИ:

Україна та інші країни

У більшості країн Західної Європи кожен крок навчання на будь-якому освітньому рівні заохочується і морально, і матеріально. Наприклад, у США працівник з вищою освітою отримує в 1,5 рази більшу зарплату, ніж із середньою. Рівень оплати праці науковців у США, Японії, Великобританії у 2 рази вищий за середній рівень оплати праці у цих країнах.

Ефективність інвестицій в освіту визначається збільшенням доходів людини в результаті навчання; на мікроекономічному – зростанням граничного продукту, прибутку або (для неприбуткових організацій) поліпшенням якості роботи, розширенням сфери діяльності; на макроекономічному рівні – зростанням національного доходу.

У вищезгаданих країнах освіта розглядається як гарантія від безробіття. Зростання зайнятості в них відбувається передусім за рахунок фахівців з вищою освітою. Таким чином,

освіта стає важливим фактором не тільки зайнятості, а й боротьби з бідністю.

Український парадокс полягає в тому, що ми маємо високоосвічене населення й одну з найнижчих прибутковостей освіти, оскільки рівень оплати праці залишається не чутливим до реальності. Середня тривалість навчання в Україні дорівнює 11 років, за цим показником ми поступаємося лише США – 12 і Норвегії 11,8 року. Майже 15 % населення має вищу освіту, найбільше у вікових групах 50-59 – 17,82 %; 40-49 – 18,74 %; 30-39 – 17,1 %.

Про позитивний вплив освіти на зайнятість населення в Україні свідчать дані, приведені експертом Світового банку Гаррі Патріносом. Він звернув увагу на те, що середній рівень безробіття в Україні сягає дев'яти відсотків, але при цьому найбільший рівень безробіття (14 %) серед тих, хто обмежився лише базовою освітою, а найменший (6 %) серед людей з університетською освітою.

Якщо у Японії і Кореї **прибутковість освіти** у 2003 році сягала 14 відсотків, у Франції – 10, Польщі і Молдові відповідно 8,2 та 8, то в Україні лише 4,5. **Фактично прибутковість освіти в Україні** коливається в межах 4% з 1985 року. У цей же час у сусідній Росії вона зросла до 12 %. Загалом відчутна прибутковість освіти в Україні десять років тому розпочиналася лише з рівня університетської і становила 7,7 % порівняно з повною середньою освітою. Очевидно, що десятиліття

не пройшло марно і прибутковість освіти зростає. Нині вона може сягати 7-8 %. Найкраще у цьому сенсі почувається молодь, її прибутковість освіти у 2007 році складала 7,9 %. Це пов'язано з тим, що 34 % молодих людей має вищу освіту, прибутковість якої найвища. Відтак можемо зробити висновки щодо України: чим вищий рівень освіти, тим вищий рівень прибутку. *Але експерти наголошують на тому, що в нашій державі фактично відсутня прибутковість на рівні середньої освіти, а це має змусити ретельно проаналізувати її якість.* Ми вже неодноразово звертали увагу на низький рівень практичної підготовки в українській школі з предметів природничо-математичного циклу, що і позначається, на нашу думку, на прибутковості шкільної освіти.

Прибутковість у сфері освіти України сягає 10 %, проте доволі низька оплата вчительської праці не стимулює прихід талановитої молоді до педагогічних навчальних закладів і призводить до відтоку з галузі освіти найбільш перспективних учителів. На тлі несприятливої економічної ситуації в Україні тема становлення соціальної держави набуває особливого значення, оскільки постає в якості світоглядного орієнтира, здатного визначити шляхи подолання кризових явищ.

Зміна в Україні соціально-економічного життя має вирішальне значення не тільки щодо системи „ринку-суспільство”, а й щодо сис-

теми „громадянин-ринок”¹⁵. Не можна не визнати, що ринкові відносини змінюють „людський спосіб буття” (у термінології екзистенціалізму). Виникає виявлене марксистом „функціональне ставлення” до людини, за яким *цінність людини визначається не її екзистенцією (духовними надбаннями), а сумою знань, навичок і здібностей в освоєнні довкілля. Духовний світ людини постає як не-реалізована потенція*. Відома спроба подолати цю суперечність за допомогою соціальної революції історично виявила, що соціалістична ідея, яка вибудовувала себе на комуністичному вирішенні питання „мати чи бути?” через однозначне „бути!” почала заперечувати сама себе, оскільки неможливо бути, не маючи¹⁶. Відтак, проблема залишається невирішеною.

Процес персоніфікації суспільних відносин і деперсоніфікації людей¹⁷ перетворює відносини між людьми на безликий функціональний зв'язок двох живих машин, які обслуговують одна одну. Як висловився Е. Фромм, „роботодавець використовує робітника, що працює за наймом; торговець — своїх покупців. Кожен є предметом споживання для когось”¹⁸.

У свою чергу апологія пролетаріату як сили, здатної подолати відчуження, й теоретично, й практично виявила, що *диктатура пролетаріату та домінування так званого пролетарського способу життя не знімає відчуження, а лише видозмінює його форму. Особистість не може бути самодостатньою, оскільки є соціально та економічно залежною від примхливої волі*

¹⁵ Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. — Полтава: Полт. вісник, 1994. — С. 9.

¹⁶ Фромм Е. Мати чи бути? / Е. Фромм.; [пер. з англ. О. Ю. Михайлова, А. Ю. Бурак]. — К.: Укр. письменник, 2010. — 222 с. — (Світло світогляду). — Бібліогр.: С. 215-222.

¹⁷ Маркс К. Капітал / К. Маркс / Маркс К., Знгельс Ф. Сочинения. — М.: Издательство политической литературы, 1960. — Т. 23. — 920 с.

¹⁸ Fromm, E. Der moderne Mensch und seine Zukunft. Eine Sozial-psychologische Untersuchung / E. Fromm. — Frankfurt-am-M., 1960. — S. 126.

інших людей; вона перетворюється на пристосування стосовно мінливої думки більшості, втрачає усвідомлення власної відповідальності.

Перехід України до ринкових відносин має суперечливий характер. Створюючи підвалини для самодостатнього життя особистості, він, природно, супроводжується духовними втратами та ціннісною дезорієнтацією. Розвиток ринкової економіки зумовлює більш вимогливі, жорсткі міжособистісні стосунки. А потрібна для динамічного розвитку суспільства економічна конкуренція подекуди набуває жорстких форм.

При дослідженні багатьох соціальних аспектів переходу до ринку однією з найважливіших була і залишається проблема особистості, її якостей, перспектив і можливостей розвитку. А звідси й посилення ролі освіти як сфери людинотворення.

Державі відводиться роль амортизатора соціальних і економічних витрат, захисника малозабезпечених верств населення при одночасній відмові від ролі загального гаранта матеріальної забезпеченості усього населення.

Свого часу засновник Академії наук України Володимир Іванович Вернадський, аналізуючи розвиток освіти, підкреслював, що *з середини XIX століття в історії школи настає новий період*. На думку видатного вченого, це було зумовлено такими чинниками:

- швидким зростанням наукових знань та їх повсякчасним застосуванням;
- демократизацією суспільного та державного життя;
- поширенням культури цивілізованого життя.

В. Вернадський жив у період зламу епох і соціальної нестабільності. Він невтомно тлумачив можновладцям, що *освічений і культурний народ — це найнадійніша гарантія майбутнього розквіту суспільства, безпеки і могутності держави*. Сучасність дає переконливі підтвердження прозорливості видатного вченого.

Дослідження конкурентноспроможних економік, які проводилися представниками Світового банку у 2010, показали, що **найбільш конкурентноспроможними соціально-економічними системами є економіки скандинавських країн** (див. врізи).

Успіх фінської системи освіти – результат цілеспрямованих та системних реформ, здійснених відповідно до ідеї „держави добробуту”. Згідно з цією суспільно-економічною моделлю пройшли докорінні структурні зміни всього суспільного устрою. **Реформа системи освіти стала центральною ланкою проекту розвитку суспільства. Ось чому необхідно розглядати фінську систему освіти в контексті суспільно-економічного і політичного розвитку країни в цілому.**

Концепція „держави добробуту”, реалізована у Фінляндії, істотно відрізняється від моделей з такою ж назвою в інших європейських країнах. **Три основні елементи державної політики складають модель держави добробуту:** необхідність економічного зростання, соціальні права громадян, гарантований державою добробут громадян. Суть моделі – в ув’язці цих елементів один з одним, в розумінні характеру їх взаємозалежності. *Соціальне рівноправ’я, продуктивну працю, матеріальний добробут, демократичний устрій (управління) зв’язалися в органічну філософію. Завдяки цьому рівноправність і солідарність стають засобом підвищення економічної ефективності, але водночас вони є цілями,*

ВЗАЄМОДІЯ ОСВІТИ ІЗ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЮ СФЕРОЮ СУСПІЛЬСТВА:

приклад Фінляндії

Найбільший поступ в інноваційній економіці здійснила Фінляндія, хоча за загальним показником конкурентноспроможності вона посідає другу позицію. Коли ми говоримо про інноваційний розвиток, варто звернути увагу на питому вагу людського капіталу. З Доповідей ООН про розвиток людини випливає, що **питома вага людського капіталу** в таких високорозвинених країнах, як Фінляндія, Швейцарія, Німеччина, Японія, США **складає близько 80% їх національного багатства**. Людський капітал є головним продуктивним фактором у створенні новітніх технологій, розвитку виробництва, підвищенні їх ефективності, випереджаючому розвитку науки, культури, охорони здоров’я, безпеки, соціальної сфери. *У розвинених державах інвестування в освіту, науку, культуру, охорону здоров’я в рази перевищують вкладення в машини, обладнання, будівлі, споруди.* Це дає їм вирішальну перевагу в технологічному та інтелектуальному розвитку, а також випереджаючому зростанні якості життя населення. *Відтак основний приріст національного багатства визначається сьогодні перш за все умовами, створеними для розкриття людського потенціалу.* Найбільший вплив на його формування має освіта, зокрема, **міжнародні експерти стверджують, що Фінляндія створила близьку до ідеальної систему освіти, дає найякіснішу шкільну освіту в світі, є світовим лідером у сфері освіти, і весь світ спостерігає стабільно високі досягнення фінських учнів у міжнародних моніторингових дослідженнях (PIRLS, PISA тощо).**

Нині частка населення з вищою освітою у Фінляндії найвища в світі. Ця країна посідає провідні місця в світі за багатьма показниками соціально-економічного розвитку вже протягом декількох років. Це особливо вражає, якщо згадати, що на початку 1990-х рр. країна пережила найбільший економічний спад, що характеризувався банківською кризою і зростанням безробіття майже до 20 %. Ще більш примітним є те, що і в 90-ті роки, і в 70-ті роки XX століття Фінляндія виходила з економічних криз, **визначивши розвиток освіти центральним ядром розвитку суспільства. Добробут нації росте якраз завдяки розвитку людського капіталу.**

Якою є „історія успіху” Фінляндії і які уроки слід взяти з її досвіду?

Фінляндія пройшла шлях структурного перетворення економіки, заснованої на експлуатації значних і дешевих сировинних ресурсів, в економіку, що спирається на знання та передові технології. Керівнику відділу моніторингу й індикаторів освіти Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) А. Шляйхеру вдалося показати, що в XXI ст. *могутнім механізмом постановки проблем і висування нових цілей стають масштабні дослідження результатів освіти.* А. Шляйхер ініціював дослідження PISA (Project for International Students Assessment), *коли в країнах ОЕСР проблема з якістю освіти бачилася в основному через призму засвоєння академічних знань. Група під його керівництвом припустила, що проблема в іншому – у виробленні здібностей і навичок прикладати знання до вирішення реальних проблем. Йому вдалося зібрати* ►

унікальний консорціум кращих тестових компаній світу, розробити інноваційний інструментарій оцінки компетентностей і запустити цикл досліджень PISA, який вже призвів до значного перегляду поглядів на зміст освіти, на соціальні механізми утворення. А. Шляйхер має доступ до колосальних масивів інформації, які дозволяють йому аргументовано вказувати на освіту як на ахіллесову п'яту Європи в економічному змаганні.

Він переконливо показав, що інвестиції в освіту повертаються зростанням доходів і продуктивності праці; що країни і континенти, які інвестують значні кошти в освіту, виграють від цього як в економічному, так і в соціальному плані. На кожен євро, вкладений в отримання високої кваліфікації, платники податків через економічне зростання отримують назад ще більшу суму. Більш того, ці вкладення приносять матеріальну вигоду всьому суспільству в цілому, а не тільки тим індивідам, які виграють від розширення можливостей здобути освіту.

Північні країни із самого початку розглядали інвестиції в освіту як внески, які принесуть високі дивіденди кожній людині і суспільству в цілому. Звісно, що гроші самі собою не є гарантією високих результатів. Системи шкільної освіти повинні вчитися гнучкості та ефективності в сенсі поліпшення результатів навчання, робити освіту більш доступною для максимально широкого кола людей.

Виктор Огневьюк

Взаимодействие образования и социально-экономической сферы общества

В статье проанализировано современное состояние экономического развития образования. Раскрыта ее зависимость от практических требований и тенденций развития общественного производства. Выделены особенности финансирования образования.

Проанализировано испытание для украинского образования и общества: демографический вызов, неэффективное использование человеческого капитала, кризис качества и эффективности образования, недофинансирования образования и науки, отсутствие прибыльности в сфере образования. Приводятся примеры успешного продвижения конкурентноспособных стран.

Ключевые слова: экономика образования, экономическая эффективность, развитие общественного производства, финансирование образования, развитие личности.

Victor Ohnevyyuk

The Interaction of Education and Social Economic Sphere of the Society

Contemporary situation of economic development of education is analyzed in the article. It's dependence upon the practical requirements and development trends of the society is revealed. Specific features of the financing of the education system are outlined.

The challenges of the Ukrainian education and its society are analyzed. These are: demographic challenge, low-effect use of human resources, crisis of education quality and its effectiveness, low financing of the spheres of education and science, non-profit education system. The patterns of progress of highly-competitive countries are rendered.

Key Words: economy of education, economic effectiveness, social production development, financing of the education system, development of the personality.

для досягнення яких важливе економічне зростання.

Найбільш сутнісним аспектом моделі стало забезпечення права кожного громадянина на повноцінну освіту – положення, з якого виникла вся концепція реформ шкільної системи. При цьому основне питання ставилося не про те, чи багато будуть коштувати реформи, а про те, скільки і звідки держава має залучити коштів для їх забезпечення.

Успіх фінської системи освіти пов'язують з багатьма факторами, включаючи ті, що лежать поза сферою безпосередньої досяжності для державної політики. Але високі результати Фінляндії у сфері освіти не визначаються винятково культурними та контекстуальними чинниками.

Важливою складовою успіху Фінляндії стала здатність реалізовувати реформу такими методами, які виходили за рамки оптимізації існуючої структури, політики та практики та були спрямовані на фундаментальну трансформацію парадигм і переконань, що лежали в основі політики і практики освіти до 1960-х років. Ключовим принципом фінських реформ було встановлення зв'язку між високими очікуваннями та ефективними системами підтримки шкіл, які передбачали заохочення вчителів і директорів шкіл до прийняття на себе відповідальності за успіхи кожного учня.

ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ОСВІТИ

Держава
і освіта

У статті йде мова про аспекти економічної ефективності освіти, маркетинг освітніх послуг. Розглянуто можливості переорієнтації освіти на вирішення нових завдань економічного та суспільного розвитку.

Ключові слова: суспільство знань, маркетинг освітніх послуг, економічна ефективність освіти, індивідуальний рівень, суспільний рівень, комп'ютеризація, інформатизація.

УДК 37.014.54

Сьогодні у світі основною стає модель *суспільства знань*, яке орієнтоване на високий рівень освіти. Процес розвитку суспільства знань означає спрямованість економіки на формування людського капіталу, підвищення якості життя, впровадження інновацій, високих технологій та високоякісних послуг. У високорозвинених країнах знання та освіта відіграють провідну роль у забезпеченні економічного зростання та процвітання громадян, підвищенню їхньої конкурентоспроможності на ринку праці.

Освіта упродовж життя є основою невпинного процесу набуття людиною необхідних компетенцій (знань, умінь, навичок) та якостей (установок, цінностей) відповідно до суспільних потреб. Це, у свою чергу, створює основу її активної соціалізації та самореалізації в умовах постійних змін соціального середовища.

У зв'язку з вищесказаним виникає потреба переорієнтації освіти на вирішення нових завдань економічного

та суспільного розвитку.

АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ОСВІТИ

Сьогодні економічна ефективність освіти розглядається крізь призму теорії людського капіталу, згідно з якою витрати на освіту є ефективним капіталовкладенням. Розраховується економічна ефективність освіти шляхом зіставлення переваг, які надає освіта, і витрат на її отримання.

Економічний аспект вивчення освітнього потенціалу через проекцію людського капіталу дозволяє стверджувати, що економічна ефективність освіти знаходить свій прояв як на індивідуальному, так і на суспільному рівні. На інди-

**Тамара
ПУШКАРЬОВА**

Заступник директора
Інституту інноваційних технологій
і змісту освіти
МОНмолодьспорт
України

Директор школи, ліцею, гімназії № 5'2012

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА РІВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ

Міжнародний досвід

БРАЗИЛІЯ

З метою модернізації шкіл було проведено аналіз ефективності фінансування системи освіти. Показник ефективності-ціна (Effectiveness relative to cost) був найвищим за умови покращення рівня забезпечення освітнього процесу навчальними матеріалами і найнижчим, коли заробітну плату вчителів було підвищено. Беручи до уваги обмеженість капіталу, що виділяється на модернізацію шкіл у Бразилії, такий висновок є важливим для управлінців, які приймають рішення щодо фінансування системи освіти на державному рівні.

РОСІЯ

Принцип „гроші йдуть за дитиною”. Фінансування закладів відбувається в залежності від кількості дітей.

Росія, Естонія. Відбувається закриття нерентабельних навчальних закладів (закальноосвітніх, вищих).

ШВЕЦІЯ

Підвищення кваліфікації вчителів, за принципом „трикутник знань”: взаємодія між освітою, дослідженнями та інноваціями. Що стосується міграції та освіти, багатомовність зазначена як наріжний камінь.

ФІНЛЯНДІЯ

Стипендії студентам, збільшення можливостей для освіти дорослих. Особлива увага приділяється підвищенню якості освіти, запровадженню тренінгів, наукових досліджень та інтернаціоналізації.

НОРВЕГІЯ

Не говорять про повернення грошей, вкладених у систему освіти. Основна увага приділяється підвищенню інтересу дітей до навчання.

США

Створено державну систему грантів для студентів: можливість отримувати кошти від великих промислових компаній, агентств та посередників. Ефективною є програма тренінгів для студентів, мета яких — підвищення рівня працевлаштування і продуктивності працівників.

відуальному рівні вона сприяє зростанню заробітної плати носія освітнього потенціалу за умови кожного підвищення його кваліфікації. **На суспільному рівні** така ефективність знаходить проявляється у зростанні економічної „віддачі” від використання освітнього потенціалу працівників.

Оцінка економічної ефективності освіти має виходити з можливості розрахунку витрат на функціонування освітньої сфери й відтворення освітнього потенціалу суспільства та віддачі цих витрат у вартісному виразі. Слід розрізняти два аспекти економічної ефективності освіти: зовнішній та внутрішній.

1. Зовнішня економічна ефективність освіти виявляється у:

- підвищенні продуктивності суспільної праці;
- темпах приросту валового внутрішнього продукту;
- зростанні національного доходу внаслідок удосконалення професійно-кваліфікаційної структури робочої сили;
- покращенні кількісних та якісних характеристик освітнього потенціалу суспільства;
- зниженні показників безробіття, підвищенні рівня життя населення.

2. Внутрішня економічна ефективність освіти відображає раціональність господарювання всередині освітньої галузі, що виражається в економічності її функціонування та результативності праці, яка забезпечує повне задоволення освітніх потреб населення. Внутрішня ефективність освіти передбачає раціональне використання людських, матеріальних, фінансових та інформаційних ресурсів, які витрачаються на організацію діяльності освітніх установ і закладів.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА РІВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ

Міжнародний досвід

Концепція повернення грошей, вкладених у систему освіти, має

спільні риси з іншими інвестиціями. Це загальна сума витрат і переваг, що були надані у різні проміжки часу та виражаються у щорічній відсотковій ставці.

Наприкінці 50-х років XX століття виникла теорія повернення капіталу, вкладеного в освіту. Вона базується на постулаті, що гроші, вкладені в освіту, підвищують її продуктивність у майбутньому. Це підтверджується низкою досліджень, які було зроблено у багатьох країнах світу і всі вони підтверджують важливість теорії людського капіталу. Систематичні зміни у системі освіти і грошові вкладення у 80–90-х роках XX ст. в освіту в різних країнах, використання новітніх технологій та зростання економіки, заснованої на знаннях, призвели до скорочення циклу виробництва, що докорінно змінило вимоги до кваліфікованої робочої сили (див. вріз на С. 24).

Державна політика рівних можливостей в галузі освіти починається, насамперед, з її фінансування, а також діяльності держави у таких напрямках:

1) реструктуризація середньої освіти, тобто розробка більш привабливих навчальних програм середньої професійної освіти, які повинні відповідати сучасній ситуації та структурі попиту на ринках праці;

2) зменшення бар'єрів між середньою і вищою освітою; між програмами вищої освіти, що проявляється у різнобічній підготовці особистості, та у спеціалізації на більш пізніх етапах освіти (поділ учнів, хоча і неминучий, але більш раціональний та ефективний порівняно з ранньою спеціалізацією), що дозволяє використовувати такі заходи:

- забезпечення міцних знань і формування проблемного мислення до моменту переходу учнів з одного ступеню освіти на інший, що дозволить їм відповідати новим сучасним вимогам;
- „комбінована реєстрація” – вивчення навчальних курсів за вибо-

ром, дозвіл учням одного напрямку освіти відвідувати курси іншого напрямку;

- створення програм, що дають „другий шанс” і дозволяють учням набутти знань, що необхідні для переходу до іншого напрямку освіти;

3) запровадження нових міжгалузевих стратегій з метою підвищення якості освіти у певних районах, наприклад, у сільській місцевості або місцях проживання конкретних груп населення;

4) створення умов для перепідготовки дорослого населення з метою пристосування до змін у структурі попиту на робочу силу;

5) розробка об'єктивних вступних заходів у вищі навчальні заклади, зменшення залежності між вступом до університету та можливостями батьків платити викладачам середніх навчальних закладів і факультетів університетів, тощо.

МАРКЕТИНГ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Масовість освіти, орієнтація не на потреби економіки, а на попит з боку споживачів обумовлюють збільшення соціального напруження на ринку праці та створюють умови для зростання безробіття серед випускників.

Одним з недоліків сучасної системи підготовки фахівців є її ізоляція від розвитку економіки: *навчальні плани та програми підготовки спеціалістів у навчальних закладах часто неповністю відповідають реальним потребам галузей і підприємств регіону, які є потенційними споживачами цих спеціалістів. Якісні показники, а саме професійний рівень випускників, як правило, не відповідають сучасним вимогам.*

В освітній галузі цю проблему допомагають вирішувати інститути післядипломної освіти. Як відомо, від професійної компетентності педагогічних працівників залежить загальний рівень розвитку молодого покоління, рівень зростання його економічного і соціального статусу. Тому післядипломна

педагогічна освіта задовольняє потреби громадян в особистісному та професійному зростанні, забезпечує потреби держави у кваліфікованих кадрах, які здатні компетентно впроваджувати новітні технології в освіті. Одна зі змістовних пропозицій належить Дніпропетровському обласному інституту післядипломної педагогічної освіти — це *розроблення концепції маркетингу освітніх послуг*, яка повинна стати основою, на базі якої приймаються всі управлінські рішення.

Результатом маркетингової діяльності має стати *розробка Програми розвитку освітніх послуг* на перспективу, яка вирішує такі питання:

- маркетинговий аналіз існуючого стану освітніх послуг;
- моделювання ринку освітніх послуг;
- прогнозування потреби в спеціалістах у розрізі спеціальностей.

Система освіти усіх рівнів акредитації повинна постійно вдосконалюватися з урахуванням зміни вимог економіки і суспільства, тобто має орієнтуватися на принцип неперервної адаптації до перспективних змін.

Головними завданнями трансформованої системи формування місцевого замовлення на підготовку фахівців мають бути:

- дослідження ринку освітніх послуг для встановлення поточної та перспективної потреби у спеціалістах;
- вивчення впливу розвитку виробництва та сфери послуг на підготовку студентів і вимог до спеціалістів;
- пошук сегментів на ринку освітніх послуг та на ринку праці, характеристики яких відповідають профілю підготовки спеціалістів у даному регіоні.

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА В РЕГІОНІ

На вибір освітньої політики в регіоні впливають ініціатива та інноваційний, соціально-економічний, кадровий потенціал регіону, позиція органів виконавчої влади, готовність

професійних співтовариств і суспільних інститутів до спільної діяльності та різних форм кооперації.

Тому в контексті сучасної проблеми підвищення ефективності економіки освіти важливу роль відіграє оптимізація у навчальних закладах, тому *актуальним та органічним сьогодні є питання освітньої кластеризації*.

Основними умовами кластерної освітньої політики є:

- орієнтація на інноваційний шлях розвитку освіти України та сільської громади зокрема;
- визначення державних (регіональних) пріоритетів інноваційного освітнього розвитку;
- збереження, розвиток і використання вітчизняного науково-освітнього та інноваційного потенціалу;
- оптимізація мережі навчальних закладів із урахуванням демографічної та економічної ситуації та необхідності підвищення якості освіти;
- забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери в розвитку інноваційної діяльності;
- ефективне використання ринкових механізмів задля інноваційної освітньої діяльності;
- здійснення заходів на підтримку сільських обдарованих дітей, їх соціального захисту, просування на вітчизняному та міжнародному рівнях;
- фінансова підтримка, здійснення сприятливої політики у сфері інноваційної освітньої діяльності;
- сприяння розвитку регіональної інфраструктури;
- інформаційне забезпечення суб'єктів інноваційної діяльності.

Єдність території, демографічні зміни, історично високий статус педагога на селі, громадська зацікавленість у збереженні школи як культурно-освітнього центру, духовного осередку села, у центрі якого дорослий і дитина, зумовлює спіль-

ність вирішення освітніх завдань та застосування кластерного підходу.

Показовими *прикладом реалізації кластерної ідеї* на рівні регіону стало створення у 2012 році на території **Миколаївської області 37** регіональних соціокультурних *освітніх кластерів*, що забезпечило перетворення ситуативних контактів між установами, організаціями, підприємствами сільської місцевості в *систему стійких партнерських стосунків, які, у свою чергу, ефективно позначилися на реалізації спільних соціальних, культурних, освітянських проєктів та заощадили державні кошти*. Головним результатом упровадження кластерної технології стала реорганізація наявних ресурсів та їх ефективне використання у межах територіальної одиниці та регіоні загалом.

Як показали *дослідження фінансування загальноосвітніх навчальних закладів*, середня вартість навчання одного учня в різних адміністративно-територіальних одиницях, наприклад **Львівської**, суттєво відрізняється. Так, поточні видатки на одного учня у 2011 році склали в середньому по області 6661,5 тис.грн., при цьому максимальні – 10,1 тис.грн. у Старосамбірському районі, м. Новий Розділ мінімальні – 4623,7 тис.грн.

Водночас, аналіз вартості навчання учнів у різних школах у межах однієї адміністративно-територіальної одиниці також свідчить про наявні відмінності як для шкіл різних типів, так і для однотипних.

Такий стан зумовлюється, зокрема, різними обсягами видатків на утримання навчальних закладів.

Необхідно проаналізувати можливість переходу від принципу фінансування загальноосвітніх навчальних закладів „за потребами” до фінансування „на учня за нормативами для різних типів ЗНЗ”. При цьому визначення обсягу міжбюджетного трансферту на загально середню освіту доцільно здійснювати на підставі диференційованих державних нормативів вартості навчання одного учня, роз-

рахованих відповідно до встановленої базовим навчальним планом сумарної кількості годин з урахуванням поділу класу на групи для вивчення окремих предметів для ЗНЗ I ступеню – відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти та для ЗНЗ II та ЗНЗ III ступенів – відповідно до Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти.

ОРІЄНТАЦІЯ НА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЮ ПОТРЕБ ТА ЗАПИТІВ СПОЖИВАЧІВ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Заклади освіти сьогодні мають стати середовищем для ефективного навчання. Це передбачає: орієнтацію на індивідуалізацію потреб та запитів споживачів освітніх послуг; розширення спектру змісту, видів, форм, методів навчання; розгляд інноваційності як ключового чинника розвитку сфери освітніх послуг; зміну підходів щодо оцінки якості наданих освітніх послуг, що передбачає введення систем управління якістю освіти, орієнтацію на міжнародні професійні стандарти тощо.

Яскравим прикладом інноваційної діяльності може слугувати досвід Херсонської області, де було розпочато експеримент *всеукраїнського рівня з проблеми змішаного фінансування для отримання загальної середньої освіти за потребою громади*.

Відповідно до „Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки” визначено одними із основних завдань державної політики в галузі освіти внесення змін і доповнень до чинного законодавства України, управління і фінансування, структури системи освіти та оновлення фінансово-економічних механізмів розвитку освіти для підвищення якості і конкурентноспроможності освіти в нових економічних і соціокультурних умовах.

Нові вимоги сьогодення у системі загальної середньої освіти України потребують значного фінансового підґрунтя та розробки і запрова-

дження нових моделей фінансування. Для отримання безоплатної освіти обсяги фінансування на один клас (одного учня) розраховуються щорічно відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 05.09.2001 № 1195 „Про затвердження формули розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів (дотацій вирівнювання та коштів, що передаються до державною бюджету) між державним бюджетом та місцевими бюджетами”. Для кожного регіону визначена своя норма фінансування на один клас (одного учня), що передається до місцевих бюджетів для забезпечення безоплатної освіти у відповідності до учнівського контингенту. Проте рівень такого фінансування бажає бути кращим. Навчальний заклад, що орієнтується тільки на бюджетне фінансування, не може повною мірою забезпечити сучасні освітні потреби (кошти на розвиток практично відверто не виділяються, навіть на господарські потреби). **За останні 15 років практично нічого не виділялося на зміцнення матеріально-технічної бази та на розвиток освіти, забезпечувалася лише утримання закладів освіти та заробітна плата.** У зв'язку з цим виникає ряд проблем: (застаріла матеріально-технічна база, перевантаженість класів тощо). Здебільшого вирішення окремих проблем утримання освітніх закладів здійснюється за рахунок фінансової участі батьків. Дефіцит бюджету змушує керівників закладів вишукувати підтримку з боку спонсорів батьків з метою збереження школи, педагогічних кадрів. Освітні заклади почали розширювати надання платних послуг (понад стандарти освіти) та створювати благодійні фонди для забезпечення функціонування школи, хоча діяльність цих фондів не достатньо підкріплена нормативно-правовою базою. Поточні потреби школи стали частково забезпечуватися за рахунок батьківських та спонсорських коштів. Залучення позабюджетних коштів в освіту призвело до звинувачень педагогічної

громади у відкритих чи прихованих поборах, хабарництві. Соціум виявився не підготовленим до ринкових взаємовідносин в усіх сферах життя, хоча постійно перебуває у запиті на формування морально-етичних якостей випускника загальноосвітнього навчального закладу.

Визначені проблеми обумовили протиріччя, що виникло між потребою суспільства у покращенні умов для отримання загальної середньої освіти і позиціями на ринку освітніх послуг, який активно почав формуватися лише нещодавно. У зв'язку з таким станом частина громади вибирає для навчання своїх дітей приватні заклади. Частина батьків визнає потенційні переваги якісної освіти для своїх дітей шляхом інвестування в приватні репетиторські уроки, приватні освітні заклади. Діти з заможних родин мають більше шансів скористатися таким шляхом, тоді як сім'ї з низьким статком не мають можливості навчати своїх дітей у приватних навчальних закладах, оскільки діють високі тарифи на оплату за навчання дитини. Вони обгрунтовані значними витратами на придбання приміщення або його оренду, повністю самотійну виплату заробітної плати робітникам тощо.

Для певної частини батьків освіта у державному комунальному закладі є більш привабливою, проте вони не задоволені великою наповненістю класів і готові частково фінансувати класи з малою наповнюваністю, які могли б відкривати за їхнім бажанням. На думку батьків, невисока наповнюваність класів дозволяє забезпечити особистісно-зорієнтований підхід до учня, гідну психолого-педагогічну корекцію, тісний взаємозв'язок учитель-учень-батьки, якого бракує в час ринкових відносин, котрий так віддаляє родину від школи, а отже, і від виховання. Оскільки кількість учнів у класі, утвореному за бажанням батьків, повинна бути значно меншою, ніж це визначено нормативами, кошти на утримання такого класу не за-

безпечуються відповідними бюджетом фінансовими ресурсами. Утримання класу з малою наповнюваністю, створеного за бажанням батьків, перевищує обсяг фінансування (понад норматив фінансового забезпечення) на один клас. Бо виділення коштів на навчання формується на основі встановлення вартісних норм на клас (учня) у певному регіоні на основі нормативів прямо пов'язана з чисельністю учнів (показник якості роботи), норм видатків на одного учня та приведення контингенту учнів різних типів загальноосвітніх навчальних закладів.

Дослідження попиту батьківської громади щодо розширення освітніх послуг навчальних закладів стало підґрунтям для створення експериментальних класів з малою наповнюваністю учнів, утворених за бажанням батьків, на основі нового підходу до фінансування (частковою оплатою за освітню послугу – понад норматив фінансового забезпечення одного учня) при отриманні загальної середньої освіти. За результатами опитування 73% батьків (понад 1500 респондентів) вважали створення класів з малою наповнюваністю доцільними та були готові брати участь у фінансуванні. Тобто є попит батьків на (штучно) утворенні класи з невеликою кількістю дітей і бажанням (інвестувати кошти) взяти на себе певну частину фінансування за навчання дітей у загальноосвітньому закладі (як елемент державно-приватного партнерства). У таких кла-

сах замовником освітніх послуг є не тільки держава та суспільство загалом, але й батьки, на замовлення яких вони відкриваються. Якщо держава не є єдиним замовником, тоді не лише вона повинна нести витрати за освіту. Враховуючи такі думки батьківської громади, доцільним вбачається створення загальноосвітнього навчального закладу (або окремих класів) у школах різного типу зі змішаною системою фінансування.

Якщо виходити з того, що навчання в класах з малою наповнюваністю, утворених виключно за бажанням батьків, – це запровадження додаткової освітньої послуги понад норматив фінансового забезпечення одного учня (класу) в даному регіоні. То реалізація такої послуги має базуватися на залученні як бюджетних, так і позабюджетних (батьківських коштів). Основний сенс у відкритті таких класів – задовольнити потреби певної частини громади, яка хоче змінити умови здобування освіти для своїх дітей. Таким чином, розширюються можливості батьків у виборі освітнього закладу, класу (комунального з бюджетним фінансуванням, комунального зі змішаним фінансуванням, приватного) для навчання своїх дітей. Якщо є попит населення на таку послугу, то слід розробити механізм відкриття класів (шкіл) за бажанням батьківської громади. Сьогодні альтернативні розробки з теорії зазначеного питання, а також з практики фінансової організації таких навчальних закладів представлені

Навчальний заклад, що орієнтується тільки на бюджетне фінансування, не може повною мірою забезпечити сучасні освітні потреби

Залучення позабюджетних коштів в освіту призвело до звинувачень педагогічної громади у відкритих чи прихованих поборах, хабарництві. Соціум виявився не підготовленим до ринкових взаємовідносин в усіх сферах життя

недостатньо. Виникає необхідність у розробці технологій, механізмів формування системи змішаного фінансування, відкриття на його основі класів на замовлення батьків (частини територіальної громади).

Економічну ефективність оновлення матеріально-технічної бази навчальних установ та закладів в короткостроковому періоді можна розглядати:

- у широкому впровадженні енергозберігаючих технологій – це дозволить більше раціонально використовувати бюджетні кошти в частині утримання освітніх установ та закладів;
- активізації впровадження інформаційно-комунікативних технологій у навчально-виховний процес (комп'ютеризація, інформатизація, електронні та інтерактивні засоби навчання тощо), зокрема, залучення цільової аудиторії до використання дистанційної форми навчання – це дозволить здійснювати перепідготовку та підвищення кваліфікації без відриву від виробництва; крім того, підвищується мотивація до самоосвіти та забезпечується об'єктивність при оцінюванні знань.

Тамара Пушкарьова
Повышение экономической эффективности образования

В статье идет речь об аспектах экономической эффективности образования, маркетинге образовательных услуг. Рассмотрены возможности переориентации образования на решение новых заданий экономического и общественного развития.

Ключевые слова: общество знаний, маркетинг образовательных услуг, экономическая эффективность образования, индивидуальный уровень, общественный уровень, компьютеризация, информатизация.

Tamara Pushkaryova
Raising Economic Effectiveness of Education

The aspects of economic effectiveness of education, marketing of educational services are revealed in the article. The ways of changing education paradigm for solving new challenges of economic and social development are described.

Key Words: knowledge society, marketing of educational services, economic effectiveness of education, individual level, social level, computerization, informatization.

ВИСНОВКИ

Отже, глобалізація світової економіки, політики та культури висуває також нові завдання перед освітою, яка має набувати рис випереджаючого чинника суспільних змін, з одного боку, відповідаючи тим загальним тенденціям, які формують глобальний світ сьогодення, а, з іншого – готуючи особистість до нових умов життя, які характеризують можливе або бажане майбутнє.

У таких умовах на передній план виходить стратегічне планування у межах здійснення управлінської діяльності. Економічна ефективність визначається методами та характером реалізації управлінських рішень у галузі освіти. Враховуючи те, що освіта ХХІ століття повинна бути зорієнтована не лише на підготовку нових кадрів, а й на забезпечення розвитку всіх сфер життєдіяльності людини для всебічного її розвитку – як в освітньому процесі, так і у подальшому житті, вона має виконувати проєктивно-моделюючі функції, виступаючи основою соціального проєктування особистості нового тисячоліття.

Відповідно до щорічного звіту ООН, конкурентноспроможність країн світу в ХХІ сторіччі буде визначатися не природними і навіть не фінансовими ресурсами, а кваліфікацією робочої сили. У зв'язку з цим від кожного учасника виробництва вимагатиметься висока професійна і загальнокультурна підготовка. Тому головною метою кожного навчального закладу будь-якого рівня освіти (дошкільної, середньої, вищої, післядипломної) має стати великомасштабна діяльність по підвищенню освітнього рівня як тих, хто навчає (вихователів, вчителів, викладачів, управлінських кадрів), так і тих, хто навчається (дітей, молодь, дорослих). Лише забезпечивши необхідне зростання культурно-освітнього рівня всього народу, можна розраховувати на повноправне входження країни до співтовариства розвинутих держав світу.

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ

ПОГЛЯД ЮНИХ НАУКОВЦІВ*

Пріоритетні засади української освіти – дитиноцентризм та особистісно орієнтована освіта – справедливо вибудовують освітню діяльність навколо школяра-вихованця. Зазначені засади, як і демократичний принцип розбудови нашого суспільства, пропонують нам, дорослим і відповідальним громадянам країни, дослухатися, що хвилює наших вихованців.

Пропонуємо Вам, шановний читачу, знайомство з деякими авторами дослідницьких робіт, висловленими ідеями яких не гріх і скористатися в щоденній управлінській практиці як на державному, місцевому, так і шкільному рівнях.

* Реферативний огляд науково-дослідницьких робіт учнів підготовлено **О.Виговською** за матеріалами учасників Другого всеукраїнського конкурсу „Первоцвіт” (лютий 2012 р., м. Київ) та виданням:

Інформаційно-аналітичний звіт 2012: III етап Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів – членів Малої академії наук України. /[відп. За випуск: Лісовий О.В. та ін.]. – К.: ТОВ „Праймдрук”, 2012. – 264 с.

„СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ” як мистецтво об’єднання**

Шо є соціальним надбанням будь-якої розвинутої нації? Більшість дослідників в якості інтегрального якісного показника суспільної життєдіяльності розглядає рівень розвитку соціального капіталу. Проблема „соціального капіталу нації” надзвичайно важлива для кожної країни як з точки зору її соціально-економічного прогресу, так і в періоди економічних негараздів.

Системна криза, яка супроводжує становлення українського суспільства, негативно позначається на

**Скорочений варіант студентської наукової роботи

стані соціального капіталу. Деформується мотиваційна сфера працездатного населення, наявний високий рівень безробіття серед випускників вищих навчальних закладів, девальвується державний соціальний капітал, зростає міграція кваліфікованих фахівців у країни „золотого мільярда”. Це позначається на таких важливих для держави сферах, як: державне управління, наука, оборона та ін. Тривалий час поза увагою економічної науки лишалися сфери освіти, культури, науки та інші сфери духовного виробництва.

**Леся
ЗАДОРОЖНА**

Випускниця Гвардійського навчально-виховного комплексу „Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів, гімназія”, неодноразовий дипломант обласних етапів Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН України, студентка Хмельницького національного університету

Олександр РОЖКО

Голова журі секції „Фінанси, грошовий обіг і кредит” відділення „Економіки” МАН України, доцент кафедри фінансів КНУ ім. Тараса Шевченка

Тетяна ПОБУРЕННА

Випускниця Ягільницької ЗОШ І–ІІІ ступенів Чортківського району Тернопільської області, учасниця Всеукраїнського конкурсу захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН України (секція „Мікросконо

Відбувається деформація системи цінностей: знижується престиж чесної і високопродуктивної праці, зникає суспільна мотивація праці, професійного росту кадрів тощо. Подолати кризові явища можна тільки за умов мобілізації всіх творчо-продуктивних ресурсів. Головним серед них, на наше переконання, є відтворення і

нарошування соціального капіталу суспільства. Щоправда, „соціальний капітал” не може замінити ефективну державну політику, він є скоріше її ефективною передумовою і частково її наслідком. *Розумна державна політика стимулює утворення соціального капіталу, а соціальний капітал підвищує ефективність дій уряду.*

ТЕМИ ДОСЛІДЖЕНЬ НОВІ Й ПЕРСПЕКТИВНІ

Дуже багато тем сьогодні пов’язані з економічними проблемами в умовах фінансової кризи. Наприклад, самофінансування закладів середньої освіти І–ІІІ ступенів у Луганській області, реструктуризація та фінансування охорони здоров’я на прикладі

лікарень на Сумщині, розвиток малого підприємництва в курортній сфері. Більшість робіт має практичну спрямованість і зв’язок з реальним сьогоденням.

Від редакції. В цьому наш читач може переконатися!

ЗМІНА ФОРМИ ВЛАСНОСТІ В ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Одним із заходів, спрямованих на удосконалення функціонування ЖКГ, є перехід до нової форми господарювання - так званого приватного ЖЕКу.

Представлена робота являє собою економічне обґрунтування ефективності такого переходу.

Об’єкт дослідження - два представники комунального господарства: один у державній власності, другий - у власності його членів.

В ході дослідження було виявлено, що:

- квартплата, яку сплачує населення в комбінаті комунальних підприємств, не використовується в повній мірі для цільового призначення;

- комбінат не виконує фактично половини своїх зобов’язань.

Автором економічно обґрунтовано, що перехід від існуючої форми господарювання до управління багатоквартирними будинками на засадах конкуренції та розподілу функцій замовника і виконавця житлово-комунальних послуг дасть можливість:

- зберегти будинки, споруди та прибудинкові території в належному стані;
- в майже півтора рази зменшити витрати на утримання житлового фонду селища;
- сприяти естетичному вихованню дітей та дорослих.

ПРОБЛЕМА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ в контексті сучасного стану державного боргу

Я досліджувала вплив державного боргу на фінансову безпеку. Проаналізувала індикатори боргової безпеки з 2008 по 2011 роки, обробила величезну кількість статистичної інформації, яку досить важко було знайти. Тож хотілося б порадити розробникам сайтів Держкомстату, Мінфіну й інших міністерств і відомств робити інформацію більш доступною.

Обґрунтування учнівського дослідження

Для забезпечення стабільного розвитку економіки необхідний належний рівень економічної безпеки. Однією з найважливіших складових економічної безпеки є безпека фінансова.

Функціонування державних фінансів пов'язане із державним кредитом та його неодмінним наслідком – державним боргом. Залежно від стану державного боргу вплив його на фінансову безпеку може бути або позитивним (підвищення економіки держави, інвестиційні можливості, або негативним (ризик дефолту). Тому боргова безпека, на переконання авторки роботи, є дуже важливою складовою сучасної економіки. Неврівноважена політика управління державним боргом провокує проблеми, що несуть загрозу фінансовій системі. *Шляхам і методам вирішення цієї проблеми присвятила своє дослідження ліцейстка.*

**Валерія
ТОВКАЧ**

Учениця 11 класу комунального закладу освіти „Дніпропетровський ліцей інформаційних технологій при Дніпропетровському національному університеті імені Олеся Гончара”

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЗАЙНЯТОСТІ у країнах з розвинутою ринковою економікою

Я працювала дані Європейського центру статистики, українських центрів, законодавство різних країн і намагалася вивести залежність між політикою держави і рівнем зайнятості та безробіття. З'ясувалося, що в Україні не завжди ефективним є обрахунок рівня безробіття. Наприклад, у Великобританії рівень безробіття вищий, ніж у нас, але всі погодяться, що люди там живуть краще.

Обґрунтування учнівського дослідження

Ольга здійснила макроекономічний аналіз державної

політики зайнятості в країнах з розвинутою ринковою економікою, проаналізувала формування та дала макроекономічну оцінку механізму державного регулювання зайнятості в Україні, виявила перспективи застосування в Україні світового досвіду дієвого державного стимулювання зайнятості та окреслила основні напрями вдосконалення вітчизняної політики зайнятості. *Розуміння механізму дії ринку праці, вважає юна дослідниця, допоможе успішно знайти роботу або ж уникнути звільнення чи скорочення.*

Ольга КОПАЧ

Учениця 11 класу Дрогобицького педагогічного ліцею Дрогобицької міської ради Львівської області

ПОСТАНОВА

ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ НАПН УКРАЇНИ

(витяг)

НОВІ ПРІОРИТЕТНІ ЗАВДАННЯ НАПН

Проблема підвищення економічної ефективності освіти проявляється багатоаспектно через низку існуючих суперечностей (див. статтю В.Г. Кременя на С. 4 цього часопису).

Перелічені протиріччя висвітлюють **центральну освітянську проблему – проблему якості в освіті та її економічного забезпечення.**

Протягом останніх років ученими Національної академії педагогічних наук України проведено значну роботу, результати якої сприяють підвищенню економічної ефективності освіти України в сучасних умовах.

Водночас перед Національною академією педагогічних наук України **постають нові пріоритетні завдання**, спрямовані на розроблення науково-методологічного та методичного супроводу модернізації освітньої сфери та її ресурсного забезпечення, науково обґрунтованих пропозицій стосовно підвищення економічної ефективності освіти, а саме:

- Серед першочергових завдань – задіяння управлінського ресурсу економічного вдосконалення, що полягає в розвитку державно-громадських форм управління в освіті, залучення до прийняття рішень в освітній сфері, всебічної підтримки її розвитку всіх зацікавлених сторін.
- Залишаються актуальними проблеми укрупнення та інтеграції напрямів і спеціальностей (професій) підготовки на основі Міжнародної стандартної класифікації освіти та відповідної Національної стандартної класифікації освіти, що має бути розроблена в Україні.
- Удосконаленню сприяла б участь України у систематичних обстеженнях освітніх систем Центром освітніх досліджень та інновацій ОЕСР.
- Необхідно краще координувати відповідні фундаментальні і прикладні дослідження, запровадити науково обґрунтовані інновації в освітній сфері, зокрема з Концепцією реформування системи фінансування та управління науковою і науково-технічною діяльністю, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2012 р. № 780-р.
- Економічну ефективність освіти може кардинально підвищити запровадження нових результативних технологій навчання і виховання, що ґрунтуються на компетентнісному, особистісно орієнтованому підході, систем зовнішнього і внутрішнього оцінювання та моніторингу освітньої якості. Це потребує відповідної підготовки та вдосконалення впродовж життя педагогічного та науково-педагогічного персоналу, що сприятиме економічному зростанню, відшкодуванню витрат на відповідну навчальну діяльність.

Від редакції

На загальних Зборах НАПН України „Концептуальні засади підвищення економічної ефективності освіти України в сучасних умовах” (8 листопада 2012 р., м. Київ) розглянуто найактуальнішу проблему для української освіти – її економічну ефективність. Ми намагалися, зі свого боку, поінформувати Вас, шановний читачу, про різні підходи до цієї проблеми та бажання її вирішення. Вагомим додатком стане і витяг із Постанови цих Зборів.

ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ Національної академії педагогічних наук України ПОСТАНОВЛЯЮТЬ:

1. Узяти до використання в практичній діяльності основні положення та пропозиції, висвітлені в доповіді і виступах (див. вріз, а також статті на С. 4 – 34 цього часопису).

2. Президії НАПН України:

При визначенні планової тематики приділяти увагу розробленню освітніх стратегій, кінцевою метою яких є людський капітал (технологічна культура, інноваційність, продуктивність, високий професіоналізм, працездатність, здоров'я, соціальна відповідальність тощо).

3. Відділенням Національної академії педагогічних наук України:

- Забезпечити виконання циклу досліджень, спрямованих на розроблення теоретичних засад компетентнісного підходу в шкільній освіті та його втілення у науково-методичному забезпеченні дидактичного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах.

Протягом 2013–2015 рр.

- Підготувати пропозиції щодо рейтингового оцінювання загальноосвітніх навчальних закладів (I квартал 2013 р.).

- Забезпечувати альтернативу вибору сфери діяльності учнів профільної школи шляхом розроблення факультативних курсів, спецкурсів, елективних курсів та інших форм профільного навчання.

Протягом 2013 р.

ДНІ ОСВІТИ І НАУКИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ: круглий стіл учених РАО і НАПН України

В рамках Днів освіти і науки Російської Федерації в Україні (вересень 2012 року) в Національній академії педагогічних наук України перебувала делегація вчених Російської академії освіти.

У залі засідань Університету менеджменту освіти НАПН України в атмосфері зацікавленого співробітництва було проведено круглий стіл за участю учених РАО і НАПН України, представників преси та наукової громадськості.

Мета цієї зустрічі – визначення перспектив розвитку співробітництва НАПН України і РАО в галузі педагогічної освіти і науки.

Редакційний колектив в цьому числі журналу знайомить Вас, шановний читачу, з деякими позиціями, ідеями й думками вчених НАПН і РАО.

УДК 37.014.544 :
378.091.12-051

Укладачі:
Ольга
Виговська,
Олексій
Виговський

20 ЛЕТ НАПН И СОТРУДНИЧЕСТВУ С РОССИЙСКОЙ АКАДЕМИЕЙ ОБРАЗОВАНИЯ

Основной задачей академии в соответствии с указом Президента Л. Кравчука есть научно-методологическое, методическое обеспечение развития всей системы образования в Украине.

Основные задачи в соответствии с этой целью обозначены нашей Академией, нашими институтами – это развитие новой философии образования, обоснование целей и путей развития национальной системы образования, комплексный анализ психического развития детей и молодежи, формирования у них современного мировоззрения, моральной гражданской позиции. Создание теории целостного развития личности, разработка методологии теории содержания образования в разных учебных заведениях, создание учеб-

ников. Так сложилось, что при Советском Союзе у нас не было практики создания учебной литературы, мы создавали только учебники по украинскому языку и литературе. Поэтому когда была провозглашена независимая Украина, встал вопрос о создании поколения учебников по всем предметам. Академия, особенно Институт педагогики, сделали здесь очень многое. Было создано первое поколение учебников, потом они не просто переиздавались, а усовершенствовались в соответствии с изменением государственных стандартов учебных планов, программ. Уже существует несколько поколений учебников, созданных благодаря стараниям педагогов, наших коллег.

**Василь
КРЕМЕНЬ**

Президент НАПН України, доктор філософських наук, професор, академик НАН і НАПН України

20 ЛЕТ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАУК УКРАИНЫ

История создания

Национальная академия педагогических наук Украины (НАПН Украины) – это высшее отраслевое государственное научное учреждение, основанное Указом Президента Украины 4 марта 1992 г. В 2010 г. Указом Главы государства академии присвоен статус национальной.

Академия принимает активное участие в методологическом и научно-методическом обеспечении развития образования, разработке его законодательной и нормативной базы.

Кадровый потенциал

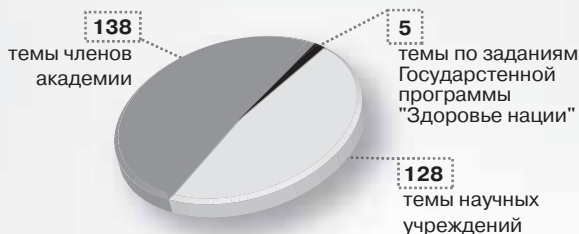
- В составе НАПН Украины 63 действительных члена и 91 член-корреспондент, 39 иностранных членов и 10 почетных академиков.
- 1,8 тыс. человек работают в научных учреждениях, в том числе более 1,4 тыс. штатных научных сотрудников.
- Среди штатных ученых 236 докторов наук и 547 кандидатов наук.

Академия осуществляет подготовку научных кадров высшей квалификации в аспирантуре и докторантуре 11 подведомственных учреждений.

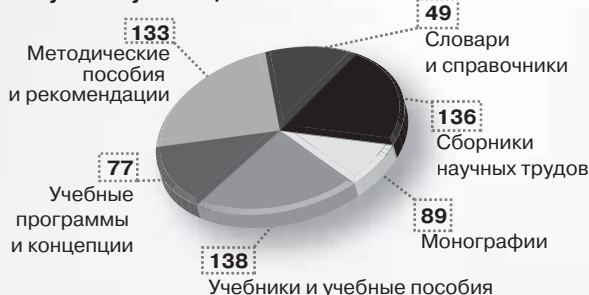
В аспирантуре обучается 510 человек, в докторантуре – 67 человека.

Научно-исследовательская работа

В академии выполняются **271 тема** по **31 научному направлению**

Научные публикации

Экспертная деятельность

- В Верховную Раду Украины отправлено экспертные заключения, замечания и предложения к 34 законопроектам, материалы к четырем Парламентским слушаниям.
- В Кабинет Министров Украины – 26 материалов.

В этом году изданы учебники для первого класса и частично для второго. Для всей системы образования учебники у нас бесплатные. Сейчас прошел конкурс учебников для 5 класса, были введены новые государственные стандарты и для начальной школы, и для средней. НАПН – одна из главных организаций, где апробируется вся учебная литература для среднего образования. То есть без позитивного вывода наших ученых учебники в Украине не издаются.

Ученые Академии активно участвовали в разработке государственных стандартов начального, базового и полного общего среднего образования (утверждены Кабинетом Министров Украины), проектов Закона Украины „О высшем образовании”, Национальной стратегии развития образования в Украине на 2012-2021 годы (одобрено III Всеукраинским съездом работников образования), Национальной рамки квалификаций (утверждена Кабинетом Министров Украины), Национального образовательного глоссария: высшее образование и другие. В изданных обобщающих фундаментальных трудах ученых НАПН Украины – Белой книге национального образования Украины (в 2010 г.), Национальном докладе о состоянии и перспективах развития образования в Украине (в 2011 г.), 5-томном Сборнике научных трудов академии к ее 20-летию (в 2012 г.) – отображены основные результаты исследований, которые в частности касаются структуры образования, ее финансирования, инновационных технологий обучения.

Научные работники НАПН Украины постоянно вовлекаются в разработку и экспертизу нормативно-правовых актов, направленных на повышение экономической эффективности образования.

ПРОБЛЕМЫ, ОБЪЕДИНЯЮЩИЕ НАУЧНЫЕ ИНТЕРЕСЫ РОССИИ И УКРАИНЫ

У нас нет языкового барьера, и мы хорошо знаем о тех публикациях и литературе, которая издается в Москве по сравнительной педагогике. Разрабатывая проблему содержания образования для украинских школ, мы стремились к обновлению содержания образования, переходу к компетентному образованию и мониторингу качества образования. Все эти три вопроса взаимосвязаны. В плане ценностных оснований в отборе содержания воспитания есть много теоретических и практических вопросов. Одним из важных теоретических вопросов есть вопрос о целях образования. Нужно ли считать целью школы всестороннее и гармоническое развитие личности или достаточно полноценной реализации компетентного подхода. Позиция украинских ученых состоит в том, что компетентности не исчерпывают все результаты образования. И даже полноценная реализация и внедрение школой всех ключевых компетентностей не является исчерпывающей для того, чтобы школьное образование было полноценным. Среди дискуссионных вопросов, которые могли быть поставлены на общем семинаре украинских и российских ученых, были вопросы ценностных оснований современного школьного образования. Вопросы, которые касаются понимания, внедрения ключевых компетентностей в современном

контексте. В европейском союзе выделяют восемь компетентностей. Россия не все их в точном переводе использует, Украина модернизирует перечень этих компетентностей. Наша страна ввела в перечень здоровьесохраняющую, здоровьесформирующую компетентности, учитывая все сложности, которые переживает наша нация, и не включила такую компетентность, как предпринимательская. Одна из методологических проблем — как в XXI столетии понимать ценности и цели школьного образования, чтобы не нивелировать личностное развитие ребенка.

Вторая проблема, которая могла бы объединить наши научные интересы, проблема, которая касается инновационного понимания результатов школьного образования в XXI веке, — как их понимать, если нормативно результаты школьного образования измеряются в результате независимого внешнего оценивания? Является ли исчерпывающей эта процедура? Как это влияет на качество высшего образования? И в связи с этим выйти на проблему мониторинга качества школьного образования. Эти вопросы решить правильно без достаточного научного методологического обоснования невозможно. И тут нужен коллективный разум, всестороннее рассмотрение этих вопросов. Было бы полезно возобновление нашего сотрудничества.

**Александра
САВЧЕНКО**

Консультант
Президиума НАПН
Украины, доктор
педагогических
наук, профессор,
академик НАПН
Украины

*Від редакції
Олександра
Яківна цього
року стала
повним кавалером
ордена
княгині Ольги.
Вітаємо й
зичимо наступних
наукових
звершень!*

РЕБЕНОК 70–80-х ГОДОВ – ЭТО НЕ РЕБЕНОК 2012 ГОДА

Сергей МАКСИМЕНКО

Академик-секретарь
Отделения психологии,
возрастной физиологии
и дефектологии НАПН
Украины, директор
Института психологии
имени Г.С. Костюка
НАПН Украины

Исследования, проводимые нами, свидетельствуют, что ребенок 70–80 годов нашего века – это не тот ребенок, что 2012 года, который летает в виртуальном мире. Он не ограничен ни во времени, ни в пространстве, ни в контроле. Здесь работает только самоконтроль и самоорганизация. Поэтому, исходя из этих постулатов понимания личности, сейчас возникает другое ее понимание, которое определяет личность как форму существования психики, как целостность, способную к саморазвитию, сознательной предметной де-

ятельности, имеющую свой внутренний неповторимый мир. О внутреннем неповторимом мире мы забыли, выбросили его.

Личность развивается в деятельности. Эта деятельность выступает узелком, который порождает новообразование, которое используется в дальнейшем развитии. Как же эту деятельность смоделировать? В НАПН первый этап – это конструирование деятельности.

Какие ключевые научно-исследовательские проблемы в институтах нашего Отделения? Если у нас (в Институте психологии) личность и генетические аспекты, то в Институте социальной и политической психологии – это медиакультура, которая приобретает чрезвычайно важное значение в мире вообще. Поскольку мир стал настолько прозрачным и не устойчивым, а медиакультура настолько разрушает личность, что эта медиакультура является и ключом и средством, чтобы уменьшить негативное влияние и развить положительный момент, который бы способствовал развитию личности, ее нравственным устоям.

Что касается Института специальной педагогики, то здесь ключевой проблемой выступает инклюзивное образование и дети с аутизмом, которых всё больше и больше в мире. Проблема аутизма – это драма жизни. Я хочу назвать имена людей, с которыми мы сотрудничали – это Давыдов, Рубцов, Зинченко... Мы стоим и стоим на плечах гигантов.

ОТДЕЛЕНИЕ ПСИХОЛОГИИ, ВОЗРАСТНОЙ ФИЗИОЛОГИИ И ДЕФЕКТОЛОГИИ НАПН

Руководитель
Академик-секретарь С.Д. Максименко

- Институт психологии имени Г.С. Костюка.
- Институт социальной и политической психологии.
- Институт специальной педагогики.
- Украинский научно-методический центр практической психологии и социальной работы.
- Сектор психологических исследований Южного научного центра (Одесса).

Кадровый потенциал
219 научных сотрудников,
3 академика НАПН Украины,
4 члена-корреспондента
НАПН Украины, 28 докторов,
106 кандидатов наук.

Основные направления исследований:

- Психолого-педагогические основы процесса самосозидания личности.
- Психологические механизмы адаптации девиантов к современной социокультурной среде.
- Психологические факторы самодетерминации личности в образовательном пространстве.
- Становление ценностных ориентаций детей дошкольного возраста в современном социокультурном пространстве.
- Понимание и интерпретация жизненного опыта как фактор развития личности.

ДАВАЙТЕ ОБМЕНИВАТЬСЯ СВОИМИ СТАТЬЯМИ И КНИГАМИ

В рамках Московского городского психолого-педагогического института функционируют три школы:

- Культурно-исторической психологии.
- Психологии индивидуальных различий.
- Психологии развивающего обучения.

Динамика развития такова: в настоящее время уменьшилось количество психологов в связи с уменьшением финансирования. Лучшие времена были в 2005 году, когда некоторые центры функционировали даже лучше, чем в Европе.

В настоящее время есть порядка 60 психологических центров. Все они хорошо финансируются (около 1 000 000 долларов в год), имеют хорошие здания, много сотрудников (не менее 100). Кроме того, есть практические психологи в каждой школе.

Институт очень тесно связан с Украиной. Для того, чтобы сотрудничать, у нас есть наши журналы. Давайте более активно обмениваться своими статьями и книгами.

МАЛЫХ Сергей Борисович

Заместитель директора по научной работе ФГНУ „Психологический институт” РАО, доктор психологических наук, профессор, член-корреспондент РАО

НЕОБХОДИМО СОТРУДНИЧЕСТВО В ВОСПИТАНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ

На уроке учитель отреагировал на шуточное поведение, сказав ученику: „Ты не шути над русскими персонажами, а шути над своими национальными”. Родители пожаловались, что учитель оскорбил их сына. Мальчик 12 лет приехал в Москву и боится, что узнают, что он украинец. Почему надо стесняться своей национальности? Этим надо гордиться! В нашей ситуации, когда огромная мобильность населения, прибытие представителей тех или иных стран не всегда оценива-

ется адекватно, их воспринимают как конкурентов. Есть почва для сотрудничества. Есть потребность большого количества населения, приехавшего из Украины в Россию, в профессиональном обучении украинскому языку и в получении образования. Здесь мы видим почву для сотрудничества и между академиями и учебными заведениями. Необходимо сотрудничество в плане воспитания национального самосознания.

СОМОВ Денис Сергеевич

Директор ФГБОУ „Гимназия № 710 имени Народного учителя СССР В.К. Жудова” РАО, доктор педагогических наук

МЫ ГОТОВЫ РЕАЛИЗОВАТЬ ИДЕИ НА ТЕОРЕТИЧЕСКОМ УРОВНЕ, но не всегда осуществляем их из-за каких-то препятствий

Нелли НИЧКАЛО

Академик-секретарь Отделения профессионального образования и образования взрослых НАПН Украины

Я хочу обговорить вопросы нашего сотрудничества. Имя С. Я. Батышева нас объединяет. Если говорить о профессиональном образовании, то корни нашего отделения профессионально-технического образования в отделении педагогики и психологии профессионально-технического образования АПН Советского Союза. С. Я. Батышев, который создавал это отделение, ру-

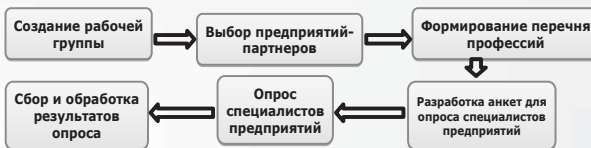
ководил им 27 лет. Мы учились у Сергея Яковлевича. Сергей Яковлевич сотрудничал со всеми республиками. Мы бывали на многих заседаниях отделения, создавали здесь на Украине первые экспериментальные площадки. И прекрасно, что это продолжается.

Наше отделение создано в 1997 году. Многие концептуальные направления, идеи, стиль деятельности, эти два крыла — академическая наука и практика — у нас продолжают. Потому что сотрудничество — категория очень красивая, многогранная, и в тоже время очень трудная в реализации. И действительно, вы правы, многоуважаемый Василий Григорович, что сотрудничество требует поддержки, прежде всего поддержки финансовой со стороны наших правительств, потому что мы готовы реализовать многие идеи на теоретическом уровне, но не всегда имеем возможность осуществить их из-за каких-то финансовых, бюрократических препятствий и так далее. Еще в 1998 году подписали соглашение между нашим отделением (тогда мы были отделением педагогики, психологии и профессионально-технического образования) и отделением РАО. Это было в 1998 году. Мы тогда одновременно подписали соглашение с комитетом педагогических наук в Польше, за-

ПРОФЕССИОНАЛЬНОМУ ОБРАЗОВАНИЮ И ОБУЧЕНИЮ – НАУЧНОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ

Валентина Радкевич,
директор Института ПТО НАПНУ,
доктор педагогических наук, профессор,
член-корреспондент НАПН Украины

Анализ рынка труда

- выявить: востребованные профессии, квалификационные уровни, компетенции, современные и перспективные трудовые функции;
- получить достоверную информацию для разработчиков стандартов в сфере труда и профессионально-технического образования.

Социально-экономический эффект

- уменьшение расходов на подготовку рабочих;
- рост производительности труда на основе наиболее рационального использования трудовых ресурсов;
- расширение профиля подготовки рабочих согласно потребностям производства;
- совершенствование квалификационного уровня рабочих кадров на предприятиях;
- повышение мобильности работников.

писали, що будем ежегодно издавать сборники научных трудов в России и Украине, поочередным естественно финансированием, организационным участием и так далее. Но в конкретной реализации это оказалось трудно.

С поляками, как говорил Василий Григорьевич, издаем ежегодник профессионального образования педагогики и психологии. В стране другая ситуация, они имеют большую поддержку по проектам Европейского союза и другие возможности для опубликования результатов исследований и так далее. И я предлагаю в нашем сотрудничестве непременно возвратиться к этой общей идее, которую мы можем реализовать, объединив усилия института Ивана Андреевича Зязюна, института профтехобразования Валентины Александровны Радкевич (см. врез-презентацию), а также наших коллег в Москве. Поэтому предлагаю эту идею вернуть, и мы можем это сделать, потому что есть наработки, прекрасные материалы. Это то, что заслуживает внимания ученых наших стран — это первое предложение.

Второе — мы всегда приглашаем российских коллег на наши конференции. Проведено 11 циклических конференций. В каждой конференции у нас принимают участие россияне. Мы проводим циклические конференции с Винницким университетом, уже организовали 7 таких конференций о проблемах персонального развития личности, и в каждой конфе-

СЛОВО КОЛЛЕГАМ ИЗ РАО:

Дармодехин Сергей Владимирович, директор ФГНУ „Институт семьи и воспитания” РАО, доктор социологических наук, профессор, академик РАО, руководитель делегации России:

У нас есть соглашение между академиями и хотелось бы, чтобы это соглашение было реализовано. Хорошо, что в этом году мы еще подписали коммюнике между нашими академиями. Надо, чтобы мы решали те проблемы, которыми болеем по отдельности и вместе.

Кремень В.Г.: *Все хорошее начнем с Украины!*

Попков Владимир Андреевич,

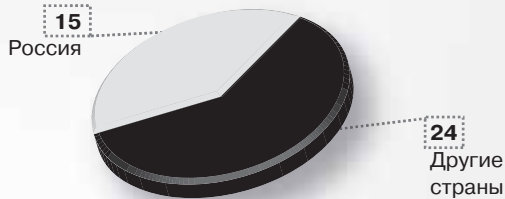
заведующий кафедрой Московской медицинской академии им. И.М. Сеченова, доктор педагогических наук, профессор, академик РАО:

Готовим педагога для средней школы, но для высшей — нет!

СОТРУДНИЧЕСТВО С РАО

Осуществляется в рамках Соглашений, подписанных **28 июня 2006 г.** и **16 сентября 2011 г.** в Москве между НАПН Украины и РАО, а также соглашений между научными институтами НАПН Украины и РАО.

Научные учреждения НАПН Украины сотрудничают с: Психологическим институтом РАО; Институтом теории и истории педагогики РАО; Институтом педагогического образования и образования взрослых РАО; Центром профессионального образования им. С.Я.Батышева; Московским гуманитарным институтом; Забайкальским государственным университетом; Академией педагогических и социальных наук; Международной академией гуманизации образования; Ярославским государственным педагогическим университетом им. К.Д. Ушинского и многими другими.

РОССИЙСКАЯ АКАДЕМИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

ОТДЕЛЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Академик-секретарь
Чистякова Светлана Николаевна

Отделение профессионального образования Российской академии образования является одним из самых больших в Академии, в нем состоит 28 действительных членов (академиков) и 37 членов-корреспондентов РАО.

Научные исследования сосредоточены в учреждениях РАО, входящих в состав Отделения:

- Институт педагогического образования;
- Институт образования взрослых;
- Институт национальных проблем в образовании;
- Институт педагогики и психологии профессионального образования;
- Институт проблем непрерывного образования;
- Институт информатизации образования;
- Институт образования коренных малочисленных народов Севера.

Институт теории и истории педагогики РАО НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЮНЕСКО/ЮНЕВОК ЦЕНТР В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Ломакина Татьяна Юрьевна,
директор Национального ЮНЕСКО/ЮНЕВОК Центра в РФ

Национальный центр ЮНЕСКО/ЮНЕВОК

Координация деятельности

По решению глав правительства СНГ в области образования в 2012г. ФГНУ ИТИП РАО стала федеральной экспериментальной площадкой по теме „Создание единого пространства непрерывного образования стран СНГ”.

В августе 2012 г. Центр ЮНЕВОК является координатором сети центров ЮНЕВОК в кластере стран СНГ.

Наши партнеры:

- Национальная академия педагогических наук (Украина).
- Республиканский институт профессионального образования и Белорусско-российский университет (Беларусь).
- Институт повышения квалификации и переподготовки кадров системы среднего специального, профессионального образования (Узбекистан).
- Министерство образования Республики Армения.
- Академия педагогических наук (Казахстан).
- Совет директоров школ стран содружества СНГ.

Всемирная Сеть UNEVOC

В 2002 г. был открыт в Бонне Международный Центр ЮНЕСКО/ЮНЕВОК с целью поддержки модернизации и повышения эффективности ПТО. Сегодня Всемирная Сеть UNEVOC состоит из 278 Центров в 165 государствах-членах ЮНЕСКО и имеет тематические кластеры для узконаправленного сотрудничества между участниками Сети.

Национальный центр ЮНЕСКО/ЮНЕВОК в РФ утвержден Секретариатом ЮНЕСКО в 1994 г.

С конца 2010 г. Национальный центр ЮНЕСКО/ЮНЕВОК в РФ функционирует в ФГНУ „Институт теории и истории педагогики” Российской академии образования.

ренции принимали участие наши российские коллеги. Надо вспомнить и конференцию со Львовским государственным университетом безопасности жизнедеятельности и другие. Наряду с этим я предлагаю, чтобы мы по главным направлениям нашей деятельности могли стать основателями циклической российской-украинской конференции по направлениям профессионального педагогического образования, образования взрослых, непрерывного профессионального образования, о чем говорила глубокоуважаемая Татьяна Юрьевна¹ (см. врез-презентацию).

Для того, чтобы это все действовало, нам необходимо разработать некоторые конкретные предложения.

Имеются очень большие возможности участия в международных проектах. Но поляки в более выгодном положении: они имеют большие проекты от Евросоюза, и поэтому мы не можем войти в эти проекты, но можем быть участниками отдельных конференций. Тем не менее, какие-то возможности появляются, и мы будем всячески способствовать тому, чтобы наши российские коллеги принимали участие в нашем сотрудничестве с Польшей. Мы постараемся эти планы реализовать.

Г л у б о к о у в а ж а е м а я
Светлана Николаевна² (см.

¹ Ломакина Татьяна Юрьевна, заведующая лабораторией ФГНУ „Институт теории и истории педагогики” РАО, доктор педагогических наук, профессор.

² Чистякова Светлана Николаевна, академик-секретарь Отделения профессионального образования РАО, доктор педагогических наук, профессор, член-корреспондент РАО.

врез-презентацію) предлагала, и мы прорабатывали вопрос о совместных научных темах исследовательской работы. Это было бы прекрасно, ведь такой опыт мы имели, когда сотрудничали в 1991 году. В наше время, в наши современные реалии это оказалось практически невозможным из-за финансирования, потому что есть план НИС, есть счетная палата, и ни вправо, ни влево. Что касается совместных тем, пока не получается. Если бы решился вопрос о государственной поддержке, то идея создания совместных международных украинско-российских, российско-украинских лабораторий стала бы реальной. Пусть сначала на общественных началах, а потом это могло бы пустить глубокие корни. Вот такое предложение мы, очевидно, можем использовать.

Я полагаю, что ценным есть предложение по сравнительным педагогическим исследованиям. Действительно глубокоуважаемая Ирина Ивановна³ в Украине, благодаря покойной Зое Алексеевне Мальковой, которая у нас бывала ежегодно, с которой дружили и Институт педагогики, что был на Ленина 10, сравнительные исследования имели в Украине большую поддержку на всех уровнях. Сегодня в Украине научная школа компаративистики очень сильная и её представляет и академик Ольга Васильевна Сухомлинская, и наши коллеги из Института

³ Соколова Ирина Ивановна, директор ФГНУ „Институт педагогического образования и образования взрослых” РАО, доктор педагогических наук, профессор (с ее статьей знакомьтесь в этом номере журнала на С. 46).

Ольга Виговська, Олексій Виговський
Проблеми та перспективи розвитку сучасної освіти: круглий стіл учених РАО і НАПН України

Розкрито позиції українських учених, визначено ставлення до них російських колег. Розглянуто різні аспекти поліпшення стану сфер освіти наших країн. Серед дискусійних питань, які визначилися на спільному семінарі українських і російських учених, питання ціннісних засад сучасної шкільної, вищої і професійно-технічної освіти, особистісний розвиток дитини, моніторингу якості шкільної освіти і багатьох інших. Для їх вирішення потрібен системний, всеохопний підхід, тому було б корисно відновити співпрацю вчених України та Росії – колективний розум як ніколи раніше затребуваний сучасністю!

Ключові слова: нова школа, виховні системи, педагогічна освіта, наука, співробітництво.

Ольга Виговская, Алексей Виговский
Проблемы и перспективы развития современного образования: круглый стол ученых РАО и НАПН Украины

Раскрыты позиции украинских ученых, определены отношения к ним российских коллег. Рассмотрены разные аспекты улучшения состояния сфер образования наших стран. Среди дискуссионных вопросов, которые определились на общем семинаре украинских и российских ученых, вопросы ценностных оснований современного школьного, высшего и профессионально-технического образования, личностное развитие ребенка, мониторинг качества школьного образования и многие другие. Для их решения требуется системный, всеохватывающий подход, поэтому было бы полезно возобновить сотрудничество ученых Украины и России – коллективный разум как никогда ранее затребован современностью!

Ключевые слова: новая школа, воспитательные системы, педагогическое образование, наука, сотрудничество.

Olga Vigovska, Oleksiy Vigovskiy
Problems and Prospects for Modern Education Development: the Round Table of the scientists of the Russian Academy of Education and of the National Academy of Pedagogic Sciences of Ukraine

The views of the Ukrainian scientists and the Russian colleagues' vision of the problems are described. Multiple aspects of improving education systems of both countries are revealed. The issues of value priorities of modern general secondary education, higher education and TVE, child's personal development, monitoring of school education quality etc. were discussed by the scientists of both countries. The system approach is necessary. Thus it would be great to renew the cooperation between the scientists from both countries. The latter is a team mind and it is in great demand now.

Key Words: new school, upbringing systems, pedagogic education, science, cooperation.

педагогика, Института педобразования. Сегодня в Украине издаются специализированные научные журналы на разных языках: польском, российском, английском, украинском и других. Я имею ввиду и сравнительные педагогические студии. Поэтому я полагаю, что вот это направление имеет перспективы, а предложение заслуживает внимания. В профессионально педагогическом образовании очень важный вопрос подготовки педагогов новой генерации не только для общеобразовательной школы, а для потребности рынка труда – это подготовка педагога-андрагога. И хотя у нас в классификации этой профессии нет, сегодня надо работать и учить разные категории населения. Тут наработан ценный опыт Российской Федерации, и по этому направлению мы могли бы сотрудничать.

Бесценный опыт имеем и в исследовании проблем профессионального образования. В свое время Сергей Яковлевич инициировал трехтомную энциклопедию профессионального образования, а Маргарита Борисовна⁴ приложила много души, сердца и времени к созданию этой энциклопедии. С учетом опыта, наработанного вами, и опыта, наработанного в независимой Украине, совместно с Институтом профессионального образования следует продолжить эту работу, создавая новые совместные энциклопедические издания.

В мире осуществляется интенсивный процесс дифференциации научного знания. И наши соседи поляки, и немцы, и другие страны-члены Европейского Союза занимаются вопросами субдисциплин педагогической науки, вводят новые методики педагогики труда и андрагогики.

Сегодня в Польше, Германии существуют центры андрагогики, институты андрагогики, поэтому сотрудничество и в этих вопросах среди наших стран необходимо.

⁴ Яковлева Маргарита Борисовна, директор Центра профессионального образования им. С.Я. Батышева, кандидат педагогических наук.

ПЕДАГОГІКА ШКОЛИ

*Безперервна освіта в епоху глобальних змін:
пошук продуктивних рішень... С. 46*

Дбаємо про здоров'я нації:

- *Як подовжити життя й зробити його повноцінним і здоровим..... С. 57*
- *Основа здоров'я школяра С. 78*
- *Соки: „за” і „проти”..... С. 82-85*

Яка вона – здоров'язберігаюча школа?! С. 70

ПРОТИВОРЕЧИЯ СОВРЕМЕННОГО ЭТАПА РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ЭПОХУ ГЛОБАЛЬНЫХ ПЕРЕМЕН: *поиск продуктивных решений*

В статье рассматриваются противоречия, которые возникают сегодня в системе образования, а также продуктивные их решения. Особое внимание обращается на культуротворческую деятельность педагога. Отсюда и „миссия школы”, нацеленность ее на решение актуальных задач: социализации личности, обеспечения вариативности учебных курсов, решение проблемы оценки качества образования, аттестации школ и учителей.

Ключевые слова: система образования, социализация личности, качество образования, оценка качества образования, вариативность учебных курсов, культура, личность.

**Ирина
СОКОЛОВА**

Директор
Института педагогического
образования и образования взрослых
Российской академии образования,
Санкт-Петербург

Мы живем в сложную, противоречивую, но и интереснейшую эпоху, когда в ситуации в определенном смысле хаоса в системе образования рождается новая школа. Ее ростки пробиваются сквозь асфальт репродуктивного подхода к обучению, традиционных субъект-объектных отношений между учителем и учащимся, пока недостаточно профессионального использования тестовых технологий при оценке результатов обучения.

Глубинное противоречие образовательной системы — несоответствие школы потребностям общественного развития. Его, как и в любые времена, нельзя преодолеть,

оставаясь в границах самой системы, апробированных и устаревших моделей.

Сильная и известная на весь мир советская система образования была создана для решения проблем индустриального общества, должна была обеспечить массовое унифицированное образование, которое предназначалось для того, чтобы обеспечить бесперебойную профессиональную деятельность человека в какой-либо одной отрасли на протяжении всей жизни.

Сегодня, в эпоху быстрой смены технологий, образование должно постоянно обновляться, подчиняться законам индивидуализации спроса, предлагая возможности удовлетворения разнообразных потребностей. Парадокс заключается в том, что в **знаніевом** обществе ключевой характеристикой такого образования стано-

вится не только передача знаний и технологий, но и формирование творческих компетентностей, готовности к переобучению для успешности в реальной самостоятельной жизни, формирование у каждого учащегося опыта индивидуальных достижений в реализации своих способностей, опыта общения, основанного на взаимном уважении.

Контекст социализации личности остается в современной образовательной парадигме определяющим. Другим важным требованием является ориентация на творческое развитие личности. В национальной образовательной инициативе „Наша новая школа” подчеркивается, что успешность жизненных планов человека и планов развития государства зависит от того, насколько все участники экономических и социальных отношений смогут поддерживать свою конкурентноспособность, важнейшими условиями которой становятся такие качества личности, как инициативность, способность творчески мыслить и находить нестандартные решения.

Школьное образование – современное и интеллектуальное – является одним из решающих факторов как индивидуального успеха, так и долгосрочного инновационного развития всей страны. Отсюда требование опережающего развития образования, которое означает, что изучать в школах необходимо не только достижения прошлого, но и те способы и технологии, которые пригодятся в будущем. Учащиеся должны быть вовлечены в исследовательские проекты, твор-

ВИЗИТКА

Института педагогического образования и образования взрослых Российской академии образования (ИПООВ РАО)

В настоящее время это институт федерального уровня, входит в структуру РАО, в котором работают около 30 докторов наук и 25 кандидатов наук.

НАПРАВЛЕНИЯ РАБОТЫ:

- методологические и исторические исследования педагогического образования;
- дидактика, профессиология педагогического образования;
- диагностика и мониторинг качества непрерывного педагогического образования;
- психология сопровождения участников образовательного процесса;
- реализация социологического и культурологического подходов к педагогическому образованию;
- инноватика в педагогическом образовании;
- теория и практика постдипломного образования педагогов;
- методология управления педагогическим образованием;
- проблемы качества, андрагогические технологии, законодательство в области образования взрослых и др.

ПРАКТИЧЕСКИЕ РАЗРАБОТКИ:

- модели системы оценки качества среднего профессионального педагогического образования и образования взрослых;
- педагогический инструментарий и технология исследования анализа профессиональных видов деятельности и компетенций педагогических работников образовательных учреждений разных типов;
- комплекс технологических приемов, реализующих психолого-педагогические механизмы интенсивного обучения;
- инновационные учебные программы и методические рекомендации, предусматривающие использование новых форм повышения квалификации: дистанционных, тренинговых, дискуссионных и др.;
- технологии подготовки учителя к реализации новых образовательных стандартов и др.

ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАУЧНЫЕ РАЗРАБОТКИ:

- прогностические модели педагогического образования в контексте программы социально-экономического развития страны, мероприятия, направленные на создание единого образовательного пространства государств-участников СНГ в условиях формирования межгосударственной образовательной политики;
- структура и механизмы формирования фундаментальной базы, ядра содержания современного педагогического образования;

- программы подготовки к педагогической деятельности работников учебных заведений, не имеющих базового профессионального педагогического образования; основы разработки профессиональных квалификаций педагогических работников; сопровождение профессионально-личностного становления и развития педагога профессиональной школы; содержание продуктивного обучения в дополнительном образовании школьников.

ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗРАБОТОК В ОБЛАСТИ ОБРАЗОВАНИЯ ВЗРОСЛЫХ*:

- модели и механизмы развития национально-региональных образовательных пространств в условиях формирования межгосударственной образовательной политики государств-участников СНГ;
- содержание и технологии неформального образования взрослых в условиях сетевого сообщества;
- специфика и функции современной практической андрагогики в условиях информационного общества;
- развития в СНГ партнерских сетей на основе создания ассоциаций педагогов, в т.ч. востребования международной ассоциации в сфере образования взрослых.

МЕЖДУНАРОДНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ:

- ИПООВ имеет договоры о сотрудничестве с образовательными учреждениями Украины, Белоруссии, Таджикистана, Казахстана, Польши, Финляндии.
- Важным направлением является разработка проблем развития отечественного педагогического образования в тесной взаимосвязи с развитием образования в государствах СНГ и ЕврАзЭС.
- В целом Институт все более активно проводит экспертную и координационную деятельность в сфере педагогического образования и образования взрослых, в том числе используя широкую базу экспериментальных площадок (около 50).
- Международный проект с участием Украины и Финляндии по исследованию профессиональной деятельности и компетенций педагогов начального и среднего профессионального образования.

*ИПООВ РАО является Базовой организацией государств-участников СНГ по образованию взрослых и просветительской деятельности, работает Координационный совет базовой организации, в составе которого представители образовательных учреждений и организаций стран СНГ, в задачи которого, в частности, входит: разработка модельных законов; формирование рекомендаций по внедрению инноваций в практику работы образовательных учреждений по развитию нового содержания, форм и технологий в образовании взрослых и в просветительской деятельности. ►

ческие занятия, спортивные мероприятия, в ходе которых они научатся изобретать, понимать и осваивать новое, быть открытыми и способными выразить собственные мысли, уметь принимать решения и помогать друг другу, формулировать интересы и осознавать возможности.

Старшим школьникам должна быть предоставлена возможность осознанно выбирать свое будущее, связывая его с будущим страны. Осознанность и самостоятельность, коммуникативность и технологичность, творчество и продуктивность – вот те качественные ориентиры, на которые должна равняться система школьного образования.

Если согласиться с этими прагматическими целями, то, анализируя сложившуюся в российском образовании ситуацию, приходишь к выводу, что *реальные условия далеки от тех, которые должны обеспечить формирование творческого, свободного, развивающегося человека нового общества*. Эти противоречия могут быть разрешены только при условии коренного изменения школьной среды. Поэтому трудно не согласиться с тем, что в президентской программе Новой школы первоочередное место отводится организации школьного питания, коммунального обслуживания, проведения качественных ремонтных работ, архитектуре и дизайну привлекательных и удобных школьных зданий; оснащению новым оборудованием актовых и спортивных залов, медиа-центров и библиотек, высокотехнологичному учебному оборудованию, условиям

для качественного дополнительного образования, самореализации и творческого развития.

В последнее двадцатилетие был растерян воспитательный потенциал школы, утрачен опыт самовоспитания в самоуправляемых детских коллективах, не поддерживались в должной мере инициативные классные руководители и только благодаря верности своей педагогической профессии и инертности системы школьного образования, благодаря Учителям с большой буквы не был утрачен дух взаимопомощи и коллективизма, дух школьной дружбы и социальной ответственности, так свойственный российской школе, российскому менталитету. Зато появились конкуренция и стремление к лидерству, жесткость и прагматичность в достижении личных целей. На фоне „лидеров” резко стали выделяться „аутсайдеры”, частыми стали психологические стрессы и со стороны успешных, перегруженных учеников, и со стороны детей с девиантным поведением. Ухудшилось здоровье детей.

Для разрешения этого противоречия сегодня ставится задача обеспечения индивидуализированного психолого-педагогического сопровождения, профилактики безнадзорности, инклюзивного образования для лиц с ограниченными возможностями здоровья. Ставится задача обеспечить большую вариативность учебных курсов, что позволит обеспечить выбор, адекватный собственным интересам и склонностям учеников, заинтересовать их в учебе. Насыщенная,

ПУБЛИКАЦИИ:

- Сотрудниками института за четыре года его работы подготовлены и изданы десятки монографий, сборников научных трудов, учебных пособий, направленных на решение фундаментальных проблем развития педагогического образования в современном мире, в числе которых:
- Тезаурус педагогического образования (для научно-педагогических работников системы образования), 2 тома, 12,0 п.л.;
- Сборник научных трудов „Тенденции, прогнозные направления развития педагогического образования в России” для научно-педагогических работников системы профессионального образования; 6,0 п.л.;
- Комплексные исследования „Социально-профессиональный портрет педагога”, „Успешный педагог”, „Аналитический обзор проблематики научно-педагогических исследований в России”, „Сравнительное исследование профессиональной компетентности педагогов России, Украины, Финляндии”;
- Монографии „Практическая андрагогика” (1-5 тома);
- Учебные пособия: „Проектирование и реализация курсов на основе дистанционных образовательных технологий”; „Интерактивные системы и их использование в образовательном процессе” и многие другие.
- Разработаны электронные образовательные ресурсы для подготовки действующих преподавателей, студентов и аспирантов – будущих педагогов:
- Дистанционный курс „Проектирование материалов для дистанционных образовательных технологий” (размещение ресурса на сайте www.ict.loiro.ru);
- Дистанционный тренинг „Приемы активизации познавательной деятельности учащихся” (размещение ресурса на сайте www.ict.loiro.ru);
- Дистанционный тренинг „Формирующее оценивание” (размещение ресурса на сайтах www.ict.loiro.ru, www.ipogao.org.ru/moodle);
- Материалы для поддержки деятельности студентов-дипломников (будущих педагогов) (размещение ресурса на сайте www.ipogao.org.ru/moodle).
- Очно-дистанционный тренинг для преподавателей системы СПО и НПО по технологии развития критического мышления (размещение ресурса на сайте www.ipogao.org.ru/moodle);
- Открытое пространство для преподавателей системы СПО и НПО по современным педагогическим технологиям (размещение ресурса на сайте www.ipogao.org.ru/moodle);
- Дистанционный курс для подготовки педагогов высшей школы (2 модуля) (размещение ресурса на сайте www.ipogao.org.ru/moodle);
- Издается рецензируемый журнал „Человек и образование”.

ПРОФЕСІОНАЛЬНІ РИСКІ – ПРОФЕСІОНАЛЬНІ ДЕФОРМАЦІЇ

*Педагогічна діяльність во все века была
особой и высоко профессиональной.*

А сегодня – чаще как исключение из правил!

*Посмотрим на педагогическую деятельность через
призму трудностей, с какими встречается современ-
ный учитель.*

Исследования ИПООВ РАО позволили выделить целый ряд таких проблем, как например, трудности работы с родителями, которые вызваны недостаточностью психологических знаний и социальных навыков работы со взрослыми. Проблема взаимоотношений учителей и родителей имеет и правовую сторону. Сфера образования в основных законодательных документах низведена до сферы услуг. Статус учителя фактически становится статусом работника сервисной сферы; духовный, воспитательный компонент общения с детьми элиминируется. Не случайно ставится вопрос об изменении статуса учителя, обсуждаются предложения по приданию учителю статуса государственного служащего. Речь может идти также о том, чтобы законодательно защитить право учителя на воспитание как процесс духовно-нравственного характера.

Существует вопрос о необходимости помощи молодому учителю. В связи с этим требуется возрождение или укрепление в школе методической службы. Отмечается насущная необходимость института интернатуры для начинающих учителей. При обсуждении статуса учителя педагоги отметили ряд других серьезных проблем: учителя находятся в состоянии постоянного страха, потому что опасаются, что органы управления образованием не встанут на их защиту в конфликтных ситуациях.

Изменение в лучшую сторону социального статуса педагога – это системная задача, решать которую безотлагательно должно государство, общество, профессиональные педагогические организации.

Российская Академия образования уделяет большое внимание вопросам изучения и сопровождения деятельности учителя, разработки и экспертизы научно-обоснованных программ его подготовки и повышения квалификации. В нашем институте исследуются актуальные проблемы мониторинга и оценки качества педагогического образования, методологии исследования инновационных процессов в педагогическом образовании, развития новых направлений и форм постдипломного педагогического образования, в том числе концепция интегративно-модульного подхода к подготовке кадров в области информационно-коммуникационных технологий и использования интенсивных методических систем в условиях внедрения стандартов второго поколения. В Институте разработаны ряд модельных законов в области образования для стран СНГ и ЕврАзЭС. Профессиологические и социологические исследования направлены на всестороннее исследование деятельности современных педагогов, в частности, ее ценностно-смыслового содержания. Исследуются

интересная и увлекательная школьная жизнь становится важнейшим условием формирования здорового образа жизни. Возвращается и воплощается в инновационных проектах идея школы как второго дома, как культурного центра микрорайона, школы-пансиона для одаренных детей. На помощь школе приходит семья, реализуются европейские идеи школьного общественного управления, идеи финансовой самостоятельности школы. В целом можно говорить о том, что школа становится открытой и понятной для родителей и общества, приобретает функции центра досуга для детей и взрослых. Таким образом, ставится задача обеспечения, прежде всего, качественных условий получения образования, включая вопросы оснащения школ, привлечения к работе талантливых педагогов, внедрения эффективных методов финансирования образовательных услуг, таких, как нормативное подушевое финансирование.

В последние годы остро встала проблема оценки качества образования. Это связано как с процессами глобализации в образовании, так и с введением стандартов и требованием адекватной обратной связи. Ставятся вопросы обеспечения качества образовательных систем и процессов, качества образовательных результатов, качества субъектов образовательного процесса – ученика и учителя. Такая постановка вопроса требует построения адекватных многоуровневых критериальных систем оценки качества, по возможности объективных и унифици-

рованных. Вошел в школьную жизнь единый государственный экзамен, новый для нашей школы метод тестирования. Эти новации оголили неразрешенное и обострившееся противоречие между репродуктивным характером главных школьных итоговых испытаний и требованием „творческой” учебного процесса. В противовес репродуктивным методам занимают свое место творческие методы – портфолио, метод проектов, защита исследовательских работ. Но до сих пор не решен вопрос о значимости творческих результатов при подведении итогов школьной учебной деятельности и при поступлении в вузы.

Пожалуй, единственной победой творческого исследовательского направления является учет результатов олимпиад. В целом существует большой разрыв между требованиями к выпускнику, которые предъявляет школа, и требованиями вуза к абитуриенту. Характер вступительных испытаний в вузы практически не изменился за последние 20 лет. Он знаниевый. Однако из-за существенного уменьшения числа часов в школе на изучение, в частности, естественнонаучных предметов, уровень образованности школьников упал. Кроме того, требования к качеству знаний диктуют тестовые испытания в школе (ЕГЭ). Проверяется в основном репродуктивный уровень знаний, а вуз интересуется их творческий уровень. Это противоречие приводит не только к падению качества образования на всех его уровнях, но и в условиях массовости высшего образования к увеличению рассто-

проблемы самореализации личности педагога, становления его профессиональной зрелости.

Однако поддержание высокого уровня профессионализма и качества жизни идет за счет уменьшения времени на отдых, досуговую деятельность, деятельность по сохранению и укреплению здоровья. Педагоги редко соблюдают режим труда и отдыха, мало спят, много времени тратят на подготовку к урокам, проверку тетрадей, что приводит к снижению социальной активности в видах деятельности, не имеющих отношения к профессии. Такой педагог плохо ориентируется в тех социальных процессах, которые окружают современного ученика, что создает затруднения и снижает роль педагога в становлении социальной зрелости выпускников. Поддерживаем шаги по нормированию труда педагогов с учетом всех видов деятельности, которые он выполняет. Было бы крайне важным осуществить не только социальную поддержку педагога, но и предоставить ему льготы, например, при посещении музеев, библиотек (в зоне платных услуг), как это сделано в других странах.

Таким образом, *профессия педагога предполагает широкий спектр профессиональных рисков, которые не видны на первый взгляд, но приводят к профессиональным деформациям.*

Одна из серьезных новых задач, которую предстоит решить работающему в школе учителю, это подготовка в кратчайшие сроки к реализации стандартов нового поколения. Современный учитель должен владеть системой знаний о природе и человеке, уметь формировать систему универсальных учебных действий, уметь воспитывать систему духовно-нравственных ценностей, строить инновационную образовательную среду, уметь оценивать результаты образования на личностном, метапредметном и предметном уровне. Он должен быть высококвалифицированным пользователем компьютера, владеть технологиями дистанционного образования.

Система повышения квалификации должна включать послекурсовое, в том числе дистанционное сопровождение учителя. В повышение квалификации должен включиться широкий круг научных и образовательных учреждений, в том числе институты РАО. Система повышения квалификации на уровне всей России должна приобрести сетевой характер. Жестко централизованная система показала свою неэффективность.

Сегодня именно от **системы педагогического образования** зависит, будет ли оказана своевременная качественная помощь* работающему в школе и будущему учителю и станет ли он воплощением того идеала, о котором говорится в национальной образовательной инициативе „Наша новая школа”: глубоко владеющим психолого-педагогическими знаниями и понимающим особенности развития школьников, являющимся профессионалом в предметной области, способным помочь детям стать самостоятельными, творческими и уверенными в себе людьми.

*Этой цели служит и Проект ИПО РАО „Сегодня – молодой учитель, завтра – лидер образования”.

яния между хорошо и посредственно успевающими учащимися.

Другой стороной развития требований к оценке качества является аттестация школ и учителей. Здесь тоже наблюдаются свои противоречия, суть которых в излишней формализации параметров. Как правило, оценивается не живой труд учителя и его краткосрочные и долгосрочные результаты, не живая жизнь школы, а их отражение в документах и цифрах. Смысл и критерии деления учителей на категории не совсем ясен, различие обязательств учителей разных категорий (и их вкладов) пока невелико. В школу все чаще приходят специалисты, не имеющие педагогического образования. Однако не ясно, кто и как будет готовить их к встрече с детством как особым феноменом, кто будет ответственен за исполнение принципа „не навреди”, ибо педагогическая деятельность во все века была особой и высоко профессиональной (см. врез на С. 50).

На наш взгляд, разрешение этих противоречий лежит на пути самооценки качества, как образовательных учреждений, так и субъектов образовательного процесса, общественной оценки деятельности учителя силами профессионально-педагогических союзов и ассоциаций, а также на пути создания более современных и профессиональных методик сопоставления качества образования на различных уровнях системы образования, в установлении профессиональных квалификационных испытаний для

учителя, обновлении и вариативности системы повышения квалификации.

Еще одним является противоречие между необходимостью обеспечения динамичного рынка труда рабочими кадрами высокой квалификации и неспособностью реформируемой системы НПО ответить на этот вызов в полной мере. Нерешенной проблемой является выполнение требования Болонской конвенции по обеспечению студенческой и преподавательской мобильности. Главный фактор улучшения качества школьного образования, с которым тесно связано и вузовское, шаги государства по превращению сферы образования в приоритетную сферу своей деятельности. Для этого необходим комплекс мер, в том числе – финансово-экономического характера.

Сегодня стала популярной модель, которая ориентирована на социосообразность системы образования. Она предполагает формирование социально ответственной и успешной личности, способной к адекватному выбору цели и действию в условиях стремительно изменяющегося мира; человека, осознающего образование как универсальную ценность и готового к его продолжению в течение всей жизни. Усиливается утилитарное отношение к образованию.

Метасистемой, обеспечивающей жизнедеятельность человечества в природной среде, является культура. Возведение образования (его смыслов и целей) из сферы производственно-политических услуг в мир всечелове-

ческого культурного опыта означает принципиально иные подходы к содержанию и целям образования, его моделям, формам и методам.

С.И. Гессен связывал цели и смысл образования с представлениями об усвоении культуры: „Образование есть не что иное, как культура индивида,... цели образования – культурные ценности, к которым в процессе образования должен быть приобщен человек, – совпадают с целями культуры... Задача всякого образования – приобщение человека к культурным ценностям науки, искусства, нравственности, права, хозяйства, превращение природного человека в культурного. Деление культуры определяет и деление образования на его виды”. Культура понимается С.И. Гессеном как совокупность трех слоев жизни современного человека: образованности (наука, искусство, нравственность, религия), гражданственности (право, государство), и цивилизации (хозяйство, техника).

Нам близко такое рассмотрение образующейся личности, как личности в культурном пространстве: личность – объект культурного воздействия, личность – субъект, усваивающий культуру, личность – носитель и выразитель культурных ценностей, функционирующий в культурной среде, личность – субъект культурного творчества, она создает культуру. От концепции, ориентированной на человеческие потребности и их удовлетворение, к другой, в основе которой – человеческое развитие, а главная цель – самовыражение и полное раскрытие возможностей и способностей человеческой личности – личности, способной изменить мир к лучшему.

Актуализированы внешние противоречия – между образованием как социальным институтом и государством. Это противоречия между необходимостью социальной защиты образования в условиях перехода общества к рынку и отсутствием ее реальных механизмов как на федеральном, так и на региональном уровнях, между стремлением образования к

самостоятельности и академическим свободам и жесткой, централизованной регламентации деятельности учебных заведений. На наш взгляд, опасной является тенденция превращения образования в своеобразную отрасль сферы услуг.

Миссия школы, в том числе и высшей – воспитание культурного высокообразованного гражданина, ответственного за будущее своей страны. Это человек, способный быть творческим и самостоятельным, гуманным и внутренне свободным, ценить себя и уважать других. Именно такой человек способен стать частью интеллектуальной элиты демократической России. Добавим к этому – школа должна научить человека ценить и уважать свою Родину. Если мы выполним эту миссию, тогда сможем сказать: **„Для жизни, не для школы учим”** (*Vitae, non Scholae Discimus*).

Ірина Соколова

Суперечності сучасного етапу розвитку системи безперервної освіти в епоху глобальних змін: пошук продуктивних рішень

В статті розглядаються суперечності, які виникають сьогодні в системі освіти, а також продуктивні їх рішення. Особлива увага звертається на культуротворчу діяльність педагога. Звідси і „місія школи”, націленість її на рішення актуальних завдань: соціалізації особистості, забезпечення варіативності навчальних курсів, вирішення проблеми оцінки якості освіти, атестації шкіл і вчителів.

Ключові слова: система освіти, соціалізація особистості, якість освіти, оцінка якості освіти, варіативність навчальних курсів, культура, особистість.

Iryna Sokolova

Contradictions Arising on the Modern Stage of Lifelong Learning Development System in the Epoch of the Global Transformations: in Search of Effective Solutions

Contradictions arising nowadays in the education system and effective solutions of those are revealed in the article. The particular emphasis is put on teachers' cultural-shaping activity.

Hence is “the school mission” and its aiming at solving the most urgent problems. These are: socialization of the personality, providing various education subjects, solving the problem of assessing education quality, teachers' and schools certification issues.

Key Words: education system, personality socialization, education quality, assessment of education quality, variation of study courses, culture, personality.

ШЛЯХИ УСПІШНОГО ВИХОВАННЯ

Висвітлено систему виховної роботи гімназії. Звертається увага на основні напрями виховної роботи, особливості роботи інституту кураторства, представлено найцікавіші традиційні заходи навчального закладу. Розкривається роль закладу в мікрорайоні, суспільна позиція усіх учасників навчально-виховної роботи. Зазначається, що педагогічний колектив та всі служби закладу постійно створюють сприятливі умови для свідомого вибору професії кожним гімназистом.

Ключові слова: виховна робота, інститут кураторства, виховний процес, волонтерська діяльність.

*Ми повинні виховати людину,
здатну створити своє життя,
здатну до самовизначення*

Павло Блонський

Світлана СТРОМСЬКА

Заступник директора з виховної роботи 191 гімназії імені П.Тичини м. Києва

Реалії сьогодення диктують нам, педагогам, нові підходи та творчі ініціативи щодо виховання учнів. Сьогоднішні школярі вже завтра будуть бізнесменами, політиками, спеціалістами в певній галузі. І саме їм буде надано право формувати нашу державу.

Основною виховною проблемою роботи педагогічного колективу гімназії є: „Формування свідомого громадянина, патріота, професіонала, виховання високого ідеалу служіння народові в ім'я процвітання української держави”.

Ми, вчителі-вихователі, покликані передавати молоді соціальний досвід, багатство духовної культури народу, його національну ментальність, розвивати інтелектуальні здібності й таланти.

Зміст виховання в гімназії реалізується за такими основними напрямками: громадянське, військово-патріотичне, правове виховання, профілактика правопорушень, злочинів, шкідливих звичок серед гімназистів, формування культури поведінки учнів, екологічне, художньо-естетичне виховання, організація роботи органів учнівського самоврядування, творчий розвиток гімназистів, робота з батьками, співпраця з організаціями та службами.

В гімназії діє інститут кураторства. Постійно проводяться засідання методичного об'єднання, де творчо вирішуються педагогічні завдання, колегіально приймаються рішення.

Проблемі удосконалення виховного процесу в гімназії була приурочена одна з педагогічних рад „Система виховної роботи чи виховна

система школи? Пошук оптимальної виховної моделі закладу”, під час проведення якої розглядалися питання теоретичного переосмислення мети виховання, основних теоретико-методологічних принципів; семінар-практикум „Година спілкування як одна із форм спільної діяльності вчителів та учнів. Методика та практика”; методичне об’єднання заступників директорів з виховної роботи Дніпровського району м. Києва „Громадянське виховання в загальноосвітньому навчальному закладі: зміст, форми і методи”.

За роки існування навчального закладу з’явилося багато *традиційних заходів*, які спонукають учня нести почесне звання громадянина своєї держави (див. вріз).

У жовтні, в переддень святкування *Дня народження гімназії* проходить родинне свято „Посвята першокласників у гімназисти”.

Учні знайомляться з символікою, традиціями закладу, дають урочисту обіцянку гімназиста, вперше відвідують музей історії гімназії. Кожен з них отримує атестаційну книгу, яка щорічно буде висвітлювати результати їх навчання, творчої, наукової діяльності аж до випускного вечора. А директор вперше їх засіває пшеницею на добру дорогу в

ТРАДИЦІЙНІ ЗАХОДИ ГІМНАЗІЇ

- Відзначення Тичинівських днів. Вони наповнені атмосферою творчості: дружніх зустрічей учнів з поетами, читання гімназистами віршів П.Г.Тичини та власних творів;
- інтелектуальні турніри та брейн-ринги між паралелями класів; на даний час в гімназії створено три команди інтелектуалів „Брейн-шторм” (учні 11-х класів), „Страйк” (8-9 класи), „Запитайка” (6-7 класи); не можна не згадати і наших випускників, команду „Корпорація”, з якої і розпочалася славна історія команд інтелектуалів гімназії. Хоч вони сьогодні і навчаються в різних вищих навчальних закладах, проте збираються і грають, їх поєднала гра;
- між педагогами та учнями склалися ділові, творчі і демократичні стосунки. Підтвердження цього є діяльність учнівського самоврядування гімназії. Крім того, що активісти гімназії створили раду старшокласників зі своїм статутом, чіткою структурою, традиціями, вони виступають ініціаторами різноманітних проєктів. Так було створено дебат-клуб „Свобода слова”, на засіданнях якого порушуються актуальні і серйозні („дорослі”) питання „Смертна кара в Україні”, „Вступ України до НАТО”, „Чи можна вважати голодомор геноцидом проти українського народу” та інші;
- проведення українознавчих свят „День української мови і писемності”, „Козацькі забави”, „Різдво в Україні”, „Весна прийшла”;
- виставки творчих робіт учнів „Всі дари осені, тобі - вчителю!”, „Зимові мотиви”, „Весна іде – красу несе”;
- очікувана всіма учнями гра „Зірниця”, яка проводиться інструкторами скаутського загону „Дракон”;
- туристичні поїздки та походи до різних куточків України;
- кожен навчальний рік традиційно розпочинається Декадою здоров’я, в межах якої відбувається легкоатлетичний пробіг класних колективів на чолі з кураторами та директором гімназії „Мале Березняківське кільце”. Цей пробіг не має переможців і переможених. Він символізує здоров’я та фізичну досконалість наших учнів;
- дні гостинності для батьків учнів та батьків майбутніх першокласників; батьківські суботники; родинні свята. Слід зазначити, що батьки учнів – наші незмінні помічники і порадники. Дуже вдало проходять дні батьківського самоврядування, під час яких гімназисти знайомляться з азами майбутніх професій, пізнають багато нового, корисного для їх подальшого „дорослого життя”. Батьки проводять уроки, готуються до них і хвилюються, як першокласники...

Відзначення Тичинівських днів

НАШ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ЗАВЖДИ БУВ І ЗАЛИШАЄТЬСЯ ОСЕРЕДКОМ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ МІКРОРАЙОНУ

Для мешканців Березняків було проведено веселе свято „Масляна”. Бажаними гостями навчального закладу є члени ветеранської організації „Березняки-1”, разом з якими гімназисти проводять науково-практичні конференції, пошукову роботу. Для них готують концерти-вітання до різних свят, заходи військово-патріотичного спрямування.

Педагогічний та учнівський колектив має багаторічні традиції зв'язків із підшефною школою села Піски. Учні та вчителі сільської школи запрошуються до гімназії на Свята читців української поезії, відвідують музей історії гімназії та музей української словесності. Багато корисного беруть учні й вчителі обох закладів для себе. У вересні делегація від гімназії, до складу якої ввійшли вчителі, представники органів учнівського самоврядування, відвідала сільську школу на батьківщині П.Г. Тичини. А наостанку всіх об'єднала спільна концертна програма. Учні гімназії подарували шкільній бібліотеці підручники, довідники, словники, художню літературу.

Представники прес-центру гімназії постійно діляться новинами, розповідають про цікаві заходи.

Наші діти переймаються і волонтерською діяльністю: опікуються ветеранами Великої Вітчизняної війни, відвідують дитячі будинки, спеціальні заклади для дітей з вадами, готують вистави для молодших товаришів початкової школи.

Светлана Стромская Пути успешного воспитания

Отражено систему воспитательной работы гимназии. Обращается внимание на основные направления воспитательной работы, особенности работы института кураторства, представлены самые интересные традиционные мероприятия учебного заведения. Раскрывается роль заведения в микрорайоне, общественная позиция всех участников учебно-воспитательной работы. Отмечается, что педагогический коллектив и все службы заведения постоянно создают благоприятные условия для сознательного выбора профессии каждым гимназистом.

Ключевые слова: воспитательная работа, институт кураторства, воспитательный процесс, волонтерская деятельность.

Svitlana Stroms'ka The Ways of Successful Upbringing

The specifics of upbringing work at the grammar school is described. Attention is drawn to the main directions of the education work, specifics of tutorship and the most interesting traditional events of the educational institution. The role of the institution in the local territory and the social position of all the participants of the study process are revealed. The pedagogic staff and the administration of the educational institution constantly create favourable conditions for assisting pupils in making conscious choice of the future profession.

Key Words: upbringing work, tutorship, upbringing process, volunteering activity.

країну знань. І таким чином першокурсники відчувають себе часточкою великої гімназійної родини.

Педагогічний колектив та всі служби закладу постійно створюють сприятливі умови для свідомого вибору професії кожним гімназистом. З метою розвитку якостей особистості, необхідних для оволодіння майбутньою професією, протягом року діяли модульні спецкурси, які учні обрали самі: клуб журналістики, основи економічних знань, психологія творення іміджу, ділова англійська мова, факультатив „обдарована дитина” тощо. Двічі на рік проводяться місячники профорієнтації. Численні зустрічі учнів 5-7 курсів з представниками вищих навчальних закладів освіти, відвідування Днів гостинності сприяють більшій орієнтації учнів у світі професій.

Результатом роботи учнівського та учительського колективів є випуск газет, збірок, звітних матеріалів. Гімназисти є активними дописувачами газет „Моя гімназія”, „Наша”, де діляться своїми думками, враженнями, вносять цікаві пропозиції.

Можна з впевненістю сказати, що для переважної більшості учнів гімназія стала другою домівкою, школою радості, місцем, де вони оточені турботою, увагою, де дбають про їх особистий імідж, поважають індивідуальність.

ЯК ПОДОВЖИТИ ЖИТТЯ Й ЗРОБИТИ ЙОГО ПОВНО- ЦІННИМ І ЗДОРОВИМ:

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА МИКОЛИ АМОСОВА

УДК 614(477)(092)

*Микола Михайлович Амосов (1913–2002) – український лікар, учений в галузі медицини, біокібернетики, дійсний член НАНУ, директор Інституту серцево-судинної хірургії – протягом багатьох років розробляв власну систему збереження і відновлення здоров'я. В цій статті подаються ази знань і поради академіка Амосова про те, як своєчасно запобігати різним хворобам правильним способом життя – харчуванням, фізкультурою, зниженням ваги тіла і боротьбою із шкідливими звичками. Автор щедро ділиться своїм багатющим досвідом лікаря-практика.**

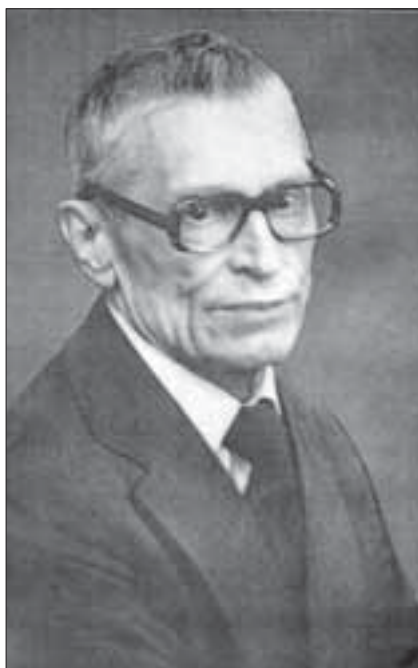
Ключові слова: хвороби, здоров'я, „сумарні резервні потужності”, старість, рівні тренуваності, напруження, сила характеру.

Одних медицина рятує, а іншим – і більшості – вкорочує життя. Звучить це парадоксально, але в дійсності – саме так. Уявіть собі, що немає науково-технічного прогресу – і немає тих умов, культури, а отже, й медицини – довше б жили? Думаю, що довше. Бо покладались би на себе і... вдалися б до фізкультури! Якщо „людина розумна” – то дійсно, вправлялись би... Хоч і не всі...

А коротко мій погляд такий: *лікувальна медицина життя врятує одиницям, а детренує перед хворобами десятки*. Учені медики спростують мої твердження. Скажуть: „Несправедливо! Ми завжди були за профі-

лактику!” Так. У деклараціях, а не на ділі.

Дехто вважає, що медична грамотність людям не потрібна, бо вони починають вигадувати собі хвороби і від того страждають. І навіть справді хворіють. Не на ту хворобу, яку вигадали собі, а на неврози. Справді, буває й таке. У небагатьох, хто легко піддається навіюванню, помисливих. Для більшості ж людей із здоровим глуздом знання корисні. Вони рятують від безглузлого страху.

Укладач
Олексій
Виговський

*Статтю укладено за виданням: Амосов М.М. Моя система здоров'я. Київ: Нива, 1997. – 144 с.

ХВОРОБИ І ЗДОРОВ'Я

Поняття *хвороби* і *здоров'я* тісно пов'язані одне з одним. Здавалося б, вони протилежні: міцне здоров'я – мало хвороб, і навпаки. Однак усе значно складніше. Виміряти здоров'я і хворобу важко, провести межу між ними практично неможливо. Я не збираюся вдаватися до подробиць, та все ж доведеться розглянути декілька підходів до цього нібито простого питання: хвороба – здоров'я.

По-перше, хвороба суб'єктивна і об'єктивна не одне і те ж. По-друге, можна трактувати хворобу у поняттях біохімії, фізіології, психології, соціології. Усі трактування важливі. Почнемо з психології, із суб'єктивного. Хвороба – це зниження рівня „приємного”: здорова людина давно адаптувалася і просто не помічає тіла. Здоров'я, як щастя, згадується тільки тоді, коли його вже немає. Але існує адаптація і до неприємних відчуттів, особливо якщо людина захоплена цікавою справою. Тому психологічні, суб'єктивні критерії хвороби ненадійні, інтенсивність скарг не відповідає тяжкості захворювання. Про це знають усі лікарі. Особливо тепер, коли хвороби просто культивуються через безліч медиків та через їх неправильну установку вважати усіх людей потенційно хворими.

Навіщо й питати – *що таке здоров'я?* Кожен це відчуває: немає хвороби, добре самопочуття, можу працювати. Звичайно, є й академічні визначення, та не буду їх наводити. Хіба що одне, від ВООЗ – Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я: *стан повного фізичного, духовного, соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороби.*

Чи важливе здоров'я? Усі скажуть: „Звичайно!” Люблять говорити навіть так: „Здоров'я – це головне!”

А чи й справді „головне”? Через газети „Комсомольская правда”, „Литературная”, „Неделя” я провів анкетне опитування. Запитав, зокрема: „*Що вас найбільше турбує?*” Відповіді такі: перше – економіка, друге – злочинність, третє – політика, четверте – сім'я і суспільство і лише п'яте –

здоров'я. Але це доти, доки воно – здоров'я – є.

Взагалі ж здоров'я – це предмет, про який варто поговорити серйозно. Спробувати виплисти з океану суперечливих думок і порад, яких у суспільстві з цього приводу більш, ніж достатньо.

Протягом усіх історичних етапів розвитку медицини в ній можна простежити дві лінії: *перша* – це відновлення порушеного здоров'я за допомогою ліків і *друга* – досягнення тієї ж мети мобілізацією природних захисних сил організму.

Зрозуміло, що розумні лікарі, які застосовували обидва підходи, були завжди, але, як правило, на практиці переважав один. Це щодо питання про хвороби. Але є ще здоров'я як поняття самостійне. Повинно бути. Хоч, здається, у медицині, як і в науці, його немає.

То справді, *що ж таке здоров'я?* Стан організму, коли немає хвороби? Інтервал у часі, коли немає хвороби? Наша медична практика, мабуть, так його і розглядає: „Якщо немає хвороби – здоровий”. Медична наука добре виміряла різні хвороби, створила номенклатуру, що налічує декілька тисяч назв. Кожну хворобу описала: механізми розвитку, симптоми, перебіг, прогноз, лікування. Відсоток смертності й тяжкість страждань. А здоров'ю не пощастило. Нібито кожному зрозуміло: здоров'я – протилежність хвороби. Але як його вимірювати?

„*Кількість здоров'я*” можна визначити, як суму „*резервних потужностей*” основних функціональних систем. У свою чергу, ці резервні потужності можна визначити через „коєфіцієнт резерву”.

Наприклад, серце. Є хвилинні об'єми серця: кількість крові у літрах, що викидається за одну хвилину. Припустимо, що у спокої воно дає 4 літри за хвилину. Під час енергійної фізичної роботи – 20 літрів. Отже, „коєфіцієнт резерву” складає $20/5=4$.

Серце дає 4 літри на хвилину, і цього цілком достатньо, щоб забезпечити організм киснем у стані спокою, тобто створити нормальне насичення

киснем артеріальної і венозної крові. Але воно може дати і 20 літрів на хвилину, забезпечити киснем м'язи, що тяжко працюють. Отже, і за цих умов зберуться якісні показники здоров'я, нормальне насичення крові киснем. Детреноване серце у стані спокою теж дає 4 літри на хвилину. Але його максимальна потужність усього 6 літрів. За умов важкого фізичного навантаження, що потребуватиме, припустимо, 20 літрів крові, м'язи заберуть із неї увесь кисень. Виникне „патологічний режим”. Це ще не хвороба, але цього досить, щоб зумовити напад стенокардії, запаморочення голови та інші симптоми. Умов „статистичного” здоров'я (нормальних показників кисню у крові у стані спокою) було дотримано, але суб'єкт явно неповноцінний.

„Сумарні резервні потужності” є не тільки найважливішою характеристикою стану здоров'я, але не менш важливі для визначення ставлення організму до хвороби. Коли хвороба зменшує максимальну потужність органу, то за належних резервів їх ще залишається достатньо, щоб забезпечити стан спокою.

Або ще один приклад – старість. З віком закономірно зменшуються функції клітин. Очевидно, внаслідок „нагромадження завад”. Усі функції слабнуть. Резерви потужностей зменшуються. Добре, якщо ці резерви ще є, а якщо їх немає?

На схемі 1 показані характеристики функціональної структури організму за різних рівнів тренуваності. Криві відображають зміни тільки однієї функції орга-

нізму залежно від сили зовнішнього подразника.

Над верхньою кривою для найбільш тренуваного організму позначено три режими: нормальний, форсований і патологічний. Що це таке? Назви говорять самі за себе. *Нормальний режим* забезпечує середню інтенсивність діяльності організму, він сталий і не обмежений в часі. Усі хімічні реакції, усі „потужності” добре збалансовані й не напружені. На кривих ми бачимо лінійну залежність між силою подразника і зростанням функції.

Форсований режим тимчасово забезпечує підвищену функцію ціною зниження коефіцієнта корисної дії і витрачання запасів енергії. У складному організмі він ви-

Схема 1

ДИХАННЯ

Тренуючи дихання, можна значно підвищити рівень здоров'я. Показником становлення дихального центру як регулятора вмісту CO₂ в крові, є дихальна пауза. Бутейко пропонує декілька градацій, але мені здається достатньою його „максимальна пауза”.

Методика визначення така. Сісти, випроставши спину, розслабитись, рівно дихати 10-20 секунд. На фоні чергового спокійного видихання затиснути пальцями рот і ніс. Зауважити час на секундомірі. Терпіти, доки зможеш. Ні в якому разі не вимірювати паузу після глибокого вдихання. Оцінка показників така: норма – 60 сек., автор вважає уже патологією 50 сек. Перший її ступінь – 40 сек., 2-й – 30 сек., 3-й – 20 сек., 4 – 10 сек., 5 – 5 сек. Нижче 5 секунд – „межа життя”. Пауза понад 60 сек. оцінюється як „понад витривалість”. Не буду подавати її градації, остання цифра – 180 сек.

Моя пауза довго коливалась між 40 і 50 секундами й тільки останнім часом досягла 60 сек. Найпростіше тренування за Бутейком полягає у постійному „недо-диханні”. Тобто треба дихати так поверхово, щоб зберігалось бажання вдихнути глибше. Складніше тренування – на великих затримках дихання. Воно – ніби повторення проби на дихальну паузу.

Я багато разів перевіряв на собі дію затримки дихання під час болів у животі, які часто траплялися в мене у періоди напруженої хірургічної роботи. Для цього я лягав на диван, розслаблювався і намагався ледь-ледь дихати. Хвилин через п'ятнадцять біль ущу-хав, а потім зовсім заспокоювався. Однак іноді ефекту не було, особливо, коли з лікуванням запізнавався.

Висновок: *оволодівати диханням необхідно.*

ХАРЧУВАННЯ

Звернімося до другої підсистеми – харчування. Її значення в організмі гранично просте: забезпечувати клітини енергетичним і будівельним матеріалами, щоб організм міг виконувати свої програми.

Тренування обміну: чи можливо це? Безперечно, як і будь-якої функції. Збалансоване харчування, про яке справедливо пишуть, – це підігнати прибутки під видатки за контролю належної ваги. Вона має змінюватися тільки залежно від розвитку м'язів.

Годиться формула: **вага = (зріст – 100) кілограмів**. Хоч (зріст – 105) – краще. Особливо для людей з погано розвинутих м'язами і для високих. І ні в якому разі не додавати на вік! Оце справді небезпечно, хоч би тому, що людям за 50 загрожує гіпертонія, склероз – хвороби, що тісно пов'язані із зайвим жиром.

Товщина шкірної складки – ось показник, за яким треба визначати свою вагу. Інструкція Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) рекомендує перевіряти складку на задній поверхні посередині плеча. Вона повинна бути 1 см.

Тренування обміну – це тренування клітин на економію енергії. Метод один – посадити їх на голодний пайок. Щоб вони були змушені „з'їдати” все, навіть неїстівне. Не знаю, що краще: *увесь час суворо тримати себе у формі*, тобто жити надголодь, чи *дозволити собі розслабитися, набрати за тиждень кілограм, а потім повністю два дні голодувати*.

Проблема: *що їсти?* Спочатку в принципі їжу, багату на білки? Жири? Вуглеводи? Різнобій у рекомендаціях неймовірний. Навіть критикувати не буду. Але *маю деякі міркування, що здаються мені обгрунтованими.* ►

кликається дією особливих речовин – активаторів, найчастіше гормонів. Діяльність його обмежена резервами енергії.

Патологічний режим – це вже хвороба, і про це – окрема розмова.

У чому полягає здоров'я організму? Це виконання програм життя: живлення, ріст, специфічні функції, розмноження. „**Рівень здоров'я**” – це інтенсивність проявів життя у нормальних умовах середовища, яка визначається тренуваністю структури організму. Є й інше визначення: „**Кількість здоров'я**” – це межі змін зовнішніх умов, у яких ще триває життя. „Кількість здоров'я” можна відобразити у понятті „резервні потужності”. Воно хоч і не біологічного походження, але всім зрозуміле: наприклад, під час руху по рівній дорозі з нормальною швидкістю від мотора автомобіля потрібно 15 кінських сил, а максимальна його потужність 75 сил. Отже, є п'ятиразовий резерв потужності, який можна використати для руху вгору або по поганій дорозі. Так само в клітині, органі або в цілому організмі. Нижня точка на осі ординат „а” – це величина функції, якої організм потребує від клітини в стані спокою. Для детренованої клітини – це гранична величина сили подразника. За посилення подразнень настає патологічний режим. За високої тренуваності подразник такої сили є нормальним.

Тренування найбільш ефективне, коли величина функції наближається до межі форсованого режиму. Ця точка позначена на се-

редній кривій. Схема показує, яке значення має тренування для підвищення резервних потужностей. *Сильний зовнішній подразник для детренованої клітини (або органу, або й цілого організму) вводить його в патологічний режим, тобто уже в хворобу, а для тренованої – це нормальна інтенсивна робота.*

Найбільший ефект дає тренування на форсованому режимі, але він небезпечний, бо легко переступити межу патології. Безпечно тренування – верхня межа „робочого” режиму, або так зване субмаксимальне навантаження.

Здатність організму до тренування не безмежна. Можна собі уявити характеристику „тренованості”. Вона виражає залежність досягнутого максимуму функції від тренувальних зусиль і часу.

Після досягнення деякої межі додавання функції припиняється. Що вищі тренувальні навантаження, то нижчий максимум. Низькими навантаженнями не можна досягнути задовільної тренованості, хоч скільки їх повторюйте.

Думаю, що *для профілактики майбутніх недуг не обов’язковий відмінний рівень тренованості, але добрий – необхідний. Задовільного рівня замало.*

СИСТЕМА ТЕРМОРЕГУЛЯЦІЇ

Загартовування підвищує опір до простудних захворювань. Це відомо одвіку. Є декілька пояснень: слизові оболонки носоглотки навчаються підтримувати постійний температурний режим і під час холоду. У незагарто-

Перше: важливо не що їсти, а скільки. Шкідливість будь-якого продукту невелика, якщо сумарна енергетика тримається на межі і вага – на мінімальних цифрах. А якщо до того ж є фізичне навантаження, зовсім добре: все згорить.

Друге: виняткова роль вітамінів, мікроелементів та інших біологічно активних речовин. Добути їх можна тільки зі свіжих фруктів і овочів. Скільки? Якщо зробити розрахунки за потребою у вітамінах і за вмістом їх в овочах і фруктах, то виходить, що мінімальна доза – 300 грамів на день. Думаю, що потрібно п’ятсот.

Які плоди? Різні: що різноманітніші, то краще. Натуропати дають розумну пораду: коренеплоди, листя і плоди. Заміна сирих овочів вареними неповноцінна. Вітамінні таблетки потрібні, хоч і не можуть замінити зелень.

Третє: жири. Шкідливі вони чи не шкідливі? Для худого за дотримання двох перших умов не можуть бути шкідливі. Однак тут я зупинюсь: дослідження з атеросклерозу довели шкідливість тваринних жирів. А втім, я думаю, що за ваги „зріст – 100” та за низького холестерину крові (менше 200) ця шкідливість перебільшена.

Четверте: білки. Створено також міф про те, що потрібні повноцінні білки, які містять амінокислоти, є тільки в тваринних, а не в рослинних продуктах. Не сперечатимусь: справді є важливі амінокислоти, і не в усяких рослинах їх можна знайти. Тому значно простіше одержувати їх з м’яса, молока, яєць, ніж вишукувати складні набори рослинних продуктів з горіхами, абрикосовими кісточками, квітковим пилком тощо. Не потрібно вегетаріанського педантизму. Тваринні білки доступні. Питання в кількостях. Люди у високорозвинених країнах їдять надто багато тваринних білків. Молоко і трохи м’яса (грамів 50) цілком дадуть ті незамінні амінокислоти, про які так піклуються дієтологи. Ні, не треба захоплюватись білками!

Лишилися ще *вуглеводи*. „Цукор потрібен для мозку”, „Ні, цукор сприяє склерозу” – і так далі. Навряд чи треба над цим замислюватися, якщо дотримано головних умов: вага, необхідна кількість „рослинної сировини”, трохи тваринних білків. В усякому разі, цукор гірше за хліб, у якому є білки.

Дуже корисні фруктові й овочеві соки, особливо не підсолонені. Пити їх можна у необмеженій кількості, обов’язково різні.* З супами, навпаки, потрібна стриманість – у них багато солі.

Ось коротко мої правила харчування. Насамперед, не їм профілактично. Ніколи не брав сніданку до клініки. Якщо дуже стомлювався після операції, – кухоль чаю і двоє яблук. Сніданок у мене грубий і не калорійний: 300 грамів свіжих овочів або капусти, дві картоплини, чашка кави з молоком. Обід нерегулярно: приходжу в різний час. Салат, як і вранці, перше, друге – без хліба, без жирів, з мінімумом м’яса, з кефіром, чаєм або соком на третє. Вечеря – чай з цукром, хліб – він мені здається смачним, як тістечко, – сир, трохи ковбаси, сир твердий. Ще фрукти за сезоном. А взагалі увечері я ситий. За день за об’ємом набирається багато, а за калоріями – саме в міру витрачання, за постійної ваги 52-55 кілограмів. Зріст у мене 168 сантиметрів.

Правильне харчування – необхідна, але недостатня умова здоров’я. Нехтувати ним не можна ні в якому разі. *Чим гірше представлені інші компоненти режиму, тим суворішою повинна бути дієта.* Навпаки, якщо висока фізична тренованість, загартовування і спокійна психіка, можна більше дозволити собі в харчуванні. Очевидно, є залежність і від віку: *старим і малим потрібна суворість, молодим і сильним допустимі послаблення.*

СИСТЕМА НАПРУЖЕННЯ ТА ЗДОРОВ'Я

„Життя стало дуже напруженим”. Знаючи наше життя, я довго мав сумнів, чи є якась роль психіки у зростанні кількості хвороб. Однак прості лікарські спостереження переконали мене, що це так. Навіть підтягнуті й спортивні люди хворіють на різні недуги після нещастя, потрясіння, періоду напруженої роботи. Значно рідше, ніж гладкі й детреновані, але хворіють. Особливо якщо робота супроводжується тривогою і страхом.

Чому значення нервового фактора у хворобах зросло, хоч неприємності в людей були завжди? *Людина стала значно більше думати і менше рухатися.* У тварин також безліч неприємних емоцій, але вони розв'язуються негайно, у фізичному напруженні, завжди через дію. Страх і втеча. Гнів – бійка. У людини – ні. Вона про негативні емоції думає. Інтелект, передбачення, спогади викликають стан тривоги, думання без рухів, іноді і вночі, без сну. „Установки” змінюються на багато годин. Біда в тому, що пов'язане з цим зростання рівня тривоги збіглося з несприятливими змінами у поведінці людей: з фізичною детренованістю і переїданням.

Здоров'я не можна утримати ліками, таблетками, вони призначені для лікування хвороб. Це стосується і нашого предмета „система напруження”. Тримати нервову систему в руках, мабуть, важче, ніж не переїдати або робити фізкультуру. Не можу сказати про себе, що я оволодів своєю психікою, але досяг деякого компромісу з собою і рятуючись від „перегрівів”. Навіть не намагатимусь навчати читачів аутотренінгу або викладати ступені йоги, обмежусь декількома порадами.

Одна попередня умова: **самоспостереження.** Стежте за власними діями – це другий рівень свідомості. Стежте за думками – це третій. Стеження – це умова для будь-якого управління. Треба спостерігати за собою, запам'ятовувати і намагатись оцінювати. Принаймні намагатись. Більшість людей навіть не задумується над тим, що перебіг думок – не безконтрольний процес. Ні, я не збираюся глибоко вникати в цей предмет, але як тримати себе в руках, коли не помічаєш, що виходиш за рамки?

Головна проблема – **сон.** Перша порада: не економити часу на сні. Потреби у відпочинку індивідуальні, але в середньому – вісім годин потрібно. Друга порада: не боятися безсоння, не метушитися. Якщо зранку голова буде важкою, потерпите. Сказати, що від цього велика шкода, не можна.

Коли життя не дає перепочинку і погані ночі йдуть одна за одною, прийміть снодійні. Не треба їх боятися. Просто потрібно суворо обмежувати, щоб не утворилася звичка. Сон необхідно регулювати діяльністю, а до ліків удаватися лише тоді, коли загрожую зрив. Але якщо вже не вдається їх уникнути і день, і два, і три – це серйозний сигнал до зміни режиму життя. Треба на декілька днів відійти зовсім, щоб припинити ковтати снодійні, а потім обмежити навантаження.

Я розумію: мої поради нічого не варті, про це і так усі знають. Звичайно, кажуть: „Не виходить”. Не кажіть так. Є різні умови життя людей. Одні поставлені на таке місце, що не можуть розпорядитися своїм часом і своїми навантаженнями. Таким ні-

ваних може виникнути місцеве охолодження і гальмування захисних клітин слизової оболонки. Друге пояснення: охолодження у нетренованих – сильний стрес – призводить до гальмування загальної імунної системи. В одному й другому випадку інфекція може розвиватися від порушення балансу між агресивністю мікробів і захистом організму. На жаль, усе це лише припущення.

Виходячи із загальних принципів тренування функцій, за літо повинна детренуватися терморегуляція. Тому для тренування потрібен час. Так воно і буває: восени хворіють частіше.

Методи загартовування прості: не кутайся і терпи холод. Швидко бігай. Зачхав – не бійся. Минеться, корисний слід залишиться, треба продовжувати, якщо вже почав. Коли лякатися від першої нежиті, то не варто й починати. Мені здається, що найкраще загартовування – це легко одягатися. Звичайно, можна приймати холодний душ або ванну, розтиратися холодною водою – це відомі прийоми. Лікарі рекомендують усім для „зміцнення нервової системи”. Усе правильно, тренує.

Рівень здоров'я **імунної системи** практично легко перевірити за опірністю проти інфекцій. Дрібні ранки не повинні нагноюватись. Не повинно бути гнійничкових захворювань шкіри. Нежиті, ангіни, бронхіти – усі ці „катари верхніх дихальних шляхів” повинні мати нормальний перебіг, тривати тільки, скільки часу потрібно для

*Див. статті про соки в цьому номері журналу на С. 82 і С. 85.

розвитку імунітету на новий мікроб – приблизно один-два тижні. Зовсім уникнути неможливо, але їх має бути не більше двох-трьох на рік з нетяжким перебігом.

ФІЗКУЛЬТУРА

Коли 30 років тому я опублікував свій комплекс гімнастики та ідею про необхідність великих навантажень, багато лікарів були незадоволені, а вираз „біг до інфаркту” застосовували й до мене, хоч я тоді про біг і мови не вів. Спеціалісти з лікувальної фізкультури теж вважали, що великі навантаження не потрібні і навіть небезпечні.

З плином часу погляди почали змінюватися. Уже дозволяють бігати після інфаркту, кажуть, що пульс після навантаження повинен досягати 120 ударів на хвилину. І справді, якщо пригадати, скільки кілограмометрів видавав орач за плугом, або копач землі, або пильщик, або мисливець, то чого варті наші 20-30 хвилин вправ? Або навіть бігу? Ні, **для здоров'я необхідні достатні навантаження. Інакше вони не потрібні зовсім.**

Почнемо з деяких загальних ідей. Тренувальний ефект будь-якої функції пропорційний тривалості й ступеню тяжкості вправи. Перевантаження, наближене до граничного, криє в собі небезпеку, бо перетренування – це вже хвороба. Найважливіше правило тренування – **поступовість нарощування того й того, тобто сили і тривалості навантажень.** Отже, темп нарощування має бути з ве-

чого іншого не лишається, як тягнути до інфаркту, якщо робота їм дорога тим, що дає задоволення від діяльності, владу, гроші – кому що дорожче.

Один технічний прийом для засинання: оберіть собі зручну позу, краще на боці, й лежіть зовсім нерухомо. Поступово розслабте м'язи. Починати треба з обличчя – саме мимічні м'язи найвиразніше промовляють про наші емоції. Це запрограмовано у генах, від найдавніших предків. Тут треба навчитися стежити: вміти прослухати кожну частину тіла, відчути, наскільки напружені м'язи. Якщо це визначено, то можна і розслабити зусиллям волі, доволно. Дехто рекомендує повторювати слова, наприклад, „розслабся” або просто: „спокійно”. Спробуйте, може, це й допоможе.

Розслаблення м'язів обличчя діє за типом переривання зворотнього зв'язку на причину напруження: на емоції, на думання. Після обличчя розслабити інші м'язи простіше. Досліджуйте одну частину тіла за одною і розслабляйте м'язи – руки, ноги, спину, доки все тіло не ляже зовсім пасивно, мов чуже. Іноді перед розслабленням треба злегка скоротити м'яз, наприклад, поворушити рукою або шелепою.

„Перегрів” психіки, „системи напруження” протягом дня закінчується поганим сном, але якщо напруження триває тижнями й місяцями, можуть з'явитися й інші симптоми. Вони всім відомі, але їх не туди адресують. Болить голова – ведуть мову про голову, живіт – про шлунок, закрепи і проноси – про кишківник, серце – про серце. Я уже не згадую про підвищення кров'яного тиску, кажуть „гіпертонія”. Насправді, принаймні на початку, це все наслідок перетренування „системи напруження”. Це сигнал для виходу із системи, і одним вечором або вихідним днем уже не відбудеться, потрібно більше.

ЗДОРОВ'Я І СЕКС

Чи впливає секс на здоров'я? – це заплутане питання. На щастя, впливає. Точно!

Зайва активність будь-якої біологічної потреби шкідлива для здоров'я, впливаючи на нього через поведінку: порушується гармонія, свідомість перемикається на пристрасті, в результаті людина чимось нехтує або зловживає. Це може стосуватись харчування, фізичного навантаження, а найбільше – неурівноваженості психіки.

Надмірність статевої потреби виражається у сексуальних зловживаннях, що, безперечно, шкодить людині, оскільки виснажує психіку і навіть важкувато для фізичного здоров'я. З цим згодна більшість медиків. Навпаки, значення статевого утримання ще достатньо не оцінене.

Існують думки, що статеве утримання сприяє творчій активності. „Сублімація” Фрейда має до цього безпосереднє відношення. Деякий сенс в утриманні є. Незадоволене бажання постійно активує мозок і тим самим сприяє розв'язанню будь-яких завдань, зокрема і творчих. Причому діє з підсвідомості.

Норма статевих зносин гігієною не визначена. Називають цифри від одного до семи разів на тиждень. Може, й так, не знаю. Найпростіше – дотримуватися норми в подружній вірності: мінімум потреб задовольняється, а максимуму заважає адаптація.

ликим запасом, „з перестраховкою”, щоб орієнтуватися на „найповільніші” органи. Крива нарощування навантажень наближається до 3-подібної. За низької висхідної тренуваності додавання повинне становити 3-5 відсотків за день до досягнутого, потім, після досягнення високих показників, нарощування знов іде по затухаючій. Верхніх меж можливостей досягати не потрібно, впевнений, що вони шкідливі для здоров’я.

Тренування може переслідувати різну мету, і залежно від неї змінюється методика. Це стосується не тільки спортсменів, але й хворих. Для одного важлива розробка суглоба після операції або тренування м’язів після паралічу, для іншого – лікування астми затримкою дихання за Бутейком, третьому треба зігнати зайвий жир. Більшості, однак, необхідно тренувати серцево-судинну систему, щоб протистояти „хворобам цивілізації”, – загальній детренованості. В усякому разі серце тренується за будь-якої фізкультури, і про це ніколи не треба забувати.

Хочу дати **практичні поради**:

Перший пункт: чи потрібен лікар? Більшість популярних брошур з фізкультури твердить, що потрібен. Найпростіше це сказати і мені, перестраховатись. Але я цього не радитиму. І причина проста: немає практичної можливості потрапити до лікаря, який розуміється на фізкультурі.

Єдиний орган, якому загрожує небезпека від фізичних навантажень у детренованої людини, – серце. Однак якщо дотримуєтеся елементарних правил, і ця небезпека мінімальна за умови, що в людини немає хвороб серцево-судинної системи. А коли вже „підмочений” у цій справі, нікуди не подінешся, потрібно йти до лікаря-кардіолога, нехай він подивиться і дасть „добро”. Але вся біда в тому, що у більшості випадків він „не дасть!”. Скаже: „Для вас це небезпечно. Краще утримайтесь”.

Обов’язково потрібна консультація для людей з пороками серця. Для тих, котрі зазнали інфаркту. Для тяжких гіпертоніків із стійким високим тиском (вище 180 за максимальним і 100 за мінімальним). Для людей із стенокардією, що потребує постійного лікування. І, мабуть, усе.

Головний прояв обережності – у поступовості додавання навантажень. Ні в якому разі не поспішайте швидше стати здоровим! „Біг до інфаркту” – справа реальна.

Другий пункт: перевірка вихідної тренуваності. Вона визначається за рівнем працездатності серцево-судинної і дихальної систем (див. вріз на С. 65).

Частота серцевих скорочень, частота пульсу – це важливий показник навантаженості, але не розміру хвилинного викиду. Якщо сила детренованого серця мала, то за рахунок самої тільки частоти неможливо мати більший серцевий викид. У такої людини – малий „ударний об’єм”. Викид крові за одне скорочення у тренуваної людини досягає 150-200 мілілітрів, а у детренованої – 40-60. Саме тому у таких суб’єктів пульс у стані спокою відносно частий: 70-80, навіть

Таблиця 1
Бали для оцінки різних видів тренувань

Місце за значенням для		Види навантажень								
молодих	літніх		Ефект для серця	Ефект для суглобів, м’язів	Безпека, зручність, контроль, точність дозування	Основний час	Додатковий час на підготовку	Вимоги зовнішніх обставин	Інтерес, нудьга	Сума балів
6	3	Ходьба	3	1	4	1	4	3	2	18
2	4	Біг по доріжці	5	3	2	5	2	2	2	21
5	2	Біг на місці	4	2	5	3	5	5	1	24
3	1	Гімнастика	3	5	4	2	5	5	2	26
4	5	Плавання, велосипед	4	2	2	3	1	1	3	16
1	6	Спортивні ігри	3	5	1	2	1	1	5	18

100 за хвилину. Треноване серце дає більший ударний об'єм, для нього досить різних скорочень, щоб забезпечити невеликі потреби організму в кисні у спокої. Частота пульсу у бігунів на великі дистанції у стані спокою іноді знижується до 40, а під час навантажень зростає до 200. З цього випливає важлива для практики ознака: рівень тренованості серця спрощено, орієнтовно можна оцінити за частотою пульсу в стані повного фізичного спокою.

Серце тренується як силою скорочень, так і частотою. Обидва фактори важливі для збільшення серцевого викиду в момент навантаження.

Судини тренуються разом із серцем.

Тепер зауважмо, який **випір навантажень** ми маємо, і спробуємо порівняти їх між собою за п'ятибальною системою.

Розглянемо таблицю 1. Насамперед показники для порівняння, що вони означають і як їх трактувати:

1. Тренувальний ефект на серце й легені. Найкращий від бігу, інші теж годяться, якщо взяти темп, що пришвидшить пульс до 110-120.
2. Ефект на суглоби – найбільший від гімнастики та ігор. Ігри вдосконалюють нервові механізми керування рухами – координацію, реакцію. Це важливо для деяких професій або, наприклад, автолюбителів.
3. Ступінь безпеки вправ визначається рівномірністю навантаження, можливістю певно дозувати їх, відсутністю надмірних емоцій та змагання і

ПРОСТІ МЕТОДИ ПЕРЕВІРКИ СЕРЦЕВО-СУДИННОЇ СИСТЕМИ

Насамперед потрібно знати свій пульс у стані спокою. За пульсом у положенні сидячи вже можна приблизно оцінити серце. Якщо у чоловіка він рідше 50 – відмінно, рідше 65 – добре, 65-75 – посередньо, вище 75 – погано. У жінок і юнаків приблизно на 5 ударів частіше.

Далі – не швидко піднялися на 4-й поверх і поррахували пульс. Якщо він нижче 100 – відмінно, нижче 120 – добре, вище 140 – погано. Якщо погано, то ніяких подальших випробувань не потрібно, а тренування починати приблизно з нуля. Про це ще буде мова.

Подальшим ступенем випробування себе є підняття на 6-й поверх, але вже за часом. Спочатку за 2 хвилини – це нормальний крок. І знову поррахуйте пульс. Тим, у кого вище 140, більше пробувати не можна, треба тренуватись.

Проба з присіданнями. Станьте в основну стійку, поставивши ноги разом (зімкнувши п'яти і розвівши носки), поррахуйте пульс. У повільному темпі зробіть 20 присідань, піднімаючи руки вперед, зберігаючи корпус випростаним і широко розводячи коліна в боки. Літнім і слабким людям, присідаючи, можна триматися руками за спинку стільця або край стола. Після присідань знову поррахуйте пульс. Збільшення числа ударів пульсу після навантаження на 25 відсотків і менше вважається відмінним. Від 25 до 50 – добрим, 50-75 – задовільним і понад 75 відсотків – поганим. Збільшення числа ударів пульсу вдвоє і вище вказує на надмірну детренованість серця, його дуже високу збудливість або захворювання.

Проба з підскоками. Попередньо поррахувавши пульс, станьте в основну стійку, руки на пояс. М'яко на носках протягом 30 секунд зробіть 60 невеликих підскоків, заввишки над підлогою на 5-6 сантиметрів. Потім знову поррахуйте пульс. Оцінка проби така ж, як і з присіданнями. Проба з підскоками рекомендується для молодих людей, працівників фізичної праці і спортсменів.

Людам з явно нездоровим серцем треба спочатку спробувати половинне навантаження – 10 присідань або 30 підскоків і, якщо пульс пришвидшився не більше, як на 50 відсотків порівняно із спокоєм, пробувати повний тест.

Подаю дані фізіологічних показників за різної тренованості і навантажень підняття по сходах до частоти пульсу 150 протягом 4-хвилинного дослідження для віку до 30 років: дуже погана і погана тренованість – менше 7 поверхів за 4 хв, задовільна – 11, належна і відмінна – понад 15.

Для людей до 50 років треба, щоб показники були добрі й відмінні, між 50 і 70 – добрі й задовільні, однак цілком досяжні й відмінні. Старше 70 років досить задовільних показників, не відмовляючись від добрих.

можливістю в будь-який час зупинитись, навіть сісти. Біг на місці стоїть вище за всі інші види, потім гімнастика вдома, зрозуміло, потім ходьба. Ігри – на останньому.

4. Основний час – тривалість самих вправ, виконуваних старанно.
5. Додатковий час на збирання та одягання, доки дійдеш до місця, приготуєшся. Для домашніх вправ збори найменші. На ходьбу дано добрий бал, бо вона сумісна з дорогою до роботи, а збиратись однаково треба. Найбільше часу витрачається на спортивні ігри й плавання. Пояснювати не потрібно. Важко організувати.
6. Про зовнішні умови вже багато вельося мови. Найневибагливіші види – домашні: гімнастика, біг на місці. Ходьба також має належний бал, бо однаково треба ходити вулицею.
7. Інтерес і нудьга пояснень не потребують. Біг на місці також – справа нудна, але його можна скрасити телевізором або радіо. Бігати по колу в сквері мало приємного. Ходити трохи веселіше, бо можна мати ціль – на роботу, додому, можна дивитися довкола, спіткнутись не боїшся. Ігри – то найвеселіше.

Якщо порахувати бали, то на перші місяці виходять домашні вправи – гімнастика та біг на місці. На це і слід було сподіватись – найменше часу, ніяких умов, ніяких чужих очей, вмикай телевізор – і дій. Аби тільки сусіди на нижньому поверсі не протестували.

Однак розходження у балах вишло не таке вже й велике. Це означає, що всі види вправ повновартісні, на вибір впливають додаткові фактори, їхня оцінка дуже індивідуальна. А втім, у кожної людини власні оцінки показників. Подані в таблиці бали щось середнє, що більше відповідає людині середніх років у великому місті. Значення різні для молодих і літніх.

Тепер варто повести мову про кожен вид вправ, не стільки про методику, скільки висловити власні міркування.

Ходьба – природне навантаження. Її тренувальний ефект визначається пришвидшенням пульсу.

Щоб мати задовільну тренованість, якщо вірити Куперу, треба не менше

години ходити й долати відстань майже 6,5 кілометра. Іти дуже швидко й напружено. Варто уповільнити час до 5 кілометрів за годину, і тоді вже треба проходити щодня по 10 кілометрів. Такі відстані – нереальні. Часу вільного немає. Хіба що у пенсіонера. Тому ходьба, як метод тренування, годиться для початку і незамінна для відновлення сили після хвороби, цілком придатна для пенсіонерів, у яких багато часу, чи то літніх людей, чи хворих на серце.

У таблиці балів немає важливого фактора – свіжого повітря. Оцінити його досить важко і механізми неясні, бо кисню і вуглекислоти у кімнатному повітрі рівно стільки ж, як на вулиці, але самого впливу заперечувати не можна. Може, іони? Був такий професор А.Чижевський, котрий надавав їм величезного значення, але вагомих доказів немає.

Отже, виходить, що тренування ходьбою годиться тільки для вільних людей. Однак усі зайняті теж повинні пам'ятати, що не треба чекати автобуса, щоб виграти 10 хвилин, а слід іти пішки.

Ходити корисно тільки швидко, швидко завжди, щоб пульс пришвидшувався хоч би до 100. Якщо за день проходити швидким кроком 4-5 кілометрів, то це краще, ніж зовсім нічого.

„Біг доріжкою”. Так офіційно називається цей вид тренування, хоч мешканці міст бігають і там, де стежок доріжок немає, а в селі, де їх досить, там ніхто не бігає, кажуть – „дурниці”. Але не має значення де, важливо – бігати.

Якщо порівняти, скільки надруковано про користь бігу, особливо підтюпцем, і скільки людей бігає, то ККД виходить дуже низький. На одну книжку по бігуну не припаде. А чому б? Та все через ті ж „гальмівні фактори”: треба одягатись, дощ, сором'язливість, немає де. Найголовнішого фактора у таблиці немає, тому що він працює на всіх видах – це лінощі. Чомусь на бігові вони позначаються дужче, ніж на інших.

Гімнастика. Я розумію під нею звичайно, не снаряди, а тільки вільні рухи, але якщо є турнік – зовсім не-

погано. Гантелі – теж добре, вони дозволяють підвищити потужність вправ. Саме потужності у гімнастиці для загального тренування не вистачає. Зате вона правильно розробляє суглоби, зміцнює зв'язки і м'язи. Якщо правильно обрати комплекс рухів, то можна підтримувати рухомість суглобів у будь-якому віці.

Комплексів вправ існує мільйон. Є й по 40-50 видів вправ найскладніших. Доводять, що кожному м'язу потрібен свій рух. Не будемо чіплятися, на те й спеціалісти, щоб вигадувати й ускладнювати. По радіо й по телевізору часто змінюються види вправ.

Неспортсменам для гігієнічної гімнастики не потрібно складних вправ. Нічого голову забивати. Хай людина нагинається й присідає, а в цей час думає про своє або слухає останні вісті, а не пригадує, чим і після чого рухати. Потрібно інше: багато разів повторювати вправи максимального обсягу.

Щодо необхідної кількості рухів у кожній вправі є такі міркування. *Підхід повинен бути різний, залежно від стану суглобів і віку.* Можна визначити *три стани суглоба*.

Перший, коли він у повному порядку і гімнастика потрібна лише для профілактики.

Другий стан настає років під сорок, трохи раніше або трохи пізніше. У суглобах уже є відкладення, і вони нагадують про себе: періодично „вступає”, виникає біль, обсяг рухів обмежений. Через деякий час, з лікуванням або без нього, біль минає, і людина навіть на декілька років може забути про суглоб. Особливо це стосується

БІГ – „КОРОЛЬ ТРЕНУВАННЯ”

Ні в якому разі не поспішати! Особливо людям у віці. Не треба швидкості. Потрібен сам біг. „Джоггінг” – так називають повільний біг англійською, від дієлова „труситись”.

Це зовсім не означає, що біг підтюпцем завжди кращий за справжній біг. Хто вже навчився на повільному темпі, хто досить здоровий, нехай бігає швидко. Чим швидше, тим вищий рівень тренуваності, оскільки його досягають силою. Є нормальний біг, не швидкий і не повільний, з швидкістю 9-10 кілометрів за годину. Пробігати 2 кілометри щодня на 12 хвилин – цього для мінімуму достатньо.

Ведуться всілякі розмови про розминку, чи можна їсти й пити до і після, навіть що саме. Наступати на носки чи на п'яти? Треба просто бігати, без усяких розминок. І додаткових калорій не потрібно. Це не спорт, де м'язи нарощують. Двадцять і навіть сорок хвилин тренувань щодня – це дуже далеко до занять спортсмена. Усі поради щодо стриманості в харчуванні залишаються в силі, як і без бігу.

Дихання має значення, але не дуже велике. Кисневого голодування ще треба боятися. Засапались, уповільніть темп і вирівняйте дихання. Закінчився час або дистанція – трохи пройдіть кроком і дихайте, як дихається, краще менше, ніж більше. Добре привчити себе дихати носом під час бігу, хоч це зовсім не просто і виробляється з часом. Дихання носом хоч і важче, і здається менш ефективним, зате тренує діафрагму, привчає дихальний центр до надлишків вуглекислоти. Взимку захищає трахею і бронхи від безпосереднього потраплення холодного повітря. Взагалі корисно. Але під час швидкого бігу духу не вистачає.

Значно важливіше стежити за пульсом. Відразу, як зупинитися, треба поррахувати пульс 10 або 16 секунд. Не кожного разу, зрозуміло, а для проби, як реагує серце на заданий темп бігу. Не слід допускати частоту його понад 140, принаймні у людей після сорока. У кого неповноцінне серце, досить 120-130 і навіть 100.

Дуже важлива поступовість нарощування швидкості й відстані, тільки за правилами контролю пульсу.

Одяг не так важливий. Не треба одягатися тепло, навпаки, якомога легше: швидше побіжите, як холод підганятиме. Бігайте за будь-якої погоди у відповідному одязі. Особливо бридкі вітер і дощ, але навіть якщо промокнеш, то за 10-20 хвилин на бігу не застудишся. Однак незагартованому краще поберегтися. На жаль, саме через пропуски із-за погоди найчастіше закінчується захоплення бігом. У зв'язку з цим: скільки разів на тиждень треба бігати? Я бігаю щодня.

Біг на місці – належний спосіб загального тренування, хоч погано дозується, бо легко зробити підскоки неповноцінними: досить підняти стопу на 15 см замість 20 – і третина навантаження пропала.

„Підтюпцем на місці” – поганий замітник справжнього „підтюпця”. Але й тут необхідний контроль – частота пульсу.

Найпростіше правило: пульс повинен подвоюватися за частотою порівняно зі спокоем. Але не вище 140. Менше 120 ударів свідчить про недостатнє навантаження. Додати темпу. Важливо виробити свій власний темп. Правила дихання залишаються в силі.

ОСНОВНИЙ КОМПЛЕКС ВПРАВ і загальні рекомендації

Подаю свій *основний комплекс*, який виконую те-пер за умови, що є й інші навантаження, зокрема – біг.

1. Стоячи, нагинатися вперед, торкнутися підлоги пальцями або й усією долонею. Голова рухається в такт з нахилами тулуба.
2. Нахили хребта в боки. Долоні ковзають по тулубу і ногах, одна – вниз до коліна і нижче, інша – вгору під пахву. Голова повертається ліворуч і навпаки.
3. Підняття рук із закиданням долонь за спину, щоб торкнутися протилежної лопатки. Кивати головою вперед-назад.
4. Обертання тулуба ліворуч з максимальним обсягом руху. Пальці сплетені на висоті грудей. Руки рухаються разом з тулубом, посилюючи оберти. Голова – в такт загальному руху.
5. По черзі максимальне підтягування ніг, зігнутих у колінах – до живота, у положенні стоячи.
6. Перегинання через табурет максимально назад – уперед із зачепом носків стоп за якийсь предмет – шафу або ліжко. Кивання у такт головою.
7. Присідання, тримаючись руками за спинку стільця.
8. Віджимання від дивана.
9. Підскоки на одній нозі.

Кожну вправу виконую у максимально швидкому темпі. На весь комплекс іде 25 хвилин.

Загальні рекомендації

Повторюю: за швидкого бігу пульс повинен при-швидшуватись до 120-130, не менше. Для літніх лю-дей швидкий біг важкуватий і навіть небезпечний, щоб не впасти, їм краще бігати підтюпцем зі швид-кістю 6-7 кілометрів за годину хвилин 25-30 з пуль-сом 110.

Втягуватися у гімнастику потрібно поступово, як і в інші види навантажень. Починати з 10 рухів і потім додавати щотижня по 10. Якщо біг на місці роз-глядається як додаткове навантаження, то починати потрібно з 1 хвилини і додавати по хвилині на тиж-день – до 5 або 10 хвилин.

Літнім людям, на додачу до вправ, я рекомендую ходити пішки зі швидкістю, на яку вони здатні. Як уже зауважував, жодна хронічна хвороба, крім захво-рювань серця, не забороняє фізкультури, якщо до-тримуватися обережності й поступовості. Серцевим хворим, з дозволу лікаря, фізкультура також необ-хідна. Найліпша вправа для них – це ходьба.

Ми для своїх оперованих хворих теж застосову-ємо цикл тренувань уперед на 32 тижні. Для тих, хто переніс хворобу, спочатку треба ходити, потім міняти крок з легкими пробіжками, потім подовжувати їх і скорочувати ходьбу. Увесь час треба стежити за час-тотою пульсу: починати зі 100 і не допускати вище 120 ударів за хвилину. Рівень тренуваності можна перевіряти не раніше, як після закінчення шести-тижневого курсу.

Взагалі, якщо хвилин 10 за день ходити по по-верхах через дві сходинки, то це дасть достатнє тренування – хоч в альпіністи. Людині, яка тренується, ліфтом взагалі користуватись не слід.

хребта: так звані радикуліти, „дискози”, ішиалгії і багато інших назв. Не в назвах справа: болить спина, зава-жає зігнутих, повернутись – аж до повної нерухомості. Іноді вступає у шию, дихати боляче. Усе це – хребет на різних рівнях.

Третій стан – зовсім по-ганий, коли суглоб болить часто, майже постійно і явно заважає працювати і навіть жити. На рентгені у ньому знаходять зміни.

З власного досвіду знаю, що єдиний надійний за-сіб профілактики вікових уражень суглобів – це їхнє вправлення. Лікарі щодо цього стримані і пояснити це просто, звичайна ліку-вальна гімнастика не дає не-обхідних навантажень і тому не дієва. 10-20 рухів – це мізерно мало, а в більшості комплексів подавалися саме такі цифри.

Гімнастика для здоров'я – це тренування суглобів і меншою мірою – м'язів. Однак можна посилити її загальнозміцнюючу роль за допомогою гантелей, і тоді навантаження буде достатнім для підтримання здоров'я.

Інтенсивність вправ для суглобів треба визначати за їхнім станом. Мені здається, що для чистої профілактики майбутніх уражень, тобто доки суглоби „поза підозрою” і вік до 30 років, до-сить 20 рухів у кожній вправі. Але коли вже є біль, а також у віці за 40, потрібно зна-чно більше рухів, думаю, від 50 до 100. Нарешті, за явних уражень суглобів (а якщо бо-лить один, то можна чекати й від інших), потрібно багато рухів: по 200-300 на той суг-лоб, який уже болить, і по 100 на ті, що чекають на свою чергу.

Знаю, лікарі скажуть: „занадто багато”. Але дозвольте запитати, скільки разів на день мавпа рухає своїми суглобами? Скільки разів згинає хребет людина сидячої праці? Коли шнурки зав'язує? Зауважте: раз 10-20 на день згинає спину, не більше. Тому не треба боятися цих сотень рухів, вони зовсім не компенсують шкоди, завданої природі суглобів цивілізацією.

Для розвитку м'язів потрібні не тільки рухи, але й сила. Від швидких рухів з невеликим навантаженням м'язи тренуються на витривалість, але їхній обсяг не дуже збільшується.

Немає потреби вигадувати складні вправи і часто їх змінювати. Важливо, щоб вони запам'яталися до автоматизму, щоб виконувати їх було швидко, не думаючи (див. вріз на цій сторінці).

Скромна мета і доступні засоби – ось що потрібно для початку. Однак не занадто легка. Не слухайте рекомендацій, які пишуть, що здоров'я можна здобути, виконавши 5-10 вправ по 5-6 рухів руками або ногами або пройшовши за день кілометр за 20 хвилин. Це практично безкорисно. Є мінімум навантажень, нижче якого йти не можна.

Починайте хоч би й з того або з будь-якого іншого комплексу гімнастики. Для серця не має значення, які м'язи працюють. Для нього важлива потреба в кисні, яку пред'являє організм під час навантаження, та тривалість вправ. Вступне тренування привчає серце до обох факторів. Не можна вимагати великої сили від ослабленого суб'єкта навіть на короткий час. Не можна також давати тривале, хоч і невелике навантаження. У цьому разі серце хоч і не страждає, але м'язи не витримують, болять.

За підготовчого шеститижневого курсу не слід допускати, щоб пульс пришвидшувався більше як до 130 ударів, в усякому разі людям, яким уже за сорок. Але не слід і лінуватися, 100-120 необхідні.

З переліку видів вправ ще залишилися **плавання, велосипед і спортивні**

ігри. Оскільки я не вмію ні плавати, ні їздити на велосипеді, то ніяких коментарів давати не буду.

Що сказати на закінчення?

Щоб бути здоровим, потрібна сила характеру.

Як слабкій людині знайти оптимум поведінки у трикутнику між хворобами, лікарями і вправами? Моя порада – обирати останнє – вправи і обмеження. Принаймні – старатися. Повірте – окупиться! А втім – кожен господар своєї долі.

У наступному номері читайте про **експеримент щодо омолодження через великі фізичні навантаження, який до останньої миті життя ставив на собі Микола Амосов.**

Алексей Выговский

Миколай Амосов: Как продлить жизнь и сделать ее полноценной и здоровой

Николай Михайлович Амосов (1913–2002) – украинский врач, ученый в отрасли медицины, биокибернетики, действительный член НАНУ, директор Института сердечно-сосудистой хирургии – в течение многих лет разрабатывал собственную систему сохранения и возобновления здоровья. В этой статье подаются азы знаний и советы академика Амосова о том, как своевременно предотвращать разные болезни правильным образом жизни – питанием, физкультурой, снижением веса тела и борьбой со вредными привычками. Автор щедро делится своим богатейшим опытом врача-практика.

Ключевые слова: болезни, здоровье, „суммарные резервные мощности”, старость, уровни тренированности, напряжение, сила характера.

Oleksiy Vigovskiy

Mykola Amosov: How to Make Life Longer, More Productive and Healthy

Mykola Amosov (1913–2002) is a Ukrainian doctor, scientist in the field of medicine, bio-cybernetics, member of the National Academy of Sciences of Ukraine, director of the Institute of Heart and Vessel Surgery. He had been working hard to develop his own system for health preserving and its recovery. The basics of knowledge and advice of the academician M. Amosov about preventing different diseases by means of healthy way of life are described in the article. These are: alimentation, physical exercises, lowering weight and overcoming bad habits. The author shares his rich experience of the practitioner.

Key Words: diseases, health, “total reserve power”, aging, training levels, tension, strong nature.

Іван ОЛІЙНИК

Директор гімназії № 9
м. Одеси

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОЇ ЗДОРОВ'Я- ЗБЕРІГАЮЧОЇ ШКОЛИ

Основна ідея реформування школи – розумне розвантаження учнів, зменшення обсягу навчального матеріалу, способів його представлення, зокрема інтеграції як міждисциплінової, так і блочної у межах сумісних предметів. Сучасне і перспективне розуміння якості освіти передбачає, що вона визначається не лише кількістю і якістю знань, але і якістю особистісного, психічного, фізичного, громадянського розвитку покоління.

Ключові слова: навчальний матеріал, природні здібності, особистісний розвиток, здоров'язберігаючі засади, здоровий спосіб життя.

СТАН ТА ПРОБЛЕМИ, що спонукають реформування загальної середньої освіти на здоров'язберігаючих засадах

Перша теза статті „Сучасна система загальної середньої освіти є шкідливою для здоров'я дітей” підтверджується катастрофічним станом фізичного здоров'я дітей дошкільної і шкільної системи освіти, статистичними показниками та фактичним рівнем фізичного виховання учнів.

Достатньо констатувати той факт, що учні середніх навчальних закладів не в змозі виконувати нормативи з фізичної культури, які в попередні десятиріччя були нормою.

Суспільство все ближче підходить до трагічної дилеми: або здоров'я, або освіта. Багато років гігієністи

й медики б'ють тривогу з приводу того, що освітній процес перетворився на головний фактор, що руйнує здоров'я підростаючого покоління. На превеликий жаль, серед людей, що завдають найбільшої шкоди здоров'ю дітей, провідна роль належить учителеві. З року в рік багато педагогів у гонитві за „міцними і глибокими знаннями“ не усвідомлюють, якою ціною ці знання досягаються.

За результатами недавніх досліджень українських науковців, понад 90 % випускників шкіл країни мають різні відхилення стану здоров'я – від функціональних розладів (40-50 %) до серйозних хронічних захворювань (50-60 %). Більше 50 % учнів мають незадовільну фізичну підготовку й низькі функціональні показники. Лише один з десяти юнаків призовного віку практично здоровий і здатний нести службу у Збройних силах України.

Щорічно більше 100 тисяч громадян шкільного і студентського віку одержують інвалідність.

Можна ще продовжувати жахливу статистику, але й цієї достатньо, щоб констатувати: наше суспільство перейшло критичну межу, межу незворотності тому, що далі настає процес спотворення генофонду суспільства. Цього достатньо для того, щоб високопоставлені чиновники від освіти, академіки і вчені НАПН України замислились над цією катастрофічною проблемою. Це вже загальнонаціональна проблема.

Реформування шкільної освіти, яке проводилось і проводиться за останні два десятиліття, відмежоване від реального стану справ освіти на місцях, а головне – від проблеми збереження, розвитку й формування здорової дитини як основоположного критерію навчально-виховного процесу загальної середньої освіти. Все інше, що закладається в освітні реформативні документи, концепції, – це декларації. В основу має стати головний критерій – здоров'я дитини як найвища цінність.

Відповідно до цього вперше серед завдань шкільної освіти зазначено таке: „Виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, формування гігієнічних навичок і засад здорового способу життя, збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров'я учнів (вихованців)“ (Національна доктрина розвитку освіти в Україні).

На жаль, це стратегічне завдання не реалізується. На

філософському рівні найвиразнішою ознакою мети нової освіти є її гуманістична спрямованість, а саме: *дитина як основна педагогічна цінність і вчитель, здатний до її навчання, розвитку, соціального захисту. А звідси сконцентрованість на ідеях: людина – не засіб, а мета, тому не дитину треба пристосувати до системи освіти, а освіту до неї.*

Одним із головних факторів, що призвели до катастрофічного погіршення здоров'я дітей, є невиправдане навчальне перевантаження учнів.

„Зміст шкільної освіти залишається перевантаженим фактологічним матеріалом, його склад недостатньо враховує вікові можливості та індивідуальні пізнавальні інтереси школярів.

Зосередженість на потребах особистісного розвитку і виховання учнів вимагає проектування організації навчального процесу, його змісту, методики на принципах природовідповідності, індивідуалізації, що передбачає глибоке знання і врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей, прогнозування потреб їхнього розвитку. Це вимагає наукового забезпечення комплексного підходу до реалізації оздоровчої функції школи” [7].

За останні роки обсяги і складність змісту загальної середньої освіти зросли майже у 1,5 рази, тоді як тривалість її залишається незмінною – 11 років (у

„НЕ ДИТИНУ ТРЕБА ПРИСТОСОВУВАТИ ДО СИСТЕМИ ОСВИТИ, А ОСВИТУ ДО НЕЇ“

О. Я. Савченко,
академік НАПН
України

Реформування шкільної освіти відмежоване від реального стану справ освіти на місцях, а головне – від проблеми збереження, розвитку й формування здорової дитини

світі середня освіта переважно триває 12-13 років).

Основна ідея реформування школи – розумне розвантаження учнів, зменшення обсягу навчального матеріалу, способів його представлення, зокрема інтеграції як міждисциплінової, так і блочної, у межах сумісних предметів. Необхідно розвантажити навчальні програми від надмірного обсягу матеріалу, тиску на дитячу пам'ять.

Визначення обов'язкового мінімуму навчального матеріалу і вимог до його засвоєння надасть змогу вивільнити навчальні години для запровадження системи фізичного виховання: щоденного проведення уроків фізкультури, занять спортом у позашкільній мережі клубів, об'єднань, студій духовного спрямування.

Всі ми є свідками того, що за останні десятиліття автори нових підручників намагаються їх не оптимізувати, а, навпаки, доповнити нагромадженням додаткового матеріалу та його ускладненнями, не враховуючи і не звертаючи увагу на вікові можливості середньостатистичного учня, його емоційний, фізіологічний ресурс, що призводить до нейрогенних ситуацій, стресів і, як наслідок, втрати інтересу до предмета.

На одній із традиційних серпневих обласних конференцій начальниць управління освіти та наукової діяльності Одеської облдержадміністрації *Д. М. Демченко* звернув увагу на проблему навчального перевантаження учнів і навів приклад, який полягає в тому, що за курс вивчення фізики в середній загальноосвітній школі учень зобов'язаний вивчити і запам'ятати понад 300 визначень, законів, понять тощо. Підкреслимо, що це необхідно знати всім учням без винятку тільки з фізики, а ще є хімія, біологія, географія, всесвітня історія ...

Надзвичайно ускладнені й переобтяжені об'ємом фактологічного матеріалу предмети інваріативної складової навчального плану середньої загальноосвітньої школи під силу тільки деяким учням, які завдяки своїй працьовитості, сумлінності,

дисциплінованості і спрямованості на кінцевий результат можуть оволодіти всіма предметами. Але ці діти страждають найбільше. Вони виконують непомірно великий обсяг виснажливої роботи (фізичної, розумової, нервової, психологічної) перш за все на уроках і не менше під час підготовки домашніх завдань.

Чи можливо в такому режимі дитині бути здоровою? Якщо такий учень чи учениця має здібності, інтерес до предметів гуманітарного циклу або, навпаки, природничо-математичного, батьки й дитина планують подальшу освіту в одному з цих напрямів, то чи доречно й коректно наша шкільна система вимагає від учня вивчати те, чого він не бажає. У вивченні такого предмета в дитини наявні об'єктивні труднощі, і це для неї є педагогічним насиллям.

Навіщо, скажімо, кожному учневі обов'язково вивчати, запам'ятовувати та ще й здавати екзамен з географії з питань тектонічної і геологічної будови материка Антарктида, Австралія або інших, коли цей матеріал можна подати оглядово, не завантажуючи дріб'язком учня. Адже середньостатистичний учень запам'ятовує 10-15 % матеріалу, 1,5-2 % учнів сприймають обсяг програмового матеріалу на належному рівні, 18 % учнів сприймають матеріал стримано, нейтрально, 80 % учнів ставляться до сприйняття навчальної інформації вибірково, до виконання домашніх завдань – легковажно, майже не читають, тим самим захищають свій організм від виснажливої праці завдяки інтуїції та природному інстинкту.

З іншого боку, у сумлінних учнів через непосильне навчальне навантаження немає часу читати художню літературу, яку ми, старше покоління, читали у вільний час. На відміну від учня України, учень США не знає, що на земній кулі є така країна – Україна, але від цього він не став меншшовартісним, і економіка США успішно розвивається, а громадяни живуть у добробуті.

Інакше кажучи, навчальний план загальноосвітньої середньої школи перевантажений за змістом, навчальними годинами і навчальними предметами. Курс тієї ж географії, включаючи природознавство, розтягнутий на 6 років, коли оптимальний термін можна було б стиснути до 2-3 років. Це ж стосується й інших предметів: хімії, фізики, історії, біології. Можна було б за рахунок цього створити резерв годин для здоров'язберігаючого циклу предметів.

Таким чином, можна запровадити систему фізичного виховання у вигляді щоденного уроку фізкультури, що дасть можливість прищепити дітям справжню фізичну культуру на підсвідомому рівні, систематизувати фізичні навантаження щоденними фізичними вправами. Практика показує, що діти, які займаються системно будь-яким видом спорту, розвиваються й доводять свій організм до практично здорового стану. Це надійний і недороговартісний варіант покращити наявну катастрофічну проблему стану фізичного здоров'я українських школярів, на відміну від заходів МОН України, які спрямовані на обмеження фізичних навантажень на уроках фізкультури, виключення із навчальних програм залікових нормативів і тестів.

Надмірна кількість предметів навчального плану аж ніяк не сприяє здоров'язберігаючому режиму навчального процесу в школі. У сьомому класі 19 навчальних предметів! І це тільки обов'язкових! Жодна

людина (середньостатистична) не в змозі якісно вивчити 19 предметів.

Велике навчальне перевантаження учнів – це один із основних чинників катастрофічного погіршення їх здоров'я. Так, у сьомому класі учень має сім уроків на день чотири рази на тиждень та один день – шість уроків. Це означає, що дитина знаходиться у школі протягом семи годин щодня. Після цього учень

повинен виконувати домашні завдання. В ідеалі, за умови, що дитина все зрозуміла на уроці та спроможна вдома „закріпити“ знання, на виконання домашнього завдання із семи предметів на наступний день вона витратить ще три з половиною години. Виконавши нескладні арифметичні дії, підсумовано, що учень сьомого класу в ідеальній ситуації протягом дня займається інтелектуальною діяльністю *десять із половиною годин*. При цьому необхідно нагадати, що інтелектуальна праця за рівнем енергетичних витрат і рівнем утомлюваності прирівнюється до тяжкої фізичної праці.

Отже, робочий день дитини більший за робочий день дорослої людини!!!

Опоненти доводять, що розвантаження навчальних програм призведе до зниження якості навчання, зниження рівня інтелектуального розвитку учнів. Це не що інше, як стереотип мислення часів радянської

**„ЗДОРОВ'Я І ЗНАННЯ
– НЕРОЗРИВНІ
СКЛАДОВІ ЖИТТЯ
ЛЮДИНИ.
А ЗНАННЯ БЕЗ
ЗДОРОВ'Я НІКОМУ НЕ
ПОТРІБНО“**

**О. Я. Савченко,
академік НАПН
України**

Надмірна кількість предметів навчального плану аж ніяк не сприяє здоров'язберігаючому режиму навчального процесу в школі.

Робочий день дитини більший за робочий день дорослої людини!!!

школи, коли об'єм знань кожного учня був цілеспрямованим і пріоритетним завданням. Знання будь-якою ціною!

„Погляд на якість як сукупність показників, що узагальнено характеризують її через кількість учнів, які навчаються на відмінно і добре, є учасниками олімпіад, конкурсів, вступають до вузів, відбиває, на наш погляд, цінності уніфікованої освіти, де всіх треба вчити й оцінювати однаково, де ЗУН відіграють самодостатню роль.

Сучасне й перспективне розуміння рівня якості освіти передбачає, що він визначається не лише кількістю і якістю знань, але й якістю особистісного, психічного, фізичного, громадянського розвитку покоління” [9].

„Визначення обов'язкового мінімуму навчального матеріалу і вимог до його засвоєння надає змогу ввести додаткові освітні послуги, розширити можливість, певну свободу у виборі темпу заняття, профілю навчання” [8].

Чи можливо за вищезазначених умов зберегти якість знань і високий інтелектуальний рівень розвитку учнів?

Опираючись на природні задатки, талант та інтереси кожного учня, ми зобов'язані створити для кожної окремої талановитої особистості найсприятливіші умови для подальшого розкриття й удосконалення цього таланту до окремо взятого напрямку наук (предмета). Можливості для цього вже давно створені, відпрацьовані на практиці й не потребують якихось особливих матеріальних витрат, лежать на поверхні.

Це спеціалізовані класи з вивчення окремих предметів у межах певного навчального закладу або створення спеціалізованих навчальних закладів, які функціонують нині.

Навчальний план цього спецкласу, спецшколи формується за умови виділення достатньої кількості навчальних годин на поглиблене вивчення цього предмета чи циклу предметів за умови, що інші предмети радикально розвантажують і вивчаються оглядово.

Взагалі можливий варіант вільного вибору предметів у старшій школі за бажанням учня і його батьків за умови, що в атестат про повну загальну середню освіту буде заноситись довільний перелік предметів, які вивчав конкретний учень, але цей атестат на законодавчому державному рівні має офіційний статус і має визнаватись при вступі до вищих навчальних закладів та в межах України.

Ускладнення навчальних програм сучасної школи, інтенсифікація навчального процесу, переобтяження підручників фактологічним матеріалом (кожен автор намагається привести щось додатково) – все це призводить до фізичного і психологічного виснаження учнів, зниження їх рухової активності, скорочує тривалість відпочинку, а це спричиняє небажані зміни у стані здоров'я дітей.

„Дитина – складна біосоціальна система, а традиційна школа як структура, де вона навчається, є достатньо примітивною.

Навчання здебільшого сконструйоване як система педагогічного насильства. Учням часто пропонують такі вимоги, які вони виконувати не в змозі. Пропонується система стилю і стосунків, які автоматично викликають протидію” [6].

Передусім слід створити умови для повноцінного проживання кожною дитиною в школі, в сім'ї вікового періоду, тобто позбавитися функціонального підходу до оцінки можливостей кожного віку, а натомість утвердити самоцінність дитинства, його незаперечні права.

Із виступу на загальних зборах НАПН України члена-кореспондента НАПН, заслуженого вчителя України, кандидата педагогічних наук, педагога-практика, директора Яворівської школи Петра Лосюка:

„... проблема перевантаження учнів – найсуттєвіша. Сьогодні академік С. Гончаренко сказав, що за їхніми даними природничий цикл у школах не сприймає кожен третій учень. Як директор школи і як голова гуцульської

освітнянської ради підтверджую це, бо відвідую уроки своїх колег. Маю сказати, що не тільки математику, а й фізику, хімію, біологію, географію викладають так, ніби учені мусять стати професіоналом у галузі цих наук. Але вчителі не винні: такі програми надсилають „згори”. Підтримую ... О. Савченко та академіка С. Гончаренка: треба зупинити лавину нових предметів та розвантажити існуючі. Школярі замордовані. Всього не можна знати та й не слід. Ми ж програмуємо появу хворих і конфліктних людей” [4].

Насправді всім добре відомо, а науковій педагогічній спільноті тим більше, що у кожній дитині, як індивідуумі, на генетичному рівні природно закладено ті чи інші здібності та обдарування. Хтось має здібності та інтерес до природничо-математичних наук, інші – до гуманітарних. Особливо це виявляється в основній і старшій школі. А це означає, що потенційні можливості цих двох категорій дітей неоднакові. У той же час школа вимагає опанування всього переліку предметів навчального плану всіма учнями без винятку, не враховуючи особистісні можливості та інтереси учнів, що, в свою чергу, створює дискомфорт і стресові ситуації для певної категорії учнів.

Фактор стресу починає діяти на дитину вже з раннього віку. З погляду фізіології стрес – це загальна реакція організму на несприятливі впливи, під час якої в ньому немов оголошується „бойова тривога – режим втечі або атаки”. Неважко прийти до висновку, чим це закінчується для дитини під час постійних впливів, стресових ситуацій за період навчання у школі.

Отже, особистісно зорієнтована освіта має ґрунтуватися на повному врахуванні вікових та індивідуальних особливостей. Новий тип навчання утворює людську гідність виховання. На всіх рівнях освіти ми маємо виходити з того, що дитина не робот, не соціальна маріонетка, а людина зі своїми інтересами, потребами, здібностями. Врахування цього фактора

створює сприятливу атмосферу навчання.

Сучасне і перспективне розуміння якості освіти передбачає, що вона визначається не лише кількістю і якістю знань, але і якістю особистісного, психічного, фізичного, громадянського розвитку покоління. Усі визначають негативну роль перевантаження. На жаль, наші науковці, пропагуючи педагогічні технології, різного роду інновації, обходять питання про те, як упередити перевантаження і перевтому учнів.

Нам потрібно брати приклад з медиків, які в анотації до ліків вказують, чому вони можуть протидіяти. У педагогіці принцип „не нашкодь” не став першорядною визначальною управлінською заповіддю. Треба говорити не лише про нові інформаційні технології, а й про їх відповідність психозберігаючим ознакам.

Отже, нам необхідно відповісти практичними справами на запитання: **„Чи варто примушувати середньостатистичного учня вивчати все в повному обсязі?”**

Обов'язковість вивчати кожною дитиною всі предмети навчального плану без урахування її індивідуальних особливостей, здібностей та обдарувань – це насилля.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА МОДЕЛЬ сучасної здоров'язберігаючої школи

1. Реалізація в навчально-виховному процесі ідей особистісно орієнтованого навчання і виховання, які зберігають неповторність, унікальність дитини, повинна будуватися на засадах збереження її гідності, партнерства, нової педагогічної етики.
2. Зосередженість на потребах особистісного розвитку і виховання учнів вимагає проектування організації навчально-виховного процесу, його змісту, методики на принципах природовідповідності, індивідуалізації, що передбачає глибоке знання і врахування вікових та ін-

дивідуальних особливостей дітей, прогнозування потреб їхнього розвитку.

3. Кардинальний перегляд змісту й обсягу навчального матеріалу в бік його оптимізації (спрощення) з метою виключення з підручників складного і дріб'язкового фактологічного матеріалу з розрахунку на сприйняття його середньостатистичним учнем.
4. Визначення обов'язкового мінімуму навчальних предметів та способу його представлення, зокрема інтеграції як міждисциплінарної, так і блочної в межах одного предмету.
5. Скорочення тижневого навчального навантаження учнів до чотирьох уроків розумової діяльності. Запровадження щоденного уроку фізичної культури, решта – предмети естетично-духовного і культурного виховання.
6. Подолання педагогічного насилля у його широкому розумінні: припинення, грубості, створення ситуації страху, стресу, безвиході.
7. Надання дитині і її батькам певної свободи у виборі темпу та об'єму занять, починаючи з 7-го класу, свободи вибору навчальних предметів, враховуючи інтереси і природні обдарування дитини.
8. Створення для обдарованих і талановитих дітей, які обирають певний предмет або цикл предметів щодо вивчення їх у поглибленому варіанті, спеціалізованих класів із поглибленим вивченням певних предметів або циклу предметів у межах школи.
9. Визначення оптимального переліку обов'язкових предметів для всіх учнів основної і старшої школи, а саме:
 - українська мова та література;
 - російська мова та світова література для шкіл з російською мовою навчання або мовами інших національних меншин;
 - іноземна мова;
 - математика;
 - історія України;

- інформатика;
 - географія;
 - фізична культура.
10. Визначення на законодавчому державному рівні офіційного статусу документів про закінчення основної та старшої школи з довільною кількістю навчальних предметів та обов'язковим визнанням цих документів у ВНЗ України.
 11. Значне посилення медичної служби у навчальних закладах, її матеріально-профілактичної бази та професійного кадрового забезпечення.
 12. Кардинальне підвищення бюджетного фінансування для розширення мережі позакласної та позашкільної виховної роботи: виділення, як мінімум, 10 ставок керівників гуртків та покращення матеріальної бази цієї мережі.
 13. Підвищення, у відповідності до чинного законодавства, оплати праці вчителів та зменшення тижневого педагогічного навантаження.
 14. Запровадження на державному рівні контрактної основи педагогічної діяльності всіх вчителів та педагогічних працівників, що підвищить відповідальність та якість їх роботи.
 15. Запровадження валеологічного навчання і виховання на обов'язковому рівні. Поповнення шкільного штату психологами, соціологами, валеологами, логопедами.
 16. У зв'язку зі збільшенням тижневого навчального навантаження з фізичної культури до 5-ти годин, на державному рівні запровадити особливі стимулюючі умови (зарплата, додаткова оплата тощо) для залучення в школи педагогів-професіоналів з фізичного виховання.
 17. Запровадження в навчальному закладі режиму єдиного щоденного нормативу рухової активності учнів з метою зняття статичних перевантажень. Істотних змін потребує теоретичне і практичне застосування

нового підходу до організації фізичного виховання з урахуванням вікових, індивідуальних і статевих особливостей учнів.

18. Покращення якості та доступності шкільного харчування, його вітамінізації та асортименту.

Пропонується два концептуальні варіанти здоров'язберігаючої школи:

I. Розвантажити навчальні програми робочих навчальних класів для загальної середньої школи шляхом їх спрощення і зменшення тижневого навчального навантаження таких предметів, як фізика, хімія, біологія, історія, географія з тим, щоб впровадити в навчальні плани по 5 годин фізичного виховання на тиждень (щоденно по 1 годині) та збільшити години для циклу предметів естетично-духовного і культурологічного виховання.

Запровадження в навчально-виховний процес щоденного уроку фізичної культури дасть змогу підняти фізкультурно-оздоровчу роботу і формування у дітей здорового способу життя на системному рівні.

II. Надати можливість батькам та учням вільного вибору навчальних предметів, починаючи з 7 класу, окрім обов'язкових, а саме:

- українська мова і література (або мова навчання);
- російська мова і література та світова література для шкіл з російською мовою навчання або мови інших національних меншин;
- математика;
- історія України;
- іноземна мова;
- фізкультура.

Разом із тим ліквідувати середній бал атестата та обов'язковий перелік всіх предметів навчального плану для занесення їх у свідоцтво та атестат про закінчення навчання.

На державному законодавчому рівні надати чинності вищезазначеним документам про освіту незалежно від кількості предметів, окрім обов'язкових.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України „Про загальну середню освіту” від 13 травня № 651 – XIV.
2. Закон України „Про охорону дитинства” від 4 квітня 2011 р. № 2402 – III.
3. Кузнєцова В.П. Проблеми фізичного та психологічного здоров'я в школярів / В.П. Кузнєцова // Управління школою. – 2011. – № 19 – 21. – С. 45 – 47.
4. Лосюк П. Програма школи розрахована на професора / П. Лосюк // Освіта України. – 1997. – № 7. – С. 5.
5. Максименко С. Учбове навантаження і збереження здоров'я школярів / С. Максименко // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2002. – № 4. – С. 19 – 21.
6. Педагогічні технології / За ред. О. М. Пехоти. – К.: АСК. – С. 17.
7. Савченко О. Реформування шкільної освіти і реалізація її оздоровчої функції / О. Савченко // Директор школи. – 2001. – № 37. – С. 5 – 6.
8. Савченко О. Реалізація оздоровчої функції шкільної освіти / О. Савченко // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2002. – № 4. – С. 11 – 12; 16 – 17.
9. Управления качеством образования. / За ред. М. М. Поташица. – М. : Пед. Общество России. – 2000. – С. 67.
10. Федорєць М.О. Зниження здоров'явитратності і валеологічне виховання у школі / М.О. Федорєць // Управління школою. – 2009. – № 26. – С. 10 – 16.

Иван Олейник

Концептуальные основы современной здоровьесберегающей школы

Основная идея реформирования школы – умная разгрузка учеников, уменьшение объема учебного материала, способов его представления, в частности интеграции как междисциплиновой, так и блочной в границах совместимых предметов. Современное и перспективное понимание качества образования предусматривает, что она определяется не только количеством и качеством знаний, но и качеством личностного, психического, физического, гражданского развития поколения.

Ключевые слова: учебный материал, природные способности, личностное развитие, здоровьесберегающие основы, здоровый образ жизни.

Ivan Oliynyk

Conceptual Background of the Contemporary Health-Preserving School

The main idea of the general secondary institution is in smart decreasing the amount of the study material for the pupils and ways of its teaching. In particular it refers to the interdisciplinary integration in teaching in the specially arranged system within the frames of the neighboring subjects. Contemporary understanding of education quality is that it is defined by the quality as well as by the quantity of the personal, psychological, physical and civil development of the young generation.

Key Words: teaching material, natural abilities, personal contribution, health-preserving background, healthy way of life.

Педагогіка
ШКОЛИ

ПИТНИЙ РЕЖИМ – ОСНОВА ЗДОРОВ'Я ШКОЛЯРА

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПРАЦІВНИКІВ СИСТЕМИ ОСВІТИ

УДК 613.3 :
613.955

Автор статті звертає увагу на роль питної води для організму дитини, її вплив на здоров'я кожної людини. Розглянуто проблему питної води в навчальних закладах, де повинен бути грамотно організований питний режим, який допоможе нормалізувати водний баланс організму дитини. Висвітлено шляхи забезпечення школярів питною водою, засоби контролю за якістю води в навчальних закладах.

Ключові слова: питна вода, екологія, питний режим, питний фонтанчик, якість питної води.

Турбота про здоров'я – це найважливіша праця вихователя.

Від життєрадості, бадьорості дітей залежить їх духовне життя, світогляд, розумовий розвиток, міцність знань і віра в свої сили

В.А. Сухомлинський

**Михайло
КУРИК**

Директор Українського інституту екології людини, доктор фізико-математичних наук

ПИТНА ВОДА І ОРГАНІЗМ ДИТИНИ

З часу зародження дитини в лоні матері дитячий організм постійно потребує води. Вагітна жінка повинна пити води значно більше, ніж звичайна, а по своїх фізико-хімічних, біоенергоінформаційних властивостях вода максимально має відповідати звичайній, внутрішньоклітинній воді організму дитини. З урахуванням швидкості, з якою відбувається розподіл клітин плоду в перші місяці вагітності, вважається, що для нормального розвитку зародка

вагітній потрібно збільшити вживання води як мінімум наполовину. Кожна клітина нового організму повинна бути насичена зв'язаною водою, яка формує живий організм. З перших днів життя дитина потребує правильного питного режиму.

Організм дитини, який росте, постійно потребує питної води, інакше він не зможе нормально розвиватись. Для прикладу – сучасні школярі виглядають в основному в'ялими, швидко стомлюються при невеликих фізичних і розумових навантаженнях. Це перш за все свідчить про недостатнє водопостачання до клітин мозку.

Для дошкільників і школярів питна вода повинна бути природною, екологічно

чистою, містити збалансований склад основних мікро- і макроелементів, і головне – повинна мати високу природну біоенергетику. Коли дитина знаходиться в стадії активного росту і до того всього ще й активно займається спортом, вживання найвищої чи високої якості природної, біоенергоінформаційної питної води є вкрай необхідним (див. „Екологічний паспорт якості питної води”).

Дослідження педіатрів останніх років свідчать про те, що половина дітей молодших п'яти років вживають воду із водопровідного крану, в результаті чого вони мають проблеми із шлунково-кишковим трактом, функціональною активністю нирок та печінки.

Батькам, педіатрам, вихователям, вчителям слід пам'ятати, що організм дитини значно чутливіший до нездорового довкілля, ніж організм дорослої людини.

Дитинство – це найактивніша пора розвитку дитини в усіх напрямках. Процес розвитку дитячого організму особливо бурхливо протікає в шкільний період. Діти ніколи не сидять на місці, даючи цьому нудному заняттю активні ігри. Неперервна біганина коридорами школи, по шкільному підвір'ї створюють додаткові навантаження на молодий організм, що в свою чергу викликає втрату сил, які необхідно відновлювати.

Тому в навчальних закладах повинен бути грамотно організований питний режим, який допоможе дітям вживати стільки води, скільки їм необхідно.

Загальноосвітня функція школи сьогодні залишається основним аспектом її діяльності, важливим фактором в оцінці ступеню та якості навчання стає стан здоров'я школяра. Завдання загальноосвітнього закладу – це ефективне використання всіх резервів закладу на збереження і зміцнення здоров'я дітей і вчителів. В середньому до 40-50 відсотків негативних впливів, які погіршують здоров'я школярів, пов'язано зі школою.

Сьогодні навчальний заклад в країні повинен бути нового типу – еколого-здоров'язберігаючого (див. концепцію „Екологія здоров'я і інтелекту” в наступному числі журналу).

ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ШКОЛЯРІВ ПИТНОЮ ВОДОЮ

Згідно правил Сан Пін-2.4.2.1178-02 „Гігієнічні вимоги до умов навчання в загальноосвітніх закладах”, та ДСан Пін 2.2.4-171-10”, а також Закону України №3933-VI від 20.04.2011 р. „Про внесення змін до Закону України Про загально державну програму „Питна вода України на 2006-2020 р.р.”, керівники загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, гімназій повинні забезпечувати суворе виконання санітарних норм, звертаючи увагу на питний режим, організацію харчування та по можливості організацію в навчальному закладі екологічного оздоровлення дітей (МОН МС України, лист №1/9-592 від 04.08.2011 р. „Екологія довкілля і здоров'я дітей”).

Правильна організація питного режиму в школі, поза шкільними обідами, – це запорука збереження здоров'я і високого інтелектуального потенціалу школяра.

Реалії сьогодення такі, що є кілька методик забезпечення школярів питною водою.

В сільських школах, в школах, де немає централізованого водопостачання, залишається давній спосіб забезпечення дітей водою – це бачок із кип'яченою водою, де за допомогою кружечки дитина, при бажанні, може випити води.

Найбільш цивілізований спосіб забезпечення питною водою режиму школярів – це привозна, фасована

вода в кулерах. Саме кулери з очищеною привізною водою широко застосовуються сьогодні. Проте не кожна школа може собі це дозволити.

Питні фонтанчики. Як свідчить сьогодні світова практика, найоптимальнішим варіантом для забезпечення школярів питною водою є використання питних фонтанчиків. Це дозволяє вирішити проблему якісного водопостачання при мінімальних затратах.

Питний фонтанчик представляє собою невелику металеву шафу із вбудованою системою доочистки (фільтрації) води.

Сьогодні в Росії є фірми, які випускають кілька типів фонтанчиків із системою очистки: кількоступеневою і без такої системи очистки. Ці фонтанчики виготовляються так, щоб їх можна було підводити до водопровідної мережі.

В Україні перші фонтанчики, які розробила і впровадила фірма „НІМЕКС”, з’явилися раніше, ніж в Росії. Вперше, завдяки фінансовій підтримці Київської міськкадіміністрації і зокрема мера столиці, яким до 2004 року був О.О. Омельченко, при сприянні ГУОН столиці, в кожній школі були встановлені такі фонтанчики, які мали назву „Чиста хвиля”. Таким чином було продемонстровано, що шлях забезпечення дітей якісною питною водою в школах через фонтанчики є вирішенням проблеми питного режиму школяра. Коли учень має бажання пити воду, він підходить до фонтанчика, натискає на спеціальну педаль і без стаканчиків п’є воду. Фонтанчики „Чиста хвиля” безпосередньо підводяться до водопровідного крану в доступному для учнів місці, яке відповідає вимогам санітарії та мікробіології. Але, на жаль, фонтанчики, вірніше фільтри (картриджі) в них мають обмежений ресурс роботи і через певний час, до півроку, року, експлуатації потребують своєї заміни. Оскільки не було передбачено кошти на реанімацію чи заміну картриджів, практично всі фонтанчики перестали

працювати. Безумовно, їх у школах столиці необхідно відновити.

Спеціалісти, які впроваджують фонтанчики в школах Росії, прорахували економічну ефективність роботи фонтанчиків (різних) порівняно із платною водою, яка в школах забезпечується за допомогою кулерів. Їх дані такі, що окупність фонтанчиків в порівнянні із кулерами складає 3,5–4 місяці, а ефективність використання коштів на питну воду за рік в 3,5 разів, а за 2 роки – 35 разів.

У всякому разі досвід Росії і в меншій мірі шкіл м. Києва щодо забезпечення навчальних закладів України якісною питною водою за допомогою фонтанчиків в дитячих садках, школах гарантує безперебійне постачання якісної питної води навіть для найменших дітей за рахунок безпечної конструкції і високої надійності виконання.

Забезпечення навчальних закладів фонтанчиками дозволить зекономити на вартості очистки води, дасть можливість учням навчальних закладів вживати питну воду високої якості і створити сприятливі умови для покращення здоров’я, а також дозволить контролювати якість і кількість витрат питної води.

ІНШІ МОЖЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІТЕЙ ЯКІСНОЮ ВОДОЮ

Сьогодні в результаті спільних досліджень спеціалістів „НІМЕКС” і „Карпатія” (м. Житомир, фірма співпрацює із південно-корейськими вченими щодо впровадження установок „ТАРАМА”) можна говорити про співставлення ефективності впровадження цих двох установок в кожному конкретному випадку.

Крім вищезначених методик, школи, садочки можуть забезпечуватись фасованими питними водами або бутильованими, тими, які є сьогодні на ринку фасованих вод в Україні. У даному випадку все визначається коштами, які можуть витратити батьки дітей на централізовані поставки фа-

сованої води в начальних закладах.

Користь для здоров'я учнів від щоденного, навіть одноразового вживання 150-200 мл якісної питної води (5 днів із семи в тиждень), в середньому забезпечує стабільно в 2 рази покращення здоров'я учнів.

КОНТРОЛЬ ЯКОСТІ ПИТНОЇ ВОДИ

Інститут екології людини разом із Інститутом фізики НАН України (відділ молекулярної фотоелектроніки) розробив експресні методи контролю якості питної води (зразок такого паспорту якості див. у наступному номері журналу).

При організації в рамках міської Програми нового навчального закладу еколого-здоров'язберігаючого типу „Екологія здоров'я і інтелекту” Інститут екології людини може взяти на себе зобов'язання періодично контролювати якість питної води фонтанчиків, в першу чергу в базових навчальних закладах міста (*читайте про це більш докладніше у наступному номері журналу*).

ЛІТЕРАТУРА

1. Голубева Н. Г., Курик М. В. Основы биоэнергoinформационной медицины / Учебное пособие МОН Украины от 20.05.2007 г. №1. 4/18-1-814). Інститут екології людини. — Київ: АДЕФ-Україна, 2007. — 192 с.
2. Лізун Н. М., Микусевич В. Я., Курик М. В., Слободян О. В. Питна вода „Прозора”. Український інститут екології людини. — Київ: АДЕФ-Україна, 2010. — 76с.
3. Курик М. В., Марценюк Л. С. Физические основы жизни. — Lambert Academic Publishing, 2012. — 150с.

Михаил Курик

Питьевой режим — основа здоровья школьника. Методические рекомендации для работников системы образования

Автор статьи обращает внимание на роль питьевой воды для организма ребенка, ее влияние на здоровье каждого человека. Рассмотрена проблема питьевой воды в учебных заведениях, где должен быть грамотно организован питьевой режим, который поможет нормализовать водный баланс организма ребенка. Рассмотрены пути обеспечения школьников питьевой водой, средства контроля по качеству воды в учебных заведениях.

Ключевые слова: питьевая вода, экология, питьевой режим, питьевой фонтанчик, качество питьевой воды.

Mykhailo Kuryk

Water Schedule as a Background for the Pupil's Health. Methodological Recommendations for the Educators

The role of the potable water for the child's body and its influence on all the people is described in the article. The problem of the potable water in the educational institutions is revealed. Well-organized water schedule proves to help children in consuming as much water as they need. The ways of providing the schoolchildren with potable water, the means of realizing control over the water quality in the educational institutions are described in the article.

Key Words: potable water, ecology, water schedule, water fountain, potable water quality.

НАТУРАЛЬНІ СОКИ: НАТУРАЛЬНІ ЧИ ВСЕ-ТАКИ „ХІМІЯ”

З настанням зимового періоду і холодів зростає попит на „корисні продукти”, що містять вітаміни, мікроелементи та інші необхідні поживні речовини. Особливо ними хочеться нагодувати дітей, щоб зміцнити їх імунітет і як наслідок – убезпечити від можливих простудних захворювань.

У першу чергу вибір падає на соки, адже саме вони містять все корисне в концентрованому вигляді. Але зразу ж виникає питання: а чи можна довіряти сучасним сокам? Чи можуть вони принести користь, якщо виготовляються з „порошку”, містять фарбники, ароматизатори, консерванти й іншу „хімію”?

Для того, щоб розібратися в цьому питанні, редакція журналу підготувала серію публікацій.

З погляду споживачів, соки, а також напої, до складу яких входять соки, можна розділити на сім видів (див. вріз на С. 83).

Розглянемо технологію виробництва соків більш детально.

Соки прямого віджиму (або натуральні соки промислового виготовлення) виробляють безпосередньо з фруктів або овочів в період збору врожаю. Сезон збору і переробки врожаю триває залежно від виду фруктів і географічного регіону від 20 і більше днів. Так, наприклад, апельсини, з яких одержують найбільш популярний у всьому світі натуральний апельсиновий сік прямого віджиму (міжнародне позначення „Nfc” – „Not

from Concentrate”/”Не з концентрату”), збирають у Бразилії в січні-березні, а потім після місячної перерви – в травні-грудні, в Аргентині – в травні-грудні, на Кубі – в січні-червні, в США (Флорида) – в січні-серпні, потім в листопаді-грудні, в Іспанії – в січні-травні, потім в грудні, в Ізраїлі – в січні-червні, потім в грудні.

Для отримання соку зібрані фрукти або овочі в свіжому вигляді доставляють на переробне підприємство. Для переробки сировини застосовують різні технології, які складаються з декількох процесів – приймання, миття та інспекції свіжих фруктів (овочів), подрібнення сировини, власне отримання соку механічним способом (напри-

клад, за допомогою пресів різних конструкцій).

Залежно від виду фруктів (овочів) технології соків прямого віджиму можуть відрізнятися в деталях, але головною об'єднуючою особливістю цих технологій є застосування мінімальної кількості промислових процесів, що дозволяє повністю зберегти в кінцевому продукті – соку прямого віджиму – корисні властивості фруктів і овочів. Соки прямого віджиму пастеризують тільки один раз, тоді як **відновлені соки** в процесі їх виготовлення піддаються неодноразовій тепловій обробці (кілька разів при виготовленні концентрованої сировини, потім повторно при відновленні). Слід згадати, що окрема асортиментна група соків прямого віджиму – **охолоджені соки** – не піддається пастеризації взагалі або пастеризується один раз в так званих „м'яких умовах”, потім охолоджується і в охолодженому стані поставляється в роздрібну торговельну мережу. Термін придатності охолоджених соків прямого віджиму, як правило, не перевищує одного місяця.

Таким чином, *сучасні технології виготовлення і зберігання соків* (див. вріз на С. 84) – і соків прямого віджиму, і відновлених соків, і концентратів, а також виготовлених на їх основі нектарів – *не передбачають наявності в них сторонніх, ненатуральних, отриманих*

ЯКИМ МОЖЕ БУТИ СІК

Свіжовіджати (Fresh) сік. Сік, який виготовляють у присутності споживачів за допомогою ручної або механічної обробки плодів або інших частин рослин.

Сік прямого віджиму (100% натуральний сік). Це сік, виготовлений з доброякісних, стиглих фруктів і овочів, що пройшов пастеризацію і розлитий в асептичні пакети або скляну тару. До такого соку ніщо більше не додається. Вітчизняні соки можуть бути натуральними, якщо вони виготовлені з місцевих овочів-фруктів: яблук, груш, винограду і т.ін.

Концентрований сік (концентрат). Це натуральний згущений сік, вироблений шляхом фізичного видавлення з соку прямого віджиму частини води в цілях збільшення вмісту розчинних сухих речовин не менше, ніж в два рази по відношенню до початкового соку прямого віджиму. В концентрований сік можуть бути додані концентровані натуральні ароматоутворюючі речовини, вироблені з одноіменного соку або з одноіменних фруктів або овочів.

Відновлений сік (100% сік). Це сік, виготовлений з концентрованого соку і питної води. В таких соках, згідно чинного законодавства, не повинні міститися консерванти, фарбники, ароматизатори і підсолоджувачі.

Нектар – рідкий харчовий продукт, виготовлений з концентрованого соку (пюре), питної води з додаванням або без додавання одноіменних натуральних ароматоутворюючих речовин. При цьому частка концентрованого соку (пюре) повинна складати залежно від виду фруктів або овочів не менше 20-50 % загального об'єму. Окрім води, в нектарі можуть міститися цукор, натуральні підкислювачі (наприклад, лимонна кислота), антиокислювачі (аскорбінова кислота), м'якоть фруктів і овочів, клітини цитрусових фруктів. До нектару не можуть додаватися консерванти, ароматизатори і підсолоджувачі. Як правило, нектари роблять з тих фруктів або овочів, концентрований сік яких неможливо використовувати для приготування соку через дуже солодкий або кислий смак (наприклад, вишня, смородина, гранат) або через густу консистенцію (наприклад, банани, персики).

Соковмісний напій – рідкий харчовий продукт, що виготовляється шляхом змішування соку (соків) і/або пюре, концентрованого соку (пюре) і питної води за умови, що частка соку (пюре) складає не менше 10 % (якщо напій, до вмісту якого входить сік, виготовлений з соку лимона або лайма, то частка концентрованого соку повинна бути не менше 5 %). В асортименті таких напоїв представлена найбільша кількість напоїв з традиційних і екзотичних фруктів: ожини, малини, кавтуса, лайма та ін. До складу соковмісних напоїв можуть входити ненатуральні ароматизатори та консерванти.

Морс – рідкий харчовий продукт – традиційний російський національний напій. Промисловий морс виготовляють із суміші соку ягід (ягідного пюре), питної води, цукру (або меду) за умови, що мінімальна частка концентрованого соку складає не менше 15 % від загального об'єму. Замість води в морсах допустиме використання водного екстракту ягід, які були використані для виробництва соку або пюре.

Іноді на упаковці соку можна зустріти маркіровку „УНТ”. Так позначають ультрапастеризацію – вид термічної обробки, яка подовжує термін придатності продуктів. Такі соки зберігаються довше звичайних, але в них менше поживних речовин.

шляхом хімічного синтезу речовин.

В Україні діє ДСТУ 41506:2003 на соки, нектари і напої сокові, згідно якому напівфабрикати, консервовані сорбиною кислотою, штучні ароматизатори, фарбники і консерванти використовують тільки для виготовлення напоїв, а не натуральних і відновлених соків. Тобто в соках ані фарбників, ані консервантів бути не повинно.

Тому *широко поширена думка, що соки, що пакуються, виготовляють „з порошку”, є помилковою.*

Але шкідливі для здоров'я речовини все ж

такі можуть потрапити в сік в процесі їх виробництва. Так, наприклад, для отримання **освітлених соків** застосовують методику видалення дрібнодисперсних частинок і поліпшення товарного вигляду. Залежно від конкретних технологічних умов, як правило, використовують фізичні (проціджування, відстоювання і сепарація або розділення), біохімічні (обробка ферментами) і фізико-хімічні (обробка бентонітом, органічними або, рідше, синтетичними флокулянтами, наприклад, поліетиленоксидом і поліакриламідом; миттевий підігрів і інші) способи освітлення фруктових соків.

В результаті реакцій дегідратації та термічної дегідратації вуглеводів при переробці соковитої рослинної сировини утворюється гідроксиметилфурфурол (*токсична речовина*) і його наявність та кількість є показником безпечності продукту. Тому перевірити, чи містяться в конкретному продукті ненатуральні та/або шкідливі для здоров'я речовини, можна лише шляхом проведення лабораторних аналізів.

Наскільки виробники соків дотримуються вимог чинного законодавства, наскільки їх продукція якісна, а також наскільки написи на упаковках соків відповідають їх вмісту — читайте в наступному номері нашого журналу.

Асептична упаковка вважається найкращою для соку

ЗБЕРІГАННЯ Й УПАКОВКА СОКІВ

У разі високих урожаїв переробне підприємство може не упаковувати весь сік прямого віджиму, а поміщати його на зберігання в стерильні ємкості великого об'єму (від 10 000 і більше літрів). Сік зберігається при зниженій температурі (не вище 10°C) в атмосфері інертного газу — азоту. В таких умовах сік прямого віджиму не втрачає якості і зберігає всі корисні властивості протягом декількох місяців (до початку наступного сезону збору врожаю).

За іншою технологією сік прямого віджиму, отриманий під час сезону збору врожаю, зберігається при низьких температурах (не вище -20°C) в замороженому вигляді. В такому стані він може поставитися, наприклад, на інше підприємство, розташоване в іншому регіоні, яке здійснить розлив цього соку в споживацьку тару після його розморожування за спеціальною технологією. Тому немає нічого дивного в тому, що у продажу дуже часто можна зустріти, наприклад, яблучний, гранатовий або інший сік із субтропічних фруктів, виготовлений в січні-березні в одному регіоні, а упакований у споживацьку тару за межами регіону вирощування даної сировини набагато пізніше виготовлення.

Для розливу соків прямого віджиму найбільшого розповсюдження отримала скляна тара, а також асептичні пакети, які вважаються найкращим пакувальним матеріалом, що зберігає якість, корисні властивості і забезпечує безпеку продукції протягом довгого часу.

СОКИ СВІЖІ ТА ПАКЕТОВАНІ: „ЗА” і „ПРОТИ”

Які соки корисніші для здоров'я? Яким надати перевагу?

На перший погляд відповідь на питання очевидна: звичайно, свіжовіджатий сік більш корисний, адже він містить всі вітаміни й усі поживні речовини фрукта або овочу, „натуральність” якого не викликає сумніву. Але все частіше преса, телебачення, наукові й популярні публікації спростовують цю очевидність й закликають користувачів соків до пильності й обережності щодо їх вживання. Виявляється, не все так просто й однозначно! Мета цієї статті – розібратися в цьому питанні.

У попередній статті ми розглянули технологію виробництва і зберігання пакетованих натуральних соків прямого віджиму. Так, вони дійсно натуральні, зі справжніх фруктів і овочів. Але те ж саме можна сказати і про концентровані й відновлені соки. Наприклад, з 1000 кг апельсинів отримують 100 кг концентрованого соку. Для одержання 1340 кг яблучного концентрованого соку використовують 10 тонн яблук. Ароматоутворюючі речовини, що використовуються при виготовленні концентрату, одержують теж у 100% натуральний спосіб – шляхом їх збору при кипінні соку в процесі концентрації. Відповідно до діючої на сьогодні термінології виключено термін „сік з цукром”. Якщо до фруктового соку додають цукор, то такий продукт позначають як нектар.

Але **чим концентровані й відновлені соки можуть бути кращими за свіжовіджаті**, які характеризуються більш високими органолептич-

ними властивостями (смаком, ароматом) і, у ряді випадків, більш високою вітамінною цінністю, ніж консервовані соки.

Проте, враховуючи несприятливу екологічну ситуацію в країні, не можна виключити, що плоди й овочі, з яких виготовляють соки в домашніх умовах, виявляться незабрудненими важкими металами, пестицидами, нітратами, радіонуклідами й іншими контамінантами. Крім того, недостатньо висока санітарна культура населення зумовлює значний ризик забруднення соків, у тому числі й мікробного характеру, в ході їх приготування в домашніх умовах – і тим самим ризик розвитку харчових отруень і кишкових інфекцій при прийомі таких соків невідворотний. У зв'язку з цим, у результаті проведених досліджень, для годування дітей першого року життя фахівці рекомендують використовувати соки саме промислового виробництва [1].

Крім того, в частину пакетованих соків додають

Ольга
Виговська

СОКИ ФРЕШ: будьте обережні!

Кислі свіжовіджаті соки – апельсиновий та яблучний – можуть викликати дискомфорт і загострювати хронічні захворювання шлунку і дванадцятипалої кишки, посилювати болі, провокувати появу печії. Слід негайно виключити сік при отруєнні, загостренні гастриту, холецистити, панкреатиту, виразці. Якщо у пацієнта знайшли каміння в жовчному міхурі, то йому належить бути дуже обережним, адже свіжовіджятий сік може спровокувати їх небажаний рух.

Навіть ліки за умови передозування можуть стати отрутою. Так відбувається і у випадку зі свіжовіджатыми соками: передозування певного виду соку може супроводжуватися негативними наслідками для здоров'я. Отже, з соками фреш потрібно бути дуже обережним!

Правила вживання соків-фреш:

1. Починати пити овочеві соки потрібно з обережністю і в невеликих кількостях – не більше 50 мл, а буряковий сік по столовій ложці. Поступово порція збільшується, але наскільки – залежить від виду соку. Наприклад, бурякового соку пити більше 100 мл не рекомендується.
2. Пити соки потрібно в першій половині дня, за годину до їжі. Якщо ж вживання свіжовіджатых соків сумістити з їжею, то ефект від них буде мінімальний.
3. Сильно концентровані соки бажано розбавляти водою, щоб зменшити їх кислотність, це необхідно для соків таких кислих плодів, як грейпфрут, яблуко, апельсин. При цьому в напої з червоних, жовтих і оранжевих овочів потрібно додати 50 г рослинного масла (або заїсти сік чимось жирним) – тільки так каротин, що міститься в них, засвоїться. Решту свіжовіджатых соків потрібно розбавляти яблучним соком в пропорції 1:2 (на одну частину овочевого соку дві частини яблучного).
4. Соки пийте відразу після приготування (якщо немає інших рекомендацій) – через зіткнення з повітрям корисні речовини швидко руйнуються.
5. Обов'язково використовуйте соломинку, щоб зменшити контакт із зубами.
6. Ніколи не чистіть зуби відразу після прийому соків-фреш – емаль розм'якшується і змивається із зубів разом з пастою, внаслідок чого зуби стають крихкими.
7. Для дітей доза свіжовіджатыого соку повинна бути обмежена одним стаканом на день.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамова Т.В. Соки в питанні дітей раннього вікста / Т.В. Абрамова, И. Я. Конь // Лечасий врач. – [Електронний ресурс] – <http://www.lvach.ru/2012/09/15435530/>
2. Angeles-Agdeppa I., Magsadia Z. R., Capanzana M. V. Fortified juice drink improved iron and zinc status schoolchildren // Asia Pac J Clin Nutr. 2011; 20 (4): 535–543.
3. Monarrez-Espino J., Lopez-Alarcon M., Greiner T. Randomized placebo-controlled trial guava juice as a source ascorbic acid to reduce iron deficiency in Tarahumara indigenous schoolchildren northern Mexico // J Am Coll Nutr. 2011, Jun; 30 (3): 191–200.

залізо у вигляді сульфату. Використання соків, збагачених на залізо, може сприяти профілактиці залізодефіцитної анемії у дітей. Такий висновок узгоджується з наявними науковими даними про те, що соки, збагачені на Fe, Zn та вітаміни А і С, знижують поширеність анемії у дітей шкільного віку [2, 3].

Вміст інших мінеральних речовин і мікроелементів в соках відносно невеликий. Що стосується вмісту вітамінів, то їх рівень в незбагачених консервованих плодоовочевих соках украї невеликий і соки, всупереч існуючим уявленням, як правило, не можуть служити важливим джерелом вітамінів для дітей, забезпечуючи не більше 2–5% від добової потреби дітей в цих нутрієнтах. Винятком проте є морквяний і, меншою мірою, абрикосовий, персиковий, гарбузовий соки, що служать важливим додатковим джерелом бета-каротину (провітаміну А), що перетворюється в організмі у вітамін А. Серед пакетованих соків і нектарів зустрічаються також окремі соки, що збагачені цілим рядом вітамінів: С, В1, В2, В6, бета-каротином, фоліевою і пантотеновою кислотою [1].

Що ж до соків-фреш, тут теж є над чим поміркувати.

Перш ніж починати пити овочеві фреші, варто проконсультуватися з лікарем, адже ці напої дуже активні і при безладному прийомі можуть нашкодити (див. вріз).

Отже, і свіжовіджаты (фреш), і пакетовані соки мають свої переваги.

Загалом при дотриманні рекомендацій і уважному ставленні до себе вживання соків приносить велику користь.

Пийте на здоров'я!

УПРАВЛІННЯ ШКОЛОЮ

Освіта є джерелом діалогу та взаєморозуміння і повинна служити вирішенню глобальних цілей людства та розрядженню напруженості в конфліктних регіонах.

Євген Суліма,
Перший заступник Міністра освіти і науки,
молоді та спорту України

Міжнародна спільнота визнає освіту дієвим і впливовим засобом поліпшення умов співжиття людства на планеті „Земля”. Серед заходів цього року є й такий: „Порятунок Чорного моря через освіту – міжнародні зусилля під егідою ПРООН”.

Коли ж через освіту спроможемося побудувати власну державу – Україну? Є два варіанти: коли міжнародна спільнота зажадає цього або коли шкільні керівники визнають це своїм першочерговим завданням!

Управління
школою

УДК 167.2 :
37.014.6 : 005.6

ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ АНАЛІТИКО-ЕКСПЕРТНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ У СФЕРІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ РЕГІОНУ

Розкрито сутність і структуру технологій управління, проаналізовано основні ознаки технологій та їх класифікації в освітньому менеджменті, розглянуто понятійний апарат технологічного підходу в сфері управління освітою, досліджено спільні та відмінні риси технологій управління аналітико-експертною діяльністю з іншими технологіями, розроблено класифікацію цих технологій та критерії їх ефективності.

Ключові слова: технології, управлінські технології, технології управління аналітико-експертною діяльністю.

**Оксана
БОДНАР**

Завідувач кафедри методики викладання навчальних предметів та освітнього менеджменту Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, кандидат педагогічних наук

Постановка проблеми. Для ефективного управління будь-якою діяльністю у сфері суспільного виробництва потрібна розробка технологій діяльності і технологій управління цією діяльністю. Технологічний підхід приводить до структуризації відповідного виробничого процесу. Незважаючи на те, що управління освітою не містить ознак виробничого процесу, воно теж повинно бути технологічним, що підтверджують роботи Г.В. Єльникової, В.І. Маслової, В.С. Пікельної, Г.А. Дмитренка, В.І. Зверєвої, П.І. Третьякова, Т.І. Шамової та ін.

Розвиток таких оцінювальних технологій, як педагогічний аналіз, експертиза, моніторинг, маркетинг, аудит, зумовив появу аналітико-експертної діяльності як специфічного інтегрованого роду діяльності в управлінні загальноосвітніми навчальними закладами. Відтак постає проблема дослідження механізмів управління цією діяльністю. Актуальність тематики обумовлена також зростаючими вимогами до валідності аналітико-експертної інформації і потребою структуризації та оптимізації процесу управління нею через розробку відповідних технологій.

Мета статті: проаналізувати наукові здобутки щодо інтерпретацій технологій як інструменту управління, з'ясувати відмінності технологій управління аналітико-експертною діяльністю від інших технологій, розробити класифікацію технологій управління аналітико-експертною діяльністю та критерії їх ефективності у сфері шкільного менеджменту.

Виклад нового матеріалу. *Технологію управління аналітико-експертною діяльністю (АЕД) у сфері загальної середньої освіти* визначаємо як впорядковану послідовність дій щодо використання засобів та інструментів впливу на АЕД, що ґрунтуються на відповідних знаннях з предметної сфери освітнього менеджменту з метою приведення АЕД до заданих параметрів функціонування і окреслених перспективних напрямків розвитку. Кожна технологія управління АЕД реалізується при наявності таких ресурсів: знання експертів-аналітиків, розроблені алгоритми аналізу та експертизи, апробовані методи обробки інформації за допомогою сучасних інформаційних технологій, сформовані бази даних про загальноосвітні навчальні заклади регіону тощо.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Поняття *технології* є емпірично зрозумілим усім керівникам освіти, оскільки воно пов'язане з поділом певного процесу управління на заплановані кроки (етапи, цикли, операції) з використанням знань та досвіду суб'єктів для оптимального розподілу ресурсів на шляху досягнення мети освітньої діяльності навчальних закладів.

На думку І.П. Підласого, „сучасна педагогічна теорія дозріла до технологічного підходу, визнає його доцільність і раціоналізм, не погоджуючись утім з механічним переносом ознак виробничої технології на школу”. У виробництві, зауважує дослідник, легше розробляти та оцінювати ефективність технології, тому що є такі вимірвальні параметри, як час, витрати, економія. Та технологія вважається успішною, при якій покращується хоча б один показник діяльності [7, 25-29].

До основних ознак технології відносять: стандартизацію, уніфікацію процесу, можливість його ефективного та економічного відтворення відповідно до заданих умов, окресленість кінцевих результатів, цілеспрямоване моделювання умов їх здійснення (І.М. Дичківська) [2, С.57]; динамізм, конкретність, матеріальна зумовленість, логічність, подільність, однозначність виконання (У. Явас) [11, С.50.]. Російський вчений Р.М. Феденеєва підкреслює, що суттєві властивості технологій (діагностичне цілепокладання, керованість, коректувальність, результативність) відповідають суттєвим властивостям діяльності (цілепокладання, перетворюючий характер, усвідомлений характер, предметність) [10].

У кожній технології передбачено інструменти управління, які пояснюються, як „сукупність важелів впливу суб'єкта управління на об'єкт, за допомогою яких суб'єкт може стимулювати до виконання управлінських команд”. Інструменти управління діляться на *економічні* (використання матеріальної зацікавленості працівників); *соціокультурні* (використання національних традицій і норм); *організаційні* (розподіл функцій, задач, прав, обов'язків, відповідальності); а також *формальні* (закріплені у нормативно-правових актах: оплата праці, премії, штрафи, санкції); *неформальні* (бесіди, подяки, традиції організації) [5].

Технологію управління розглядають як визначену сукупність оптимальних способів, засобів і етапів реалізації управлінського процесу, які неодмінно забезпечують запрограмований результат [3, С.123]; науковий опис способів управлінської діяльності, зокрема, формування управлінських рішень для досягнення загальних і конкретних цілей організації [9]; мистецтво організації і розподілу ресурсів, які гарантують досягнення результату поставленої цілі оптимальними еконо-

мічними методами, заснованими на алгоритмах дій і можливостях повторення [10].

Вчені по-різному визначають *структуру технології управління*. Г.В. Єльнікова досліджує такі елементи: розробку, прийняття та реалізацію управлінських рішень; раціональну організацію праці учасників процесу відповідно до закономірностей функціонування об'єкта управління з метою оптимізації досягнення запланованого результату [3, С. 62]. Д.А. Новіков вважає, що у кожній технології управління присутні такі етапи: *теоретичне дослідження освітнього середовища* (опис системи, побудова та аналіз моделі, задача синтезу управління, дослідженні стійкості рішень); *налаштування моделі* (ідентифікація освітнього середовища, імітаційне моделювання); *впровадження* (навчання управлінського персоналу, аналіз ефективності практичного використання технології) [6, С.44]. Л.М. Вашенко виділяє в технології управління нововведеннями чотири цикли: інформаційний, логіко-операціональний, організаційний та продуктивний, кожен з яких ділиться на етапи [1, С.180].

Розширилось розуміння *результату технологічного процесу*. Якщо раніше це був лише матеріальний об'єкт, то в даний час ним може бути також „послуга”. Інтенсивне впровадження інструментів технологій в освіті спричинило появу супровідних понять: *технологізація* (процес структуризації діяльності); *технологічність* (здатність управлінської діяльності проявлять властивості технології [10]; *технологічний процес* (система технологічних одиниць, зорієнтованих на конкретний результат [2, С. 69]). Ці поняття сьогодні все частіше стають самостійними об'єктами досліджень науковців. Наприклад, О.М. Касьянова вважає, що критеріями *технологічності* педагогічної експертизи є концептуальність, системність, логічність процесу, керованість, ефективність, відтворюваність, єдність змістової і процесуальної частин [4, С. 202]. Уміле використання технології забезпечує технологічну ефективність, яка тлумачиться Є.М. Павлютенковим як характеристика рівня реалізації основних функцій управління: інформаційно-аналітичної, мотиваційно-цільової, планово-прогностичної, організаційно-виконавчої, контрольної-діагностичної, регулюючої [8, С. 184].

Отже, в освітньому менеджменті *технології управління* достатньо досліджені: розглянуто сутність понять, виділено їх ознаки, з'ясовано структуру, розроблено класифікації. Дослідження технологій управління аналітико-експертною діяльністю у сфері освітнього менеджменту допоможе алгоритмізувати контрольні-оцінювальні процедури, підвищить валідність отриманої інформації, сприятиме довірі респондентів до педагогічного аналізу та освітньої експертизи, прискорить процес прийняття ефективних управлінських рішень на рівні навчального закладу.

Технології управління АЕД за суттю і характером мають спільні та відмінні риси з технологіями управління інтелектуальною діяльністю, технологіями управління пошуково-дослідницькою діяльністю та технологіями управління персоналом (табл. 1).

Технології управління АЕД можна розділити за такими ознаками: *технології управління суб'єктами; технології управління об'єктами; технології управління процесом АЕД*.

До найважливіших *технологій управління суб'єктами* відносимо такі: *планування кадрових потреб для аналітико-експертних процедур; відбору, оцінки, сертифікації експертів-аналітиків, оцінки вкладу кожного експерта*. Кожна з цих загальних технологій включає часткові технології, які, зокрема, представлені відповідними процедурами та алгоритмами, що дозволяє впорядкувати окремі дії та кроки з метою оптимізації інтелектуальних, моральних та матеріальних затрат при використанні трудової активності управлінського персоналу.

Технології управління об'єктами включають наступні: *управління знаннями; управління аналітико-експертними технологіями; управління*

Таблиця 1

СПІЛЬНІ ТА ВІДМІННІ РИСИ ТЕХНОЛОГІЙ УПРАВЛІННЯ АЕД З ІНШИМИ ТЕХНОЛОГІЯМИ

ТЕХНОЛОГІЇ	Спільні риси з технологіями управління АЕД	Відмінності
Управління інтелектуальною діяльністю	Управлінський вплив здійснюється з метою отримання інтелектуального продукту.	Інтелектуальна діяльність передбачає продукт, основним критерієм якого є новизна, за яким цей продукт є патентноздатним і є об'єктом інтелектуальної власності. АЕД виробляє продукт, в якому є елементи новизни, але він призначений для оприлюднення і суб'єкти не претендують на його власність. Тому в технології управління АЕД присутній такий крок, як оприлюднення результатів.
Управління пошуково-дослідницькою діяльністю	Використовується наукова методологія та науково-дослідницькі методи отримання та обробки інформації.	У технології управління АЕД відсутній етап щодо експериментальної перевірки отриманих якісних та кількісних даних. Пошуково-дослідницька діяльність відрізняється новизною постановки задач. В АЕД задачі часто повторюються.
Управління персоналом	Змістовими компонентами технологій є спрямованість на відбір, навчання, розвиток суб'єктів; спеціалізація і департаменталізація праці; згуртування колективу, забезпечення сприятливого мікроклімату.	Суб'єкти, які складають колектив в АЕД, не мають постійного статусу, тому етап «Відбір суб'єктів» присутній у кожному скалярному ланцюгу технології управління. Колектив освітньої організації працює, реалізуючи задачі, задекларовані у стандартах освіти і в місії навчального закладу. Однак для розв'язання цих задач існує безліч традиційних та інноваційних технологій, в які вчитель вносить свої елементи, адаптуючи їх до ситуації. Задачі АЕД формують органи управління освітою та громадськість. Експерти-аналітики дотримуються технології, запропонованої органами управління освітою, модифікуючи та адаптуючи її лише на стадії інтерпретації результатів.
Управління інноваційною діяльністю	Управління спрямоване на постійне оновлення педагогічного процесу шляхом застосування інновацій та залучення різного виду інвестицій з метою створення конкурентоспроможного освітнього середовища регіону. Джерелом виникнення інновацій є освітня практика.	Інновації у педагогічній та управлінській діяльності є науково обґрунтовані та апробовані на практиці. Технології управління АЕД передбачають використання інновацій не тільки в загальноприйнятому розумінні. Залежно від складності аналітико-експертної задачі та ситуації оцінювання експерти застосовують евристичні механізми експертного пізнання та аналізу, які не завжди мають наукове обґрунтування, бо експерт виступає як певна «розпізнавальна система».
Управління аналітичною інформаційною діяльністю	Технології орієнтують на створення та використання інформаційного продукту.	Технології управління АЕД не передбачають глибокого структурування інформаційних потоків, оскільки інформація інколи може мати лише одноразове застосування для прийняття якогось локального рішення. В технології управління АЕД відсутні етапи утилізації інформації. Тут вона або має багаторазове використання, або просто губиться серед інших інформаційних потоків.

ресурсами; управління політикою АЕД; управління науковим та методичним супроводом; керівництво аналітико-експертним продуктом; контроль за реалізацією рішень. Крім цього, для підвищення ефективності функціонування об'єктів в АЕД можна застосувати будь-які інші технології: *маркетингові* (для вивчення запитів на аналітико-експертні послуги), *інжинірингові* (розробка проектно-консультативних послуг), *реінжинірингові* (технології кардинальних змін АЕД в умовах кризи чи розвитку), *бенчмаркінгові* (впровадження управлінського досвіду щодо використання інновацій організаціями інших регіонів); *бренд-стратегічні* (просування інновацій на ринку аналітико-експертних послуг), *фронтування* (захоплення ринку аналітико-експертних послуг в регіоні та відстоювання своїх позицій).

До *технологій управління процесом АЕД* належать технології: *цілепокладання; планування аналітико-експертних процедур; організації, контролю за рішенням; аналізу ефективності АЕД; регулювання; оцінки аналітико-експертного продукту*. Крім цього, можуть використовуватись технології: *багатоланцюгові*, (використання серії взаємопов'язаних задач, які виконуються послідовно, наприклад, прийняття управлінських рішень на кожному етапі аналітико-експертного процесу тощо); *посередницькі* (надання послуг одними експертами іншим щодо вирішення конкретних завдань; наприклад, наставництво над молодими експертами); *індивідуальні* (наприклад, індивідуальне управлінське консультування експертів

директорів навчальних закладів, вчителів з окремих питань аналізу та оцінки).

Названі технології управління включають такі елементи: знання щодо реально існуючих об'єктивних умов та ситуацій, в яких відбувається діяльність суб'єктів АЕД; цілі; рівні функціонування; інструментальні, матеріально-технічні, інформаційні засоби; структуру організаційних стосунків; форми управління; моделі результату та критерії їх оцінки; опис послідовних дій суб'єктів за допомогою алгоритмів; постановку задач на кожному етапі та орієнтовні моделі прогностичних рішень. Ці технології можуть використовуватись як на регіональному рівні управління, так і на рівні навчального закладу. Критеріями ефективності технологій управління АЕД визначаємо наступні: прозорість і зрозумілість технологічних кроків; максимальна алгоритмічність процесу; орієнтація на отримання прогнозованого результату; висока організаційна культура управління керівників навчального закладу; стандартизація однотипних операцій; рівномірний розподіл навантажень експертів; можливість координації на кожному етапі процесу; врахування ресурсних можливостей регіону та навчального закладу зокрема. Отже, вибір технології визначається системою цілепокладання, аналізом ситуації, особливостями аналітико-експертної задачі, обсягом наявних інформаційних ресурсів, напрацьованим досвідом управління АЕД, значенням аналітико-експертного продукту для прийняття рішень та фаховими компетенціями суб'єктів управління як регіону, так і навчального закладу.

ВИСНОВКИ

Запропонована класифікація базується на основних елементах управління: суб'єкт, об'єкт і процес. Розробка технологій управління аналітико-експертною діяльністю у сфері загальної середньої освіти регіону сприятиме структуризації процесу управління, даватиме можливість алгоритмізувати управлінські дії, підвищить ефективність АЕД та стимулюватиме її розвиток. Подальших досліджень потребують такі проблеми: розробка часткових технологій, алгоритмізація різного роду технологічних процесів, вибір критеріїв оцінювання ефективності технологій та прогнозування їх розвитку у сфері управління загальною середньою освітою регіону.

Оксана Боднар

Технологии управления аналитико-экспертной деятельностью в сфере общего среднего образования региона

Раскрыта сущность и структура технологий управления, проанализированы основные признаки технологий и их классификации в образовательном менеджменте, рассмотрен понятийный аппарат технологического подхода в сфере управления образованием, исследованы общие и отличительные черты технологий управления аналитико-экспертной деятельностью с другими технологиями, разработана классификация этих технологий и критерии их эффективности.

Ключевые слова: технологии, управленческие технологии, технологии управления аналитико-экспертной деятельностью.

Oksana Bodnar

Management Technologies of Analytic and Expert Activity in the Field of General Secondary Education of the Region.

The essence and the structure of management technologies are described. The main features of technologies and their classification in the educational management are analyzed. The conceptual apparatus of technological approach in management education sphere is reviewed. Common and distinctive features of management technology of expert and analytic activity compared to other technologies are researched. Classification of these technologies and effectiveness criteria are developed.

Key Words: technology, management technologies, management technology of expert and analytic activities.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващенко Л.М. Управління інноваційними процесами в загальній середній освіті регіону: Монографія / Л.М.Ващенко. – Вид. об. „Тираж”, 2005. – 380 с.
2. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник / І.М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с. – (Альма-матер).
3. Єльнікова Г.В. Наукові основи розвитку управління загальною середньою освітою в регіоні: Монографія / Г.В. Єльнікова – К.: ДАККО, 1999. – 303 с.
4. Касьянова О.М. Педагогічна експертиза розвитку загальної середньої освіти регіону: теорія і практика : монографія / О.М. Касьянова. – Харків: НТУ „ХПІ”, 2012. – 445 с.
5. Новейший социологический словарь / [Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко]. – Мн.: Книжный дом, 2010. – 1312 с.
6. Новиков Д.А. Введение в теорию управления образовательными системами / Д.А. Новиков. – М.: Егвес, 2009. – 156 с.
7. Підласий І.П. Практична педагогіка або Три технології: Інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти / І.П. Підласий. – К.:Слово, 2004. – 616 с.
8. Павлютенков Є.М. Мистецтво управління школою / Є.М. Павлютенков – Х.: Вид.група „Основа”, 2011. – 320 с. – (Серія „Адміністратору школи”).
9. Смирнов Э.А. Управленческие технологии как объект функционального аудита [Электронный ресурс] //Режим доступа: <http://sbiblio.com/biblio/archive/smironov>.
10. Феденева Р. М. Технологизация как фактор совершенствования управленческой деятельности менеджеров образования: дис. ...канд. пед. наук : 13.00.01/ Феденева Рита Михайловна. – Оренбург, 2000. – 220с. [Электронный ресурс] /Режим доступа: // <http://www.dissercat.com/content/>.
11. Yavas U. The efficacy of U. S. business education in the transfer of management technology - the case of Saudi Arabia // Journal of Education for Business. - 1998. - Vol. 74; - N 1. - pp. 50-53. - p. 50.

Управління
школою

УДК 37.014.5 : 004

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ОСВІТИ

Автор розглядає проблему інформатизації освіти в цілому й навчальних закладів зокрема. Звертається увага на проблеми, які виникають в процесі інформатизації освіти. Виокремлено ряд пріоритетних напрямів державної політики щодо інформатизації освітньої галузі. Розглянуто організацію автоматизованих робочих місць та створення локальних мереж в освіті. Виокремлено шляхи якісного й ефективного використання ІКТ у навчальних закладах різного рівня.

Ключові слова: освіта, інформатизація, управління, ІКТ, автоматизовані робочі місця, інформаційні технології, локальна мережа, інформаційні системи.

**Володимир
ГОНЧАРОВ**

Директор Інституту
іноземної філології
НПУ імені М.П. Драгоманова,
професор

Домінантою сучасних процесів інформатизації освіти можна вважати створення корпоративних систем управління – формування в рамках кожного навчального закладу інтегральної системи на кшталт АСУ-ВНЗ. Інтегровані корпоративні системи містять низку основних модулів, наприклад, в університеті такими модулями можуть бути: „Розробка навчальних планів”, „Планування навчального навантаження”, „Розрахунок заробітної платні”, „Ведення контингенту студентів”, „Облік кадрів” тощо. Ці модулі в інтегрованій системі сполучаються між собою, потрібна інформація враховується автоматично, наприклад, інформація про набір сту-

дентів автоматично передається в модуль планування навантаження, так само як і розроблені в електронному режимі навчальні плани. Все це, зрозуміло, значно економить час і убезпечує від помилок, неточностей в інформації.

Характерними рисами освітніх установ і в цілому освітньої системи України є багатоплановість видів діяльності, відомчі відмінності, різні форми власності, індивідуальна специфіка кожної освітньої установи в організації навчального процесу, керуванні науковими дослідженнями, управлінні адміністративно-господарською і фінансово-економічною діяльністю, проведенні кадрової політики, реалізації соціальних програм і т.д. Тому вирішення проблем управління освітніми установами неможливе без їх повної інформатизації на основі сучасної корпоративної інформаційної системи і без

створення інфраструктури управління розвитком освіти [2, 127].

Робота таких інтегрованих систем зазвичай потребує організації **автоматизованих робочих місць** (АРМ). Наприклад, в університеті необхідними є такі автоматизовані робочі місця: АРМ ректора, АРМ проректорів (для кожного окреме, ймовірно, з різним набором програмного забезпечення), АРМ головного бухгалтера і АРМ бухгалтерів, АРМ начальника та АРМ інспекторів відділу кадрів, АРМ начальника та АРМ інспекторів навчально-методичного департаменту, АРМ вченого секретаря та АРМ спеціалістів наукового відділу, АРМ директора бібліотеки та АРМ модератора електронної бібліотеки тощо.

Ці автоматизовані робочі місця потрібні і для організації роботи локальної внутрішньої університетської мережі, яка є наступним технологічним кроком в процесах інформатизації освіти. Впровадження мереж можливе не лише всередині навального закладу, а й між навчальними закладами: спочатку між співробітниками, між закладом і органом державного управління, якому він підпорядкований, потім – між галузями, а в неблизькій перспективі – і між усіма. Локальні мережі значно спрощують процеси обміну інформацією, полегшують її пошук і надання, допомагають обміну досвідом між студентами і викладачами, підвищують прозорість і гуманність навчально-виховного процесу, а також ефективність його результатів. Сучасні інтегровані інформаційні системи, які мають функціонувати в рамках окремого навчального закладу, створюють фундамент для впровадження локальних інформаційних мереж між ними.

Ще одним із прикладів застосування інформаційних технологій в управлінні ВНЗ є створення **Інформаційної аналітичної системи** у Херсонському державному університеті, роботи з побудови якої почалися в 1998 р. Ця система також побудована за модульним принципом і включає зокрема такі мо-

дулі: „Персонал”, „Контингент”, „Студент”, „Електронна сесія” [1, 31].

Прикладом локальних мереж в освіті є створена за ініціативи Національного технічного університету України „Київський політехнічний інститут” **національна освітньо-наукова мережа URAN** (Ukrainian Research and Academic Network) для забезпечення установ, організацій та фізичних осіб зі сфери освіти, науки та культури України доступом до світових інформаційних ресурсів через мережу Інтернет.

Архітектура мережі URAN тривінева. До перших двох рівнів належить центральний вузол у м. Києві, який має магістральні (оптоволоконні і супутникові) канали передачі даних, пов'язані з глобальною мережею Інтернет і опорними вузлами мережі. Третій рівень включає власну інформаційну інфраструктуру і кампусові мережі університетів, академічних установ, наукових бібліотек, які є колективними користувачами усіх ресурсів мережі URAN. Цю мережу планується використати як основу для розгортання Національної системи дистанційного навчання [3, 195].

Інформатизація наукової діяльності сприятиме підвищенню ефективності наукових досліджень, створенню потужної системи науково-технічної інформації та її використанню на всіх етапах наукової діяльності за умови активізації всіх її форм. Повинні бути створені умови для широкої комп'ютеризації та математизації природничих і гуманітарних наук, входження у світову інформаційну мережу баз даних та знань, формування в майбутньому „об'єднаного” чи „колективного” інтелекту. Інформатизація вітчизняної науки дасть змогу підвищити її практичну віддачу, прискорити інтеграцію у світову науку.

Важливим завданням є збереження інформації про пам'ятки матеріальної і духовної культури, архівні документи, забезпечення швидкого доступу до вітчизняних і світових досягнень культури.

З цією ж метою необхідно створити комп'ютерні інформаційні системи для поширення культурних еталонів, стандартів і досягнень вітчизняної культури, насамперед створення електронних копій творів та архівів видатних діячів національної культури, представлення їх у системах глобальних комп'ютерних комунікацій, для її ефективного використання у сфері освіти та виховання, що дасть змогу у будь-якій точці України отримувати не тільки необхідну інформацію з економічних, агробіологічних, зоотехнічних, медичних, маркетингових, технологічних, юридичних питань, а й відповідні знання з історії та культури України, культури інших народів через автоматизовані бібліотеки тощо.

Але поряд з певними успіхами процес інформатизації освіти в Україні виявив цілий **комплекс споріднених проблем**, серед яких головною є відсутність єдиного підходу в обґрунтуванні і формуванні напрямів застосування інформаційно-комп'ютерних технологій для вдосконалення системотворчих елементів освітньої діяльності. Це виражається в наступному:

- недостатній рівень врахування можливостей використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій при визначенні змісту освітніх програм і структури державних освітніх стандартів за напрямами і спеціальностями вищої і післядипломної освіти;
- недостатня кількість, якість і слабка інтегрованість спеціалізованих і загальносистемних програмно-технічних засобів та інформаційних ресурсів для застосування в освітній діяльності;
- недостатнє врахування можливостей використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій при створенні і відновленні навчально-методичного забезпечення освітньої діяльності;
- недостатнє і несистемне використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій під час удосконалення освітніх програм;
- нерозвиненість форм застосування інформаційно-комунікаційних тех-

нологій в управлінні освітою на місцевому і регіональному рівнях;

- відсутність діючого механізму накопичення, узагальнення й поширення передового досвіду використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітній діяльності ВНЗ та інших навчальних закладів;
- відсутність цільового бюджетного фінансування, створення інформаційних, освітніх і наукових ресурсів;
- невідповідність у багатьох випадках вимог державних освітніх стандартів до змісту вищої освіти сучасним проблемам використання інформаційно-комунікаційних технологій у майбутній професійній діяльності студентів;
- недосконалість нормативно-правового забезпечення використання інформаційно-комунікаційних технологій в освіті, особливо дистанційних форм навчання;
- недостатньо розвинена система контролю якості електронних засобів навчання й освітніх інформаційних технологій, у тому числі дистанційних, що може привести до зниження якості освіти;
- відсутність ефективної системи підготовки і підвищення кваліфікації керівних кадрів і професорсько-викладацького складу щодо використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у вищій та середній школі.

Тому при аналізі сучасного стану інформатизації освіти можна визначити ряд **пріоритетних напрямів державної політики**, що в тій чи іншій мірі реалізуються на сьогоднішній день. Це насамперед:

- сертифікація та створення сертифікаційних центрів для ефективного використання зазначених засобів;
- підключення навчальних закладів до єдиної цифрової мережі з подальшим виходом в Інтернет;
- формування єдиного інформаційного середовища безперервної освіти з створенням баз даних по напрямках та спеціалізаціях підго-

товки, які включали б в себе методичну документацію, енциклопедичні та довідкові видання, підручники та навчальні посібники, а також другорядні видання, що використовуються в навчальному процесі. Висвітлення наших досягнень і можливостей на міжнародних освітніх порталах та організація обміну інформаційними ресурсами української системи освіти з іншими.

- вдосконалення інструментальних засобів безперервної освіти, орієнтованих на прискорення освоєння матеріалу та набуття стійких навичок учнів. Сюди можна віднести розробку комп'ютерних підручників та методичних матеріалів, комп'ютерних навчальних систем, мультимедійних продуктів т.д.;
- організація інфраструктури інформатизації освіти як складової частини інформатизації суспільства в цілому, яка б виконувала роль структури, що забезпечить створення нових, тиражування та впровадження існуючих інформаційних технологій в систему безперервної освіти.

Здійснюючи інформатизацію освітньої галузі, суспільство і освіта мають в цілому переглянути свої погляди на якість освіти, що надається, визначити основні її сучасні і перспективні складові, а також завдання щодо її досягнення в умовах ІС.

Першочерговим завданням є створення глобальної комп'ютерної мережі освіти та науки.

Організація державних і приватних центрів масового навчання населення нових спеціальностей з урахуванням вимог міжнародних стандартів для кадрового забезпечення усіх напрямів інформатизації як за рахунок інтенсифікації підготовки відповідних фахівців, так і створення навчального середовища на їх комп'ютеризованих робочих місцях; розвиток системи індивідуального безперервного навчання на основі автоматизованих навчальних курсів та систем, інтелектуальних комп'ютерних і дистанційних технологій навчання.

Як бачимо, інформатизація суспільства не може відбуватися повноцінно без підготовки молоді, яка буде працювати на нових засобах передачі, вироблення та зберігання інформації. Тому важливим процесом освіти сучасності є її інформатизація, яка здійснюється швидкими темпами.

Отже, інформатизація освіти є невід'ємною складовою інформатизації суспільства, відображує загальні тенденції глобалізації світових процесів розвитку, виступає як визначальний інформаційний і комунікаційний базис розвитку освіти, гармонійного розвитку особистості й соціально-економічних систем суспільства.

Саме прискорення інформатизації багато в чому залежить від якісного рівня управління відповідними соціальними системами: людиною, громадою, державою, суспільством. Потрібно звернути увагу на те, що підвищення ефективності управління дає змогу цілеспрямовано прискорити створення нової техніки, технології, забезпечити своєчасне впровадження й широке розповсюдження їх в усіх галузях народного господарства, в самому управлінні, дає можливість найкраще використовувати великий науково-інтелектуальний потенціал суспільства.

І, нарешті, перехід освітніх процесів до якісно нового, більш досконалого і результативного рівня дає змогу сучасним студентам отримувати набагато більше корисних і важливих для фахової діяльності знань, навичок і умінь. Студенти мають безліч можливостей самовираження і самовдосконалення. Головне для них – своєчасне засвоєння і відкритість новому.

Незважаючи на проблеми в державному управлінні освітою, кризові явища у політичній, економічній і фінансовій сфері, Україна має перспективи досягти рівня розвинених країн стосовно якості й ефективності використання ІКТ у навчальних закладах. На це вказують тенденції розвитку у цій сфері, інтелектуальний і кадровий потенціал країни, який великою мірою концентрується у вищих навчальних закладах і наукових установах, а також вільний доступ укра-

інських фахівців до новітніх рішень і розробок у сфері ІКТ.

Підвищення рівня комп'ютерної компетентності викладачів навчальних закладів повинно відбутись паралельно із впровадженням стандартів комп'ютерної грамотності державних службовців, фахівців, студентів, школярів.

Розроблення і впровадження електронних систем управління кожним вищим навчальним закладом має узгоджуватись із технологічними рішеннями загальної системи управління освітньою сферою.

Будь-які дії із впровадження нового обладнання, відкриття доступу до нових програмних засобів і ресурсів мають супроводжуватись відповідним підвищенням кваліфікації викладацького і управлінського складу навчальних закладів. Для цього необхідно надати організаційне і фінансове забез-

печення навчального процесу і сертифікації рівня володіння ІКТ.

Впровадження технологій електронного навчання має підтримуватись на рівні держави не тільки фінансово, але й шляхом удосконалення нормативно-правової бази щодо можливостей їх використання в різних формах навчання, в тому числі і в дистанційній формі.

Збільшення кількості програмних засобів навчального призначення, забезпечення вільного доступу до них має супроводжуватись заходами безпеки щодо несанкціонованого доступу до цих засобів та забезпеченням захисту авторських прав і об'єктів інтелектуальної власності в цій сфері.

Підвищення ефективності використання ІКТ в освіті має супроводжуватись моніторингом досягнень у цій сфері, який спиратиметься на міжнародні методики і індикатори, а також на позитивний практичний досвід інших країн, в тому числі країн СНД.

Перспективність даного процесу обумовлюється тотальною інформатизацією суспільства, переходом його від виробничих форм життєдіяльності до наукомістких, які дозволяють працювати з надзвичайно великими обсягами інформації за відносно короткий час.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кремень В. Г. Ніколаєнко С. М., Степко М. Ф. та ін. Вища освіта в Україні: навч. посіб. / За ред. В. Г. Кременя, С. М. Ніколаєнка. – К.: Знання, 2005. – 327 с.
2. Орлов П. І. Інформаційні системи і технології в управлінні, освіті, бібліотечній справі: науково-практичний посібник / П. І. Орлов, О. М. Луганський. – Донецьк: ТОВ „Альфа-Прес”, 2004. – 291 с.
3. Співаковський О. В. Управління ІТ вищих навчальних закладів: як інформаційні технології допомагають зробити управління ефективним: методичний посібник / О. В. Співаковський, Д. Є. Щедролосьєв, Я. Б. Федорова, Н. М. Чаловська, О. О. Глущенко, Н. А. Кудас. – Херсон: Айлант, 2006. – 356 с.

Владимир Гончаров Информатизация управления развитием образования

Автор рассматривает проблему информатизации образования в целом и учебных заведений в частности. Обращается внимание на проблемы, которые возникают в процессе информатизации образования. Выделен ряд приоритетных направлений государственной политики относительно информатизации образовательной отрасли. Рассмотрена организация автоматизированных рабочих мест и создания локальных сетей в образовании. Выделены пути качественного и эффективного использования ИКТ в учебных заведениях разного уровня.

Ключевые слова: образование, информатизация, управление, ИКТ, автоматизированные рабочие места, информационные технологии, локальная сеть, информационные системы.

Volodymyr Honcharov Informatization of Education Development Management

The problem of education informatization at whole and of educational institutions in particular is described by the author. Attention is drawn to the problems that are faced during the process of education informatization. A list of the state policy priority directions in the aspect of education informatization is rendered. Automatic working place and creating the local net in education is revealed. The ways for high-effective ICT use in all kinds of educational institutions are defined.

Key Words: education, informatization, management, ICT, automatic working place, local net, information systems.

ОСОБЛИВОСТІ МЕНЕДЖМЕНТУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Управління
школою

УДК 37.015.31:
37.018: 504 : 658

Автор стверджує, що екологічний менеджмент освітньої діяльності слід розглядати не тільки як між-дисциплінарну науку і практичний інструментарій регулювання еколого-економічних відносин як на макрорівні (включаючи регіональний), так і на мікрорівні, але і як якісно нову парадигму управління природокористуванням на сучасному етапі ринкових перетворень.

Ключові поняття: аграрна освіта, студентська молодь, екологія, культура, навчання, виховання.

Характерною особливістю сучасного світу є глобальна криза, яка пронизала як матеріальну, так і духовну сферу. Особливу стурбованість викликає екологічна криза, бо для її вирішення потрібні значні економічні й соціальні зусилля. Антропогенна дія на природне середовище викликає безповоротні процеси трансформації природних умов, що ставлять під сумнів подальше існування людини на планеті Земля.

Соціальні дії людини на довкілля традиційно ґрунтувалися, як правило, на парадигмах, що затверджують панування людини над природою. Це призвело до формування споживацького, вузько прагматичного підходу при характеристиці стосунків в системі „Природа – Суспільство”. Сучасне людство стоїть перед вибором подальшого шляху розвитку до якісно нового стану, що передбачає збалансоване співвідношення соціально-економічного й екологічного

розвитку. „Вибір Стратегії Людства має бути співзвучний зі Стратегією Природи, тобто рамки розвитку людства повинні узгоджуватися з розвитком біосфери.

Пошук якісно нової дороги цивілізації повинен забезпечити стан коеволюції природи й суспільства” [13, 3].

Стрімкий економічний розвиток індустріальних країн після другої світової війни призвів до безпрецедентного погіршення стану довкілля, зниження екологічних показників якості життя населення та глобалізації екологічних проблем. На цьому тлі відбувалося зростання екологічної стурбованості багатьох верст населення, а лідери різноманітних рухів і організацій порушили питання про неготовність капіталістичного індустріального суспільства відмовитися від попередніх стратегій природокористування та стереотипів спожив-

**Володимир
ОНОПРІЄНКО**

Доцент Сумського національного аграрного університету,
доктор педагогічних наук

вання, а також про неспроможність урядів більшості індустріально розвинених країн здійснити ефективні політичні кроки, спрямовані на відвернення екокризових явищ. Водночас стурбованість станом довкілля та погіршення якості життя людей спонукали багатьох екологів не лише до критики такого способу життя й чинної системи влади, а й до пошуку альтернативних шляхів суспільного розвитку на природних засадах людського буття та життєдіяльності й орієнтованих на збереження гармонії між людиною та природою [4, 84].

Все це актуалізує значення освіти взагалі як чинника формування світогляду та здійснення екологічної освіти в аграрних університетах. Розвиток освіти в Україні, зокрема аграрної, визначають загальні тенденції до зростання глобалізації, інформатизація всіх сфер людського життя, вступ до СОТ, приєднання до Болонського процесу. Основне завдання вищих навчальних закладів у нинішній ситуації – вистояти в умовах жорсткої конкуренції на ринку освітніх послуг, орієнтуючись на інноваційні технології та випередження вимог споживачів. Все це вимагає оновлення системи освіти, дослідження та прогнозування особливостей забезпечення інноваційної наукової діяльності ВНЗ, оновлення науково-методичного забезпечення, удосконалення управління навчальними закладами. Саме сьогодні аграрна освіта проходить етапи оновлення, спрямовані, перш за все, на якісну підготовку фахівців для аграрного сектора економіки [1, 2].

Вся попередня історія людства в царині розвитку виробництва полягала в послідовному оволодінні ним процесами функціонування природи, в прагненні перетворити природу на служницю людського добробуту, уявлення про яке змінювалося в унісон з розвитком виробництва, з розширенням його технологічних можливостей і параметрів прискорення.

Проблема полягає в тому, що освіта, яка формує світогляд, головну увагу приділяє так званим фаховим знанням, що здебільшого врешті-решт формує фрагментарну, мозаїчну картину світу у свідомості майбутнього фахівця. Кожен випускник аграрного та сільськогосподарського вищого навчального закладу має певну кількість уявлень про власну професійну діяльність, знає про абстрактні екологічні проблеми, але не має єдиної системи поглядів на навколишнє середовище. Як зазначає П. Друкер, „більшість людей продовжують бачити цю проблему в тому ж світлі, в якому вона з'явилася перед нами вперше, тобто як деяку серію місцевих, ізольованих один від одного, специфічних подій: наприклад, смог, навислий над Лос-Анджелесом або Мехіко, зникнення того або іншого виду тварин; або, скажімо, нафтова пляма на якому-небудь пляжі. Проте стає усе більш ясно, що навіть чисто місцеві події, пов'язані із забрудненням довкілля, мають далеко не місцеві наслідки” [6, 193].

Виникає головне завдання здійснення екологічної освіти в аграрних університетах – захистити людину від рабства перед укоріненою свідомістю свого матеріального благополуччя, яке вступає в протиріччя зі своєю власною природою. Але це не заклик в минуле, це реальність майбутнього, контури якої вже видно сьогодні, хоча вони і приховані товщею проблем економічного розвитку [10, 13]. Ці тенденції визначають необхідність перетворення освіти з боку екологічного менеджменту, в системі якого і повинні народжуватися перетворення свідомості, життєдіяльності, виробництва. Все це також відбивається на управлінні якістю екологічної освіти майбутніх фахівців сільськогосподарського профілю.

Екологічні проблеми набули нового звучання в світі після конференції ООН з довкілля і розвитку, що відбулася в Ріо-де-Жанейро в червні 1992 р. В результаті великої творчої

роботи на основі загальної згоди, досягнутої в Ріо-де-Жанейро представниками 179 держав, був прийнятий історичний документ на 700 сторінках – „Порядок денний на XXI століття” – глобальна програма на нове століття. Ця програма всесвітньої співпраці направлена на гармонійне досягнення двох цілей – високої якості довкілля і здорової економіки для всіх народів світу. З іншого боку, у зв'язку з переходом до концепції управління якістю середовища недостатньо запропонованого раніше набору даних, уявлень та вмінь [2, 239]. Це спонукає звернутися до поняття управління або менеджменту освіти загалом та екологічної зокрема.

Відомо, що в світі, суспільстві і діяльності людини є процеси керовані і некеровані. Некеровані процеси відбуваються за природженими законами природи і суспільства незалежно від цілей і інтересів людини, але відповідно до характеру, вигляду і об'єму її діяльності. Якби цілі не переслідувала людина в своїй діяльності, досягнення цих цілей завжди має певні наслідки як позитивної, так і негативної для нього властивості. Розвиток виробництва спрямований на досягнення добробуту людини і зміну якості його життя, але розвиток виробництва супроводжується і накопиченням потенціалу небезпеки для людини у вигляді зміни взаємовідношення людини з природою, негативної дії на нього довкілля, що змінюється [10, 15]. Головною функцією будь-якої освіти є випереджальний розвиток, тобто розвиток, який дозволяє навчати та виховувати фахівців ані для вчорашнього дня, ані для сьогоднішнього, а для майбутньої праці за фахом. Екологічні проблеми сьогодні стали вже не просто абстрактною загрозою завтрашнього, а реальністю, яка впливає на всі сфери діяльності людини, тому екологічна освіта потребує керованості процесів її здійснення.

Сучасний підхід до охорони довкілля, до проблем забезпечення екологічної безпеки і стійкого розвитку регіонів і країни в цілому сформував цілі управління, які орієнтовані на комплексне управління якістю довкілля і виробничими процесами. В даному випадку в системі управління досить чітко відбиваються уявлення про таку організацію довкілля, за якої природні комплекси або геоекосистеми розглядаються як об'єктивно існуючі і взаємодіючі на обмеженій території утворення. Природні компоненти в таких утвореннях, знаходячись у взаємозв'язку, не можуть існувати окремо один від одного. Комплексне управління якістю довкілля на основі інтегрованої моделі її організації висуває істотно нові вимоги до інформації для ухвалення різних рішень [11, 15].

Таким чином, менеджмент і маркетинг мають істотне значення не лише в економіці, сфері управління, але також і в природоохоронній і природно-ресурсній діяльності. Адже поняття „менеджмент” – це функція організованих систем, що забезпечує збереження їх певної структури, підтримку режиму діяльності, реалізацію програм і цілей або ж, з позицій господарської діяльності, цілеспрямована діяльність, за допомогою якої людина упорядковує і підпорядковує своїм інтересам елементи зовнішнього середовища, – суспільства, живої і неживої природи, техніки [11, 9].

Термін „управління” традиційно широко застосовується не як переклад з англійського терміну „менеджмент”, а самостійно, характеризуючи, як правило, певний процес або процедуру. Проте по відношенню до формальних організацій доречніше застосовувати термін „менеджмент”. Крім того, менеджмент – це наука, що вивчає управління людьми в організаціях (на підприємствах): принципи, методи, функції і технології управління, способи формування і досягнення цілей організації (підпри-

ПРИНЦИПИ МЕНЕДЖМЕНТУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Слід їх диференціювати за головними чинниками управління – механізмом, процесом і системою управління:

1. Принцип опори на екологічну свідомість, яка повинна формуватися і розвиватися в процесі екологічної освіти. Саме у свідомості людини криються можливості використання найбільш ефективних засобів дії, тобто механізму управління. Адже важливими характеристиками свідомості є і інтереси, і цінності, і мотиви діяльності. Від їх системи залежить досягнення мети.

2. Принцип екологічного мотивування діяльності. Його суть полягає в переважному використанні засобів мотивування, направлених на рішення екологічних проблем. Адміністративні або суто організаційні засоби управління, як показує практика, малоефективні.

3. Принцип випередження або запобігливості у вирішенні проблем. У екології багато процесів дуже швидко стають безповоротними. Весь механізм менеджменту екологічної освіти має бути орієнтований на запобіжні засоби виникнення кризових ситуацій. Це, до певної міри, повинно виявлятися в будь-якому управлінні, але для екологічного менеджменту такий підхід є найбільш важливим.

4. У процесуальному відношенні головну роль грає принцип цілеспрямованості і стратегічності. Екологічний менеджмент не може бути ефективним, якщо він здійснюється по розмитих і невизначених цілях, якщо він не має чіткої стратегії. Мета менеджменту екологічної освіти повинна включати ті компоненти, які відображають проблеми екології, освіти і їх зв'язок в системі загальних проблем розвитку виробництва.

5. У менеджменті екологічної освіти особливе значення має послідовність у вирішенні проблем. Звідси принцип послідовності, що відображає зв'язки екологічних проблем, облік прямих і віддалених наслідків їх рішення. У будь-якому управлінні існує вибір первинних проблем для розробки управлінських рішень. Але в основі цього вибору можуть бути різні критерії. Вони визначають побудову послідовності, відповідної екологічним законам.

6. Слід також назвати і ще один процесуальний принцип екологічного менеджменту – принцип своєчасності. Цикли життя екологічних проблем своєрідні. Визначити момент найбільш ефективного вирішення екологічної проблеми – це означає попередити її крайнє загострення, кризи, мінімізувати наслідки.

7. У системі екологічного менеджменту діє принцип функціональної інтеграції. Не можна управляти успішно, спираючись лише на функціональне вирішення проблем екології. Необхідно все управління орієнтувати на екологію, інтегрувати функції управління по цілях екологічного розвитку.

8. Принцип професіоналізму також має велике значення в менеджменті екологічної освіти. Він полягає в необхідності спеціальної підготовки менеджерів, які б оперували знаннями в області екології. Професійна підготовка дає дійові установки управління і виділення пріоритетів. Ці принципи менеджменту екологічної освіти можуть і повинні діяти лише в системі, у взаємозалежності. Адже кожен з них є доповненням і конкретизацією іншого [10, 17].

ємства), у тому числі підвищення ефективності роботи і збільшення прибутків.

Екологічний менеджмент – це тип управління, принципово орієнтований на формування і розвиток екологічного виробництва і екологічної культури життєдіяльності людини. Менеджмент екологічної освіти – це тип управління, побудований на соціально-економічному і соціально-психологічному мотивуванні гармонії взаємин людини з природою через освіту [10, 16].

Екологічний менеджмент – спеціальна система управління, що має в основі регулятивний процес, направлений на збереження якості довкілля, забезпечення нормативних соціальних, екологічних і економічних параметрів.

Функціями екологічного менеджменту є як загальні (цілепокладання, прогнозування, планування, організація, прийняття рішення та ін.), так і спеціальні, наприклад, технічна (створення і впровадження маловідходних технологій тощо), екологічного обліку та ін., що оперують різними показниками діяльності. Всі функції екологічного менеджменту тісно пов'язані між собою [11, 13].

Для забезпечення життєдіяльності людини потрібне **екологічне виробництво**. Це виробництво, побудоване на пріоритетах забезпечення цивілізованої життєдіяльності людини через збагачення природи, тобто через розвиток тих якостей природи, які дозволяють лю-

дині відчувати себе істотою цієї природи, здійснювати гармонію свого розвитку відповідно до розвитку природи [10, 15].

Таким чином, екологічний менеджмент освітньої діяльності слід розглядати не тільки як міждисциплінарну науку і практичний інструментарій регулювання еколого-економічних відносин як на макрорівні (включаючи регіональний), так і на мікрорівні, але і як якісно нову парадигму управління природокористуванням на сучасному етапі ринкових перетворень [3, 12].

Екологізація освіти не є механічним додаванням до загальної освіти, вона має бути органічною частиною системи освіти в цілому. В цьому випадку екологічна освіта виступає як підсистема загальної системи безперервної освіти. Це вихідне методологічне положення має конструктивний характер, оскільки відкриває можливість використання системного підходу при аналізі як „внутрішніх” проблем екологічної освіти, так і його взаємозв’язків з різними рівнями освіти. В результаті безперервна екологічна освіта з’являється як цілісний системний об’єкт, що має багаторівневу ієрархічну структуру, яка включає тих, хто навчається, і вчителів; цілі і завдання навчання, виховання і розвитку; засоби і організаційні форми навчально-виховного процесу; апарат управління; зміст загальної і зміст професійної освіти.

З цієї точки зору екологічну освіту можна вважати

ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ в аграрній освіті

Агропромисловий комплекс є одним із найвідчутливіших чинників впливу на довкілля. Деякі вчені навіть віддають йому першість за рівнем антропогенного навантаження. Це пов’язано насамперед із територіальною поширеністю його ланок, особливо сільськогосподарського виробництва. Крім того, процес відтворення в сільському господарстві тісно пов’язаний з природними процесами. У XX ст. вплив АПК на довкілля посилюється з інтенсифікацією сільськогосподарського виробництва, а саме: механізацією багатьох процесів, надмірною розораністю території та глибокою оранкою, хімізацією та водною меліорацією, високою концентрацією виробництва тощо [7, 12].

У зв’язку з цим екологічний менеджмент треба розглядати як якісно нову парадигму управління природокористуванням в умовах ринкових відносин, за допомогою якої, реформуючи існуючу модель згідно з принципами сталого розвитку, можна досягти значних економічних та соціальних результатів як на макро-, так і на мікрорівні.

Потреба в цьому виникає тоді, коли в умовах диверсифікованого екологічного простору стає очевидною недостатня результативність уніфікованих механізмів регулювання стану довкілля. З метою реалізації зваженої екологічної політики необхідно забезпечити трансформацію природоохоронних функцій держави з адміністративно-командних на стимулюючі, в зв’язку з чим доцільно озброїти підприємства і органи державного управління екологічно усвідомленою методологією управління, заснованою на принципах сталого розвитку. Таким чином, *формування дієвої системи екологічного менеджменту в умовах подолання фінансової нестабільності шляхом проведення інституціональних та структурних зрушень в Україні перетворюється в реальну необхідність* [3, 4].

Все вищезазначене зумовило необхідність розробки концепції впровадження екологічного освітнього менеджменту в аграрну освіту України, в основу якої мають бути покладені наступні принципи: пріоритетність ідеї сталого розвитку в контексті економічної і екологічної безпеки країни та її регіонів; системність і комплексність в здійсненні стратегії розвитку системи екологічного менеджменту як якісно нової парадигми управління; послідовність та цілеспрямованість в досягненні її реалізації, що означає розробку зваженої стратегії розвитку СЕМ і конкретного організаційно-економічного механізму на кожному етапі її становлення; спадкоємність в розвитку системи екологічного менеджменту, що відображується кризь призму духовних екологічних цінностей, систему екологічного виховання та освіти, культурної спадщини. У системі Міністерства аграрної політики фахівців для галузі готують 23 вищі навчальні заклади III–IV рівнів акредитації та 118 технікумів, коледжів, що складає близько 16 відсотків всіх вищих навчальних закладів України [12, 4]. Одне із завдань аграрної освіти – підготовка кадрів для села, спеціалістів агропромислового комплексу, що здатні працювати у ринкових умовах господарювання. Спеціалістів, які б не тільки забезпечували економічно ефективне виробництво у сільському господарстві, а й загалом відбудову сільських територій, інфраструктури та сприяли розвитку українського села, могли взаємодіяти з природним середовищем на засадах екологічної свідомості.

направленою на інтереси розвитку особи, якщо за її допомогою вдається вирішити такі завдання: гармонізувати стосунки людини з природою; стимулювати інтелектуальний розвиток людини і збагачення її мислення шляхом сучасних методів пізнання; соціалізувати людину через занурення її в існуюче культурне, техногенне і інформаційне середовище; створити умови для безперервної самоосвіти і досягнення нового рівня наукової грамотності [8, 225].

Звичайно, як перший крок в управлінні і побудові екологічного виробництва і відповідної до нього системи освіти можна передбачати захист природи від людини. Але стратегія управління – це не просто захист і не лише захист, це повний і цілісний комплекс вирішення проблем формування нових технологій, нових елементів суспільної свідомості, нових тенденцій розвитку виробництва і, нарешті, головне – нових підходів і концепцій управління, побудованих на інтеграції людини і природи.

Таким чином, **основними науково-методичними засадами та завданнями менеджменту екологічної освіти є:**

- спрямування на інтелектуальний розвиток екологічної освіти, підвищення культури взаємовідносин з природним середовищем шляхом змістовного дидактичного екоосвітнього опрацювання програм; розробка і впровадження екокультурних норм поведінки у природному середовищі з поступовим переходом на рівень екокультури спілкування з природою; сприяння збереженню та відтворенню довкілля як основного ресурсу екологічного туризму;
- створення інтеграційної основи для інших видів освіти у використанні потенціалу природного середовища з метою найбільш повного відновлення фізичних і духовних сил людини. При цьому навколишнє природне середовище розглядається як сфера життєдіяльності людини і як джерело інформаційної, пси-

хологічної та емоційної складових діяльності;

- упровадження ринково-інформаційних чинників захисту природи на основі екологічного геомаркетингу (інколи його називають „зелений маркетинг”), рекламуючи природне середовище, інформуючи про наслідки безтурботного ставлення до природи, налагоджуючи ефективні стосунки з адміністраціями природоохоронних організацій, громадськими природоохоронними організаціями; менеджмент екологічної освіти має працювати для загального поліпшення екологічного стану та відтворення природного середовища території міст, субурбанізаційних та урбокомпенсаційних смуг, регіонів, держави загалом;
- поглиблення економічного змісту освітньої діяльності та її природоохоронної функції, створення і реалізація позанавчальних видів природоохоронної діяльності, мінімізація витрат на їх виробництво, отримання прибутку, пошук нових можливостей для розвитку екологічної освіти на сталій економічній основі;
- інновація раціонального природокоористування і охорони природи на основі органічної взаємодії суспільно-економічної, конструктивно-географічної та екологічної складових екологічної діяльності [5, 58].

Ефективне функціонування системи екологічної освіти сільськогосподарських кадрів в умовах ринкових стосунків залежить від ряду умов: якісне задоволення потреб фізичних і юридичних осіб в необхідних їм знаннях, уміннях і навичках стосовно екологічно спрямованої діяльності; широка різноманітність типів навчальних закладів і характеру взаємодії між ними для досягнення певного рівня конкурентноспроможності на

ринку послуг фахівців із екологічною складовою в освіті; наявність науково обґрунтованої концепції розвитку як системи надання послуг у сфері екологічного навчання в цілому, так і окремих навчальних закладів і їх об'єднань за сільськогосподарськими спеціальностями; раціональне використання інтелектуальних, матеріальних, природних, інформаційних і фінансових ресурсів при одночасному досягненні максимуму ефективності діяльності навчальних закладів на ринку послуг у сфері навчання та ін. [9, 26].

Владимир Оноприенко
Особенности менеджмента экологического образования

Автор утверждает, что экологический менеджмент образовательной деятельности следует рассматривать не только как междисциплинарную науку и практический инструмент регулирования эколого-экономических отношений как на макроуровне (включая региональный), так и на микроуровне, но и как качественно новую парадигму управления природопользованием на современном этапе рыночных преобразований.

Ключевые понятия: аграрное образование, студенческая молодежь, экология, культура, обучение, воспитание.

Volodymyr Onopriyenko
Specific Features of Ecologic Education Management

The author is convinced that ecologic management of educational activity is to be studied at two levels. At macro-level (including regional) as an interdisciplinary science and practical tool-kit for regulating ecologic and economic relations and at micro-level as well. And also the new paradigm of management natural resources use on the contemporary stage of market transformations is subject to research as well.

Key Words: agrarian education, student youth, ecology, culture, teaching, upbringing.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бобяк Н. Результати освіти – компетентність у сфері професійної діяльності / Н. Бобяк, А. Чайковська // Освіта аграрна: газ. НМЦ аграрної освіти. – 2009. – № 3 (бер.).
2. Борисова Е. Б. Новые элементы вузовского образования в природоохранной сфере / Е.Б. Борисова, Ф.Б. Стольберг // Харківська вища школа методичні пошуки на рубежі століть: Матер. наук.-метод. конф. – Харків, Вид-во ХНУ, 2001.
3. Галушкіна Т.П. Концептуальні основи та організаційно-економічний механізм екологічного менеджменту в Україні: Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.08.01 / Т.П. Галушкіна; НАН України. Рада по вивч. продукт. сил. – К., 2001.
4. Гардашук Т.В. Світоглядні засади та просвітницький потенціал біорегіоналізму / Т.В. Гардашук // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури. – 2005. – № 46.
5. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу / О.Ю. Дмитрук. – Навч. посіб. – К.: Альтерпрес, 2004.
6. Друкер П. Новые реальности в правительстве и политике, в экономике и бизнесе, в обществе и мировоззрении / Питер Друкер – М.: Мысль, 1994.
7. Дорогунцов С.І. Екологія: Підручник / С.І. Дорогунцов, К.Ф. Коценко, М.А. Хвесик та ін. – К.: КНЕУ, 2005. – 371 с.
8. Калининкова М.В. Роль вузовского образования в формировании экологической культуры / М.В. Калининкова // Вестник РУДН. – 2003. – № 4-5.
9. Ковалевский В.П. Проблемы теории и методологии проектирования регионального университетского комплекса / В. П. Ковалевский // Университетское управление: практика и анализ. – 2003. – № 2 (25).
10. Коротков Э.М. Концепция экологического менеджмента / Э.М. Коротков // Менеджмент в России и за рубежом. – 1998. – № 2.
11. Лопатин В.Н. Менеджмент и маркетинг в экологии: Хрестоматия / В. Н. Лопатин. – Москва, 2001.
12. Подгаєцький А. Реалії та перспективи вищої аграрної освіти / А. Подгаєцький, І. Бондар, О. Скок // Освіта аграрна: газ. НМЦ аграрної освіти. – 2009. – № 2 (лют.).
13. Рубанова Е.В. Философские и социокультурные предпосылки формирования экологического знания: Автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.01 : Томск, 2004.

Управління
школою

УДК 37.018.001.76

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ ПОБУДОВИ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ ШКОЛИ-ПОЛІЦЕНТРУ

У статті звертається увага на історію вирішення питання щодо побудови школи, удосконалення методів виховання й навчання, яке було в центрі уваги педагогів, науковців протягом не одного століття. Дано характеристику діяльності А.С. Макаренка, яка є першим зразком цілісної освіти дітей і підлітків в Україні, прообразом школи-поліцентру. Обґрунтовано необхідність нового типу школи XXI століття – поліцентру, школи фізичного і психічного здоров'я, духовності, різноманітної діяльності і гуманного спілкування, творчої активності.

Ключові слова: методи навчання та виховання, навчально-виховний процес, цілісна освіта, школа-поліцентр, особистість школяра.

**Борис
НАУМОВ**

Доцент
ХНПУ імені
Г. С. Сковороди,
кандидат педагогічних наук,
член-кореспондент
Академії педагогічних і соціальних наук

дати повноцінну освіту дітям.

Тому з часів Київської Русі питання побудови школи, удосконалення методів виховання й навчання були в центрі уваги суспільства і внутрішньої політики держави. У зв'язку з цим проблема методологічних основ української моделі масової школи, котра б відповідала сучасним потребам життя, приваблює не тільки вчених і педагогічну спільноту, а й широкі верстви населення.

Видатний історик, письменник, педагог М. Костомаров наступного року після скасування кріпацтва підкреслював: „... освіта не стала надбанням мас народу і продовжує бути таланом вибраних...” [3, 37]. Видатний письменник і громадський діяч І. Франко писав, що школи – це так, як і політика. Тільки деякі вибрані і покликані нею керують, але всі люди відчувають їхню роботу на своїй шкірі, платять за неї або грошима, або кров'ю [3, 93].

Передовим людям України завжди був притаманний широкий кругозір розгляду актуальних проблем свого народу. Відомий український педагог С. Русова в статті „Ідейні основи школи” ста-

вить запитання: „На якій же основі ґрунтується наша майбутня українська школа, якими принципами повинна вона керуватися?“. Вона має, як сказав Т. Шевченко, і чужому навчатись, і свого не цуратись. Повинна ввібрати погляди всіх зарубіжних реформаторів, які будують нову форму на національному ґрунті, відповідаючи на загальні потреби краю, на національні вимоги людей.

У 1913 році С. Русова пише про цілісний, триєдиний підхід до розвитку особистості: насамперед необхідно турбуватися про фізичне здоров'я дитини, розвивати звичку до роботи і до незалежної думки, пробуджувати й зміцнювати всім облаштуванням шкільного життя громадянські почуття дітей, увагу до своєї і чужої особистості (самодіяльність, гурткова робота, кооперативні заходи) [3, 153].

Історик освіти України С. Сирополк відзначив, що в новій школі близько до шкільної справи повинна стати сім'я, яка до цього часу зовсім не мала ніякого впливу в напрямку шкільної справи [3, 161].

Відомий український педагог Я. Чепіга охарактеризував шляхи побудови в 1918–1919 роках трудової школи, звернувши увагу на те, що школу словесної науки важко відразу перетворити в школу-лабораторію з майстернями, верстаками, досвідом, а вчителів, як і народ, із рабів зробити вільними громадянами, вільними творцями державного тіла [3, 215].

Українській педагогіці завжди була притаманна потреба вивчення передового досвіду інших країн, насамперед Росії. Наприклад, О. Попов у 1924 році цитував відомого російського педагога С. Шацького: „Нам потрібні центри педагогічної роботи, а це навчальні заклади, центри, які вивчають те оточення, в якому здійснюються педагогічні явища, центри, що збирають і опрацьовують педагогічні матеріали, котрі пропагують нові ідеї і керують педагогічною роботою.“ [3, 249].

Я. Ряппо ще в 1925 році писав, що „виникає думка про велике значення шкіл-заводів, шкіл-фабрик, шкіл-радгоспів, шкіл-майстерень, у яких

можна і слід проводити наукову організацію праці і зв'язок роботи з навчанням“ [3, 308].

Найглибший теоретик цілісної школи В. Зеньковський (1881–1962) підкреслював, що „мотив цілісності має величезне значення. Завдання школи — пов'язати виховання дитини з улаштуванням її життя, щоб виховання вело її в життя, а не відводило від нього“ [1, 49]. Головним принципом побудови такої школи він вважає допомогу дітям у тому, щоб вони стали самостійними, міцними, здоровими людьми. Для цього школа має допомогти в організації й упорядкуванні їхнього внутрішнього світу, виступаючи за відновлення ідеалу цілісності виховання, охоплюючого всю особистість дитини. Він критично ставиться до ідеї „енциклопедичної“ освіти, вважаючи, що не можна і не треба знати учневі все, бо інтелект може й сам вибратися на свій шлях. У сучасній дидактиці цей підхід висловлюється поняттям „особиста освітня траєкторія“, що є важливим досягненням гуманної демократичної педагогіки людиноцентризму в подоланні авторитаризму, прагнучого дати однакову освіту, тобто підстригти всіх під гребінець.

Це тільки деякі погляди видатних діячів української педагогіки, аналіз яких ще потребує своїх дослідників. Ми ж завершимо його словами видатного педагога В. Сухомлинського: „Школа майбутнього уявляється нам так. Шкільне приміщення дозволяє проводити заняття в одну зміну. Крім класних кімнат, у школі є кімнати для проведення позакласної роботи, майстерні, хороша навчально-дослідна ділянка, спортивний зал, їдальня, кабінет лікувальної гімнастики, читальний зал, кімната лікаря, кімната для ігор. Діти вчаться 4 години, а решту часу дня за бажанням батьків і за домовленістю школи з ними діти проводять теж у школі: вчать уроки, працюють у гуртках, займаються спортом“ [3, 401].

Торкаючись питань практичної реалізації школи нового типу — школи-поліцентру, ми вважаємо, що першим

АНТОН МАКАРЕНКО: реалізація школи нового типу

Харківський період педагогічної діяльності А. Макаренка починається в травні 1926 року, а закінчується в 1935 році переїздом до Києва. На Харківщині йому довелося бути керівником Курязької трудової колонії імені М. Горького і комуни імені Ф. Дзержинського. Документально підтверджується, що 20 березня був підготовлений проект договору про передачу Курязької трудколонії в підпорядкування Наркомосу УРСР. 25 березня 1926 року була підготовлена доповідна записка в Раду Народних Комісарів УРСР про переведення колонії імені М. Горького. У газеті „Харьковский пролетарий” від 25 квітня 1926 року з'явилось повідомлення про цю подію: „Колонія ця зразкова в усьому Союзі; в цій колонії безпритульні діти в короткій термін повністю звільняються від поганого впливу вулиці, хуліганства”.

У листі М. Горькому від 23 травня 1926 року А. Макаренко писав: „Ось уже два тижні спимо на столах і якось організуємо нове життя” [3, 193]. Таким чином, уже 8–9 травня 1926 року А. Макаренко приступив до практичної діяльності в Курязі під Харковом. Що стосується змісту роботи, слід навести характеристики етапів його діяльності, виявлених харківським макаренкознавцем О. Мельниковою в кандидатській дисертації „Проблеми економічного виховання в педагогічній спадщині А. С. Макаренка”, виконаній під нашим керівництвом:

- 1926-1927 роки – перевиховання 230 безпритульних і організація високорентабельного сільськогосподарського виробництва;
- 1928-1929 роки – робота в майстернях слюсарно-механічній, деревообробній, швейній і шевській;
- 1930-1931 роки – підприємства напівкустарного типу (механічні), слюсарно-токарний, машинний і складальний цехи, деревообробна майстерня, ливарна, нікелювальна і паливного виробництва. Відкриття 15 вересня 1930 року робфаку машинобудівного інституту;
- 1932-1935 роки – робота вихованців комуни імені Ф. Дзержинського на сучасних, обладнаних за останнім словом техніки того часу заводах, які випускали електросвердлилки і фотоапарати. [4, 10–11]

Такого рівня організації трудового та економічного виховання у колективах, керованих А. Макаренко у Харкові, ніде не досягнуто й досі. Але це була лише частина педагогічного завдання А. Макаренка. Він також організував ефективний зв'язок навчання з виробничою працею й активним різнобічним відпочинком, тобто реально був створений і впродовж 16 років функціонував цілісний навчально-виховний процес, перший досвід цілісної освіти дітей і підлітків в Україні.

Досить відзначити, що вихованці отримували документ про освіту і свідоцтво про набуття професії, а також трудову книжку про досвід роботи і навіть ошадну книжку з заробленими самостійно грошима. Головним результатом цього блискучого досвіду виховання і навчання молоді були різнобічно освічені, практично підготовлені до праці і реального життя в суспільстві люди, справжні громадяни і патріоти. Про що я можу судити з численних зустрічей із вихованцями в Харкові, Полтаві й Москві.

плідним досвідом у цьому напрямі в Україні є діяльність видатного педагога, нині визнаного класика А. Макаренка, котрий упродовж 16 років у Полтавській і Харківській областях створював унікальний досвід, як ми можемо зараз сказати, цілісної освіти молоді (див. вріз).

Потім були створені унікальні заклади виховання і навчання дітей та підлітків В. Сухомлинського, О. Захаренка, В. Курочки, які сьогодні привертають увагу практичних і наукових працівників не тільки системи освіти в Україні, а й усього світу.

Ми продовжуємо в міру сил теоретичну і практичну роботу в цьому напрямі, який можна назвати цілісним підходом до виховання і навчання дітей. Наше дослідження теорії цілісної педагогічної діяльності дозволило обґрунтувати новий тип школи XXI століття – ПОЛІЦЕНТР, школу фізичного і психічного здоров'я, духовності, різноманітної діяльності і гуманного спілкування, творчої активності [5].

Чому виникла така назва школи? Справа в тому, що, на наш погляд, традиційна класно-урочна система потребує суттєвої модернізації. Наша позиція полягає в тому, щоб поєднати навчально-пізнавальну діяльність дітей у класі з різноманітною творчою діяльністю в центрах, які створювалися б при провідній координаційній ролі навчально-виховного закладу, педагогів. Але на кошти не лише школи й Міністерства освіти і науки, а й суспільства: спонсорів,

громадських організацій і установ, що належать іншим відомствам. Це дало б можливість подолати існуюче недофінансування додаткової освіти дітей. Ми вводимо поняття „матеріальний центр” конкретного виду діяльності школярів, яке означає те, що є приміщення, відповідне обладнання і методики роботи з дітьми в певному напрямі, а отже, є й кваліфікований спеціаліст.

У школі-поліцентрі створюються центри, в яких може проводитися така **організація конкретних видів діяльності**:

- *для навчання* – класні кімнати, бібліотеки для початкової, основної і старшої школи, лабораторії і т. ін.;
- *для виробничої праці* – майстерні для роботи хлопчиків і дівчаток, навчальні цехи і шкільні заводи, приміщення для матеріальної й інтелектуальної діяльності школярів на госпрозрахунку, орендній основі в умовах ринкової економіки;
- *для фізичного розвитку* – спортивні майданчики, обладнані спортивні зали для різних вікових груп, басейн, їдальня, медичний кабінет, тренажерний зал і т. ін.;
- *для соціальної діяльності* – приміщення для дитячих і юнацьких організацій, для неформальних об'єднань, шкільні музеї і т. ін.;
- *для ігрової діяльності* – ігрові майданчики, ігротеки розвивальних, розважальних, спортивних, дидактичних і комп'ютерних ігор;
- *для естетичної діяльності* – актовий зал, художній клуб, самодіяльний театр, вокально-інструментальний ансамбль народних і естрадних інструментів, духовий оркестр, приміщення для хору, хореографічного гуртка, ізо- і фотостудії і т. ін.;
- *для екологічної діяльності* – території для пришкольньої ділянки (саду, городу), теплиця для вирощування квітів та інших рослин, вольєри для тварин і т. ін.;
- *для спілкування* – приміщення для органів самоврядування, загальних зборів учнів, кімнати психологічного розвантаження, примі-

щення для зберігання туристсько-краєзнавчого обладнання, гараж для техніки та шкільного автобуса і т. ін.;

- *для побутової діяльності* – роздягальні, душові, місця загального користування і т. ін.;
- *для дозвілля* – можливість на основі вільного вибору брати участь у всіх матеріальних центрах, проводити культурно час, розвивати всякі хобі, захоплення.

По суті йдеться про нову цілісну систему освіти дітей – на основі формули „клас–центр”, яка дозволяє, на наш погляд, забезпечити єдиний педагогічний процес у системі середньої загальної освіти, завантаживши дітей не лише навчальною інформацією, а й різноманітною творчою діяльністю. Звичайно, в такому вигляді й у великому обсязі додаткова освіта можлива при зміні структури часу й робочого дня школяра.

Нами розроблений **цілісний навчально-виховний план поліцентру**, який може мати такий загальний вигляд.

Перша половина дня (4 години) – предметне навчання в класі:

1. Мова і література (рідна, корінної національності, іноземна).
2. Математика.
3. Природознавство.
4. Людинознавство і суспільствознавство.

Друга половина дня (4 години) – після обіду і відпочинку – різноманітна діяльність у громадських центрах:

1. Фізкультура.
2. Виробнича праця.
3. Естетична діяльність.
4. Діяльність на основі вільного вибору.

Привчати з дитинства до 7–8-годинного суспільно необхідного спілкування і діяльності – соціально-психологічна особливість режиму в поліцентрі. Така загальна формула поліцентру. Можуть бути й інші, проміжні формули, залежно від регіональних традицій, педагогічних і соціальних умов, наприклад, „6+2”. Це означає, що до перших чотирьох

годин предметного навчання приєднуються дві години додаткової освіти дітей. Такий підхід, на наш погляд, є реальним механізмом переходу від традиційної класно-урочної системи до цілісної системи розвитку особистості школяра.

Розроблена нами не тільки теорія цілісної педагогічної діяльності, а й науково-методологічне забезпечення, виражене в створенні найновішої теоретико-методичної й дослідно-експериментальної системи – поліцентризм, дозволило нам провести експеримент у двох школах Харкова (№ 52 Київського і № 97 Московського районів), котрий підтвердив якість намічених перетворень додаткового розвитку дітей. Поліпшилась психологічна атмосфера в закладах, стало різноманітнішим і змістовнішим життя школярів, підвищились успішність і культура дітей.

Ми переконані, що концентрація педагогічних засобів, яка виражається в створенні різноманітних центрів, синтез навчання і виховання, інтеграція педагогічного впливу – це шлях, яким повинна йти школа ХХІ століття – школа цілісного розвитку особистості.

Ученими Національної академії педагогічних наук України поставлене питання про розробку нового змісту середньої освіти. У зв'язку з цим виникає необхідність розуміння того, які зміни нарізи в справі перетворення середньої школи, **що в традиційній школі реально є і потребує заміни?**

Грунтуючись на нашому дослідженні теорії цілісної педагогічної діяльності, ми, перш за все, вважаємо за необхідне подолання гіпертрофії словесного впливу на школярів, створення умов для вивчення реальних речей як явищ реальної дійсності в цілісному навчально-виховному процесі. Це дозволило б розв'язати проблему не тільки розвитку мислення, інтелектуально-пізнавальної діяльності учнів і засвоєння знань, а й розвитку інших компонентів цілісного розвитку особистості – організму, емоцій, моралі, практичної діяльності

і різноманітного спілкування. Для цього нова концепція змісту освіти повинна бути не лише змістом інформації, а й визначенням видів різноманітної зовнішньої предметної практичної діяльності, які б забезпечували реальний розвиток реальних якостей школярів, набуття ними компетентії і компетентності не тільки в урочній, а й позаурочній і позакласній діяльності. Такий підхід вимагає розширення поняття навчальної діяльності, синтезуючого діяльність учнів на уроці і поза уроком у середній школі.

Не порушуючи розвитку цілісної особистості, слід долати розрив між навченістю і вихованістю учнів. Сьогодні ж у масовій школі формується найбільше навченість випускників. Ця тенденція посилена зовнішнім незалежним тестуванням. Необхідна система цілей усього педагогічного процесу, своєрідне „дерево цілей” того, чого можна досягнути педагогам як у процесі навчання, так і виховання. Для цього ще потрібна велика робота з подолання абстрактних формулювань цілей загальноосвітньої школи, насамперед на уроках, конкретизації цілей дій педагогів і учнів.

Функціональний підхід до особистості школяра, ще пануючий у масовій школі, коли вчителі-предметники оцінюють учнів тільки в рамках тих основ наукових знань, котрі вони викладають, призводить до розмивання цілісності особистості, порушення гармонійності розвитку. А це сприяє перевантаженню дітей, підриванню їхнього здоров'я і не веде до кінцевої мети загальноосвітньої школи – розвитку повноцінної особистості, знаючої й осмислено діючої в сучасному суспільстві.

Тільки *принцип цілісного підходу* до особистості школяра, що розвивається, яким ще належить оволодіти масовому вчителю, дозволяє подолати ставлення до особистості школяра як до об'єкта впливу і споживача „зунів”, забезпечити гуманну допомогу, підтримку і сприяння становленню цілісної особистості школяра. Критерій оволодіння цим принципом – конкретні дії педагогів, їхня різноманітність і цілісність впливу не лише

словом, а й організацією дій школярів із зовнішніми предметами, що дають змогу їм напружувати зусилля розуму, почуттів і волі. Саме методики діяльності вчителів є наочним прикладом єдності виховання і навчання, їхньої готовності долати розрив між методами навчання і виховання, які, на жаль, у вищій школі існують ще окремо. А це сприяє тому, що майбутній учитель не завжди розуміє цілісність засобів впливу на учнів.

Якщо ж говорити про зміст навчання в традиційному сенсі цього слова, коли маються на увазі стандарти, програми, підручники, то ми повторюємо: необхідна наявність не тільки навчального, а й навчально-виховного плану, що дозволить подолати „сидячу, словесну педагогіку пасивного сприйняття фактографічної інформації”. Необхідна не лише репродуктивна діяльність, котра поки що основна в сучасній системі навчання, а й творча, активна, самостійна, яка, формуючи погляди, навички, стосунки, розвивала б цілісну особистість як неповторну індивідуальність. Необхідні науково обгрунтовані уявлення про результати діяльності середньої школи і система фіксації результатів діяльності школярів і вчителів. Критерії оцінки діяльності школи, на наш погляд, повинні включати в себе оцінку не тільки навченості, а й вихованості.

На закінчення мені хотілося б навести слова відомого педагога Б. Грінченка: „Якщо український народ не має достатньо духовної сили для свого національного розвитку, то його не врятує ні українська школа, ні все інше. Але якщо він до розвитку здатний, то подолає всі перепони і буде там, куди його вабить притаманна йому моральна сила” [3, 90].

Хочеться вірити, що в час сьогоденних випробувань українські педагоги дадуть відповідь на всі питання нинішнього розвитку сучасної освіти, і школа-поліцентр, школа цілісного розвитку особистості стане масовим явищем, а не тільки спадщиною видатних педагогів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зеньковский В. В. Педагогика / В. В. Зеньковский. — Клин, 2004. — 165 с.
2. Макаренко А. С. Письмо А. М. Горькому 23 мая 1926 года; в кн.: Макаренко А. С. Школа жизни, труда, воспитания. Ч. 1 / сост. и коммент. А. А. Фролов, Е. Ю. Илатдинова. — Н. Новгород : Изд-во Волго-Вятской академии государственной службы, 2007. — С. 193–197.
3. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.): хрестоматія / упоряд. Л. Д. Березівська та ін. — К. : Наук. світ, 2003. — 418 с.
4. Мельникова О. В. Проблеми економічного виховання в педагогічній спадщині А. С. Макаренка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. — Харків, 2005. — 19 с.
5. Наумов Б. М. Школа-поліцентр: модель, план, організація діяльності / Б. М. Наумов. — Харків : Вид. група „Основа”, 2007. — 125 с.

Борис Наумов

Методологические вопросы построения инновационной модели школы-полицентра

В статье обращается внимание на историю решения вопроса относительно построения школы, усовершенствование методов воспитания и обучения, которое было в центре внимания педагогов, научных работников в течение не одного века. Дана характеристика деятельности А.С. Макаренко, которая является первым образцом целостного образования детей и подростков в Украине, прообразом школы-полицентра. Обоснована необходимость нового типа школы XXI века — полицентра, школы физического и психического здоровья, духовности, разнообразной деятельности и гуманного общения, творческой активности.

Ключевые слова: методы обучения и воспитания, учебно-воспитательный процесс, целостное образование, школа-полицентр, личность школьника.

Borys Naumov

Methodological Aspects of Creating Innovation Pattern of the Secondary School a Poly-center

The main emphasis in the article is put on the history of solving the problem of creating the school, improving teaching and education methods. It has been the main concern of the teachers and scientists for many centuries. The activity of A. Makarenko is characterized. This is the first sample of the integral education for the children and adolescents in Ukraine. It is a prototype of the new school the poly-center. The need for creating the new type of the school of the XXI century the poly-center, a school of physical and psychological health, spiritual, multi-activity and humanistic cooperation, creative activity is highlighted.

Key Words: teaching methods and upbringing, study process, integral education, school a poly-center, pupil's personality.

Вітаємо!

ЛАУРЕАТІВ Державної премії України в галузі освіти 2012 року:

- У номінації „Дошкільна і позашкільна освіта” за цикл робіт „Всеукраїнський освітній Інтернет-портал „Острів знань”

Станіслава ДОВГОГО, президента МАН України, члена-кореспондента НАН й академіка НАПН України; **Оксена ЛІСОВОГО**, директора НЦ „МАН України”;

Володимира КАМИШИНА, директора Інституту обдарованої дитини НАПН України”

- У номінації „Загальна середня освіта” за навчально-методичний комплект з фізики

Олександра ЛЯШЕНКА, академіка-секретаря Відділення загальної середньої освіти НАПН України;

Віталія САВЧЕНКА, завідувача кафедри педагогіки, психології та методик навчання фізики й математики Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка.

ЗІ ЗВАННЯМ Заслуженого працівника освіти України

ЧИНОК Олену Іванівну, директора Київської приватної Гуманітарної гімназії „Гармонія”, кандидата філологічних наук. Сьогодні гімназія „Гармонія”, якою вона керує, – Асоційована школа ЮНЕСКО, дипломант різних міжнародних виставок, номінант міжнародних проектів. Олена Іванівна – автор 4-ї сторінки Всеукраїнського проекту „Педагогі-новатори в Україні”.

ЮВІЛЯРІВ:

ДМИТРИЧЕНКА Миколу Федоровича, члена-кореспондента НАПН України, доктора технічних наук, професора, ректора Національного транспортного університету, де під його орудою створено найоптимальніші умови для виховання інженерів-професіоналів, затребуваних сучасністю;

ШКІЛЯ Миколу Івановича, дійсного члена НАПН України, доктора фізико-математичних наук, професора, заслуженого діяча науки й техніки України, віцепрезидента Математичного товариства України, іноземного члена РАО, автора понад 350 наукових праць.

*Хай життєва нива
колосьється щедро
І дарує завжди
радість і любов.
А надія квітне,
як безмежне поле,
І серця гарячі
сповнює добром!*

